

KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ROMA HUKUKUNDA BONUS VIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUNUS IŞIK

Aralık, 2013

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUNUS IŞIK

Özel Hukuk Programı'nda Yüksek Lisans derecesi
için gerekli kısmi şartların yerine getirilmesi amacıyla
Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne
teslim edilmiştir.

KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ

Aralık, 2013

KADIR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ROMA HUKUKUNDA BONUS VIR

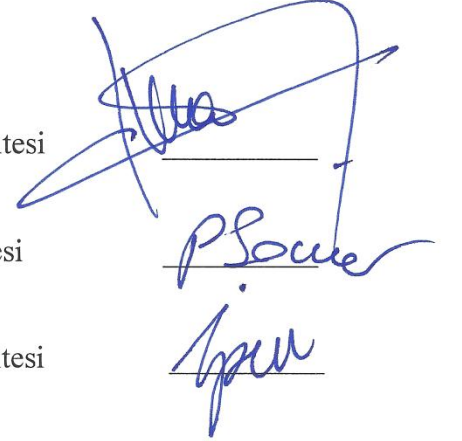
YUNUS IŞIK

ONAYLAYANLAR:

Prof.Dr. Hasan ERMAN (Danışman) Kadir Has Üniversitesi

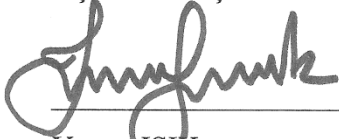
Prof.Dr. Pervin SOMER Medipol Üniversitesi

Yrd.Doc.Dr. İpek Sevda SÖĞÜT Kadir Has Üniversitesi

ONAY TARİHİ: 18/Aralık/2013

“Ben, Yunus IŞIK, bu Yüksek Lisans Tezinde sunulan çalışmanın şahsıma ait olduğunu ve başka çalışmalardan yaptığım alıntıların kaynaklarını kurallara uygun biçimde tez içerisinde belirttiğimi onaylıyorum.”

Yunus IŞIK

ÖZET

ROMA HUKUKUNDA BONUS VIR

Yunus IŞIK

Özel Hukuk Programı, Yüksek Lisans

Danışman: Prof.Dr. Hasan ERMAN

Aralık, 2013

“Roma Hukukunda *Bonus Vir*” adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanan, bu çalışmada; Roma Devletinin henüz kişiler arasındaki ihtilaflara doğrudan müdahale etmediği bir dönemde ortaya çıkan ve *bonus vir* olarak adlandırılan “iyi adamın” özellikleri, Roma Kamu Hizmetlerine ve Roma Hukukuna etkileri, yansımaları; Roma felsefesi ve tiyatrosundaki yeri, Roma Tarihi ve Hukuku alanındaki Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılarak, giriş ve sonuç dışında üç bölümde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Vir Bonus, Viri Boni Arbitratus, Bonus Paterfamilias*

ABSTRACT

BONUS VIR IN ROMAN LAW

Yunus IŞIK

Master of Social Science in Private Law

Advisor: Prof.Dr. Hasan Erman

December, 2013

This study prepared as a graduate thesis named “*Bonus Vir* in Roman Law” analyzes the characteristics of a good man named *bonus vir* who appeared at a time when the Roman Republic had not interfered in conflicts among people directly; his influence in Roman Public Services and Roman Law and its reflections in three parts apart from the introduction and the conclusion using Turkish and English resources about Roman Philosophy and Theatre, History of Rome and Roman Law.

Keywords: *Vir Bonus, Viri Boni Arbitratus, Bonus Paterfamilias*

Teşekkür Notu

Bu çalışmanın danışmanlığını üstlenen Prof. Dr. Hasan ERMAN'a, tezin yazımında yönlendirmeleri ve yardımlarıyla bu çalışmaya emeği geçen, Prof. Dr. Pervin SOMER'e ve Yrd. Doç. Dr. İpek Sevda SÖĞÜT'e teşekkür ederim. Lisans eğitimine başladığım yıllarda gösterdiği iyi niyet için Ahmet ÖZTURŞUCU'ya, Yüksek Lisans eğitimim sırasında sergilediği anlayışlı tutumu ve manevi desteği nedeniyle Kenan BOZKURT'a şükranlarımı sunarım. Son olarak bu çalışma süresince sıkılmadan tez ile ilgili görüşlerimi dinleyen, düzeltme çalışmalarına yardım eden ve maddi, manevi desteğini benden esirgemeyen nişanlım Gülşah ÜNLÜCAN'a sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa Nu.
<u>İÇİNDEKİLER.....</u>	i
<u>KISALTMALAR.....</u>	iv
<u>GİRİŞ.....</u>	1

ROMA HUKUKUNDA *BONUS VIR*

BİRİNCİ BÖLÜM

BONUS VIR KAVRAMI

§.1. <i>BONUS VIR</i> KAVRAMI VE METİNLERDE GÖRÜNÜŞ ŞEKİLLERİ	4
I. Genel Olarak.....	4
II. <i>Bonus Vir</i>'in Görünüş Şekilleri.....	6
1. <i>Vir Bonus, Viri Boni, Viro Bono, Virum Bonum</i>.....	6
2. <i>Bonus Paterfamilias</i>.....	7
3. <i>Arbitrium Boni Viri</i>.....	8
III. <i>Bonus Vir</i>'in Görünüş Şekilleri Üzerine.....	9
§.2. <i>BONUS VIR</i>'İN NİTELİKLERİ.....	15
I. <i>Bonus Vir</i>'in Ahlaki Özellikleri	15
1. Stoa Felsefesinde Erdem ve Erdemli İnsan.....	15
2. İyilik (<i>Bonitas</i>) ve Dürüstlük (<i>Honestas</i>).....	18
II. <i>Bonus Vir</i>'in Hak ve Fiil Ehliyeti.....	19
§.3. <i>BONUS VIR</i> İLE BAĞLANTILI KAVRAMLAR.....	22
I. İyi Niyet (<i>Bona Fides</i>).....	22
II. Hakkaniyet (<i>Aequitas</i>).....	23
III. Şerefsizlik (<i>Infamia</i>).....	24
IV. Dikkat ve Özen Gösterme (<i>Diligentia</i>).....	25

İKİNCİ BÖLÜM
ANTİK ROMA EDEBİ METİNLERİNDE *BONUS VIR*

§.4. ANTİK ROMA KOMEDYALARINDA <i>BONUS VIR</i>	27
I. Plautus'un Komedyalarında <i>Bonus Vir</i>	29
1. Buğday Kurdu (<i>Curculio</i>)'nda <i>Bonus Vir</i>	29
2. Urgan (<i>Rudens</i>)'da <i>Bonus Vir</i>	31
3. <i>Casina</i> 'da <i>Bonus Vir</i>	33
4. Hortlak (<i>Mostellaria</i>)'ta <i>Bonus Vir</i>	34
5. Tecimen (<i>Mercator</i>)'de <i>Bonus Vir</i>	35
II. Terentius'un Komedyalarında <i>Bonus Vir</i>	36
1. <i>Andros</i> Güzeli (<i>Andria</i>)'nde <i>Bonus Vir</i>	36
2. Kendinin Celladı (<i>Pharmio / Heauton Timorumenos</i>)'nda <i>Bonus Vir</i>	38
3. Erkek Kardeşler (<i>Adelphi ya da Micio</i>)'de <i>Bonus Vir</i>	39
§.5. ANTİK ROMA FELSEFE METİNLERİNDE <i>BONUS VIR</i>	42
I. Cumhuriyet Dönemi Felsefe Eserlerinde <i>Bonus Vir</i>	42
II. İmparatorluk Dönemi Felsefe Eserlerinde <i>Bonus Vir</i>	51
§.6. ANTİK ROMA HİTABET (RETORİK) SANATINA İLİŞKİN METİNLERDE <i>BONUS VIR</i>	55
I. Cumhuriyet Dönemi Hitabet Sanatına İlişkin Metinlerde <i>Bonus Vir</i>	58
II. İmparatorluk Dönemi Hitabet Sanatına İlişkin Metinlerde <i>Bonus Vir</i> ...	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
CORPUS IURIS CIVILIS*'TE *BONUS VIR

§.7. KİŞİLER HUKUKUNA İLİŞKİN METİNLERDE <i>BONUS VIR</i>	63
I. Azatlılar (<i>Libertinus</i>)'a İlişkin İhtilaflarda <i>Bonus Vir</i>	63
II. Çeyiz (<i>Dos</i>)'e İlişkin İhtilaflarda <i>Bonus Vir</i>	64
III. Vasilik (<i>Tutela</i>) ve Kayyımlık (<i>Cura</i>)'a İlişkin İhtilaflarda <i>Bonus Vir</i> ...	65
§.8. EŞYA HUKUKUNA İLİŞKİN METİNLERDE <i>BONUS VIR</i>	66
I. Kamu Malları (<i>Res Publicae</i>)'na İlişkin İhtilaflarda <i>Bonus Vir</i>	66

II. İntifa Hakkı (<i>Ususfructus</i>)’na İlişkin İhtilaflarda <i>Bonus Vir</i>	67
§.9. BORÇLAR HUKUKUNA İLİŞKİN METİNLERDE <i>BONUS VIR</i>.....	74
I. Alım-Satım Sözleşmesi (<i>Emptio-Venditio</i>)’ne İlişkin İhtilaflarda <i>Bonus Vir</i>	74
II. İstisna Sözleşmesi (<i>Locatio Conductio Operis</i>)’ne İlişkin İhtilaflarda <i>Bonus Vir</i>	75
III. Adi Ortaklık Sözleşmesi (<i>Societas</i>)’ne İlişkin İhtilaflarda <i>Bonus Vir</i> ...	76
§.10. MİRAS HUKUKUNA İLİŞKİN METİNLERDE <i>BONUS VIR</i>.....	77
I. Muayyen Mal Vasiyeti (<i>Legatum ve Fideicommissum</i>)’ne İlişkin İhtilaflarda <i>Bonus Vir</i>	77
II. Vazife Hissine Aykırı Vasiyetname (<i>Inofficioso Testamento</i>)’ye İlişkin İhtilaflarda <i>Bonus Vir</i>	79
§.11. USUL HUKUKUNA İLİŞKİN METİNLERDE <i>BONUS VIR</i>.....	80
I. Vekil (<i>Procurator</i>) ve Müdafî (<i>Defensor</i>)’ye İlişkin Metinlerde <i>Bonus Vir</i>	80
II. <i>Ex Compromiso</i> Tahkime İlişkin Metinlerde <i>Bonus Vir</i>	80
<u>SONUÇ</u>	82
<u>KAYNAKLAR</u>.....	85
<u>YARALANILAN DİĞER KAYNAKLAR</u>.....	90

KISALTMALAR

AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: <i>Codex Iustinianus</i>
Cic.	: <i>Cicero</i>
Cth.	: <i>Codex Theodosianus</i>
Çev.	: Çeviren
D.	: <i>Digestia</i>
Gai. I	: <i>Gaius Institutiones</i>
I.	: <i>Iustinianus Institutiones</i>
İÜHFD	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
JRS.	: The Jurnal Of Roman Studies
md.	: Madde
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
MÜHFD	: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
No.	: Numara
Pr	: <i>Principium</i>
s.	: Sayfa
Vol.	: Volume
XII L.K	: On İki Levha Kanunu

GİRİŞ

İnsanlar, toplumdaki konumları nasıl olursa olsun, yaşamlarında birçok kez adalet arayışı içinde olmuşlardır. Haksızlığa uğradığını düşünen insanın, hakkını almak için çabalaması belki de insanlık tarihi kadar eski bir meseledir.

Hakların himayesinin henüz devlet tarafından sağlanmadığı dönemlerde, adalet arayan taraflar arasında meydana gelen anlaşmazlıkların, toplumun huzur ve barışını bozmayacak biçimde, şiddete başvurmadan tarafları tatmin eden çözümü; iki tarafın da bilgisine ve kararlarına güvendiği, dürüst, ahlaklı, iyi bir kişinin ihtilafı konusunda hüküm vermesine izin verilmesi ile mümkün olmaktadır. Roma toplumunda, bu kişi, *bonus vir* olarak adlandırılmaktadır.

Arkaik dönem Roma toplumundaki sıkı ahlaki kurallar ile Roma sosyal yaşantısının köklerinden ve ihtiyaçlarından doğmuş *bonus vir* kavramının, Antik Yunan felsefesinin ve özellikle stoacı düşünce biçiminin etkisiyle anlamı geliştirilerek değişime uğramıştır. *Bonus vir* kavramı, arkaik dönemde sadece, dürüst, güvenilir, iyi bir Roma vatandaşını ve onun hakemliğini ifade etmektedir. Antik dönemde ise, stoa felsefesinin “erdemli insan” öğretisine yaklaşarak, yavaş yavaş bir soyut değerler silsilesine dönüşmüştür.

Corpus Iuris Civilis metinlerinin içeriklerinden anlaşıldığı kadarıyla, *bonus vir* kavramı; *Iustinianus* dönemi ile birlikte, çoğunlukla eşya ve borçlar hukukunda iyi bir Roma vatandaşının veya aile babasının işinde göstereceği dikkat ve özeni belirten soyut bir davranış standardını ifade etmektedir.

Bonus vir kavramı üzerine yapılan bu çalışma; giriş ve sonuç dışında üç bölümden oluşmaktadır. *Bonus vir*'in kavramının; Roma toplumundaki yansımaları ve

Roma Hukukuna etkileri, Antik Yunan ve Roma felsefesi, Roma tarihi ve Hukuku hakkında yazılan Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılarak incelenmektedir.

Birinci bölümde, genel olarak *bonus vir* kavramı, Latince metinlerde *bonus vir*'in görünüş şekilleri, stoacı ahlak felsefesinin “erdemli insan”ının *bonus vir* kavramına olan etkileri ve *bonus vir* ile bağlantılı kavramlar üzerinde durulmuştur. *Bonus vir* kavramının, Antik Roma edebiyatındaki ve *Corpus Iuris Civilis* metinlerindeki işlevini ve anlamını kavrayabilmek amacıyla genel bir çerçeve çizilmiştir.

İkinci bölümde, *bonus vir* kavramının Antik Roma edebiyatı üzerindeki yansımaları *Plautus*, *Cato*, *Terentius*, *Cicero* ve *Seneca* gibi yazarların eserleri üzerinden incelenmektedir. *Plautus* ve *Terentius*'un komedyaları üzerinden Antik dönemde, *bonus vir* kavramının Roma toplumundaki işlevi tartışılmıştır. Özellikle, Roma Hukukuna ait kavramların ve uygulamaların örnekleri, *Plautus* ve *Terentius*'a ait komedyalarda sıkça karşımıza çıkmaktadır. *Bonus vir* kavramının tarihsel gelişimini görebilmek amacıyla, antik yazarlara ait eserler, yazarları ile birlikte kronolojik bir sıralama ile değerlendirilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, *bonus vir* kavramı, *Corpus Iuris Civilis* metinleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. *Bonus vir* kavramı, azatlılar (*libertinus*), çeyiz (*dos*), vasilik (*tutela*), kayyımlık (*cura*), kamu malları (*res publicae*), intifa hakkı (*ususfructus*), alım-satım sözleşmesi (*emptio-venditio*), istisna sözleşmesi (*locatio-conductio*), adi ortaklık sözleşmesi (*societas*), muayyen mal vasiyeti (*legatum ve fideicommissum*), vazife hissine aykırı vasiyetname (*inofficioso testamento*), vekillik (*procurator*), müdafilik (*defensor*), *ex compromiso* tahkime ilişkin ihtilaflar üzerinden incelenmektedir.

Bonus vir kavramı ile bağlantılı her biri ayrı bir çalışma konusu genişliğindeki iyi niyet (*bona fides*), hakkaniyet (*aequitas*), intifa hakkı (*ususfructus*), çeyiz (*dos*) gibi kavramlara ise, sadece çalışma ile ilgili olan bölümleri itibariyle değinilmiştir.

Bonus vir kavramı incelenirken yararlanılan Latince kaynakların; öncelikle Latineden Türkçeye çevirileri kullanılmaya çalışılmıştır. Türkçe çevirisi bulunmayan eserlerin ise, İngilizce çevirilerinden yararlanılarak, içerikleri mealen aktarılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BONUS VIR KAVRAMI

§.1. *BONUS VIR* KAVRAMI VE METİNLERDE GÖRÜNÜŞ ŞEKİLLERİ

I. Genel Olarak

Felsefe, politika, retorik ve hukuk ile ilgili metinlerde ve bazı edebî eserlerde, doğrudan veya dolaylı olarak, *bonus vir* kavramından söz edilmektedir. *Bonus vir*; sadece sözcük anlamı bakımından, dilimize “iyi adam” olarak çevrilebilir. Ancak, *bonus vir* kavramı üzerine yapılan tanımlar; sözcük anlamı temelinde genelden özele doğru değişmekte ve gelişmektedir.

Bonus vir; Umur’a göre “Namuslu, dürüst, iyi bir Roma vatandaşı ya da aile babasıdır. Böyle bir kişinin, hareket tarzı, hafif ihmal bulunup bulunmadığının objektif ölçüsüdür”¹. Berger’e göre ise; “Özellikle iyi niyetin etkili olduğu sözleşmeden doğan ilişkilerde, tarafların yükümlülüklerini yerine getirmiş olup olmadıklarına ya da müteahhidin veya zanaatkârın yapmış olduğu işin onaylanmasına, tarafsız üçüncü bir kişi olarak karar veren, dürüstlük ve doğruluk gibi ahlaki niteliklere sahip, namuslu bir Roma vatandaşıdır”².

Umur, *bonus vir*’in; felsefe, politika, hukuk ve retorik disiplinlerindeki anlamını kapsayacak biçimde genel bir tanımlama yapmaktayken; Berger, *bonus vir*

¹UMUR, Z., Roma Hukuku Lügati, (Lügat), İstanbul 1983, s. 224.

²BERGER, A., “Encyclopedic Dictionary of Roman Law”, Transactions of The American Philosophical Society, Vol. 43/Part 2, 1953, s. 767.

kavramının anlamını daraltmakta ve *bonus vir* tarafından yapılan tahkim ve tahkime konu olabilecek ihtilaflardan söz etmektedir.

*Cato*³ (MÖ. 234-149), “*De Agricultura*” adlı eserinde; “*bonus vir* olarak övülmenin, iyi bir çiftçi, iyi bir yetiştirici olarak övülmek anlamına geldiğini ve bu kişinin, en büyük övgüye mazhar olduğunun düşünülmesi gerektiğini söylemektedir”⁴. *Cicero*⁵ (MÖ. 106-43) ise, “*De Officiis*”de, *bonus vir*’i; “Başka birine ait herhangi bir malı haksız yere kendi üstüne almayan, her kim olursa olsun herkese yardım eden, hiç kimseye zarar vermeyen, hakkaniyetli olmayan herhangi bir davranışta bulunmayan bir kişi” olarak tarif eder⁶. *Horace*⁷ (M.Ö. 65-8), “*Epistulae*”nin birinci kitabında; “Kendisinin iyi adam olarak anılması gerektiği söyledikten sonra *bonus vir*’i *senatus* kararlarına, kanunlara ve hukuka uyan, önemli ihtilaflara hakemlik yapan, özel mülkiyeti koruyan ve şahitliği güvenilir olan kimse” olarak açıklamaktadır⁸. *Quintilianus*⁹ (MS. 35-100), “*Institutio Oratoria*”da; *bonus vir*’i; stoa felsefesi¹⁰, bu felsefenin yaratmaya çalıştığı erdemli insan ve *Cicero* tarafından ifade edilen seçkin

³*Cato: Marcus Porcius Cato*, MÖ. 234 yılında, *Latium*’un *Tusculum* bölgesinde doğmuştur. *Porcia* adlı bir *pleb* kabilesinin soyundan gelmektedir. *Aedilis, quaestor, praetor, censor* ve *consul* gibi *magistra* görevlerinde bulunmuştur. “*De Agricultura*” adlı eseri, tarım faaliyetlerini konu almaktadır. Roma toplumunun katı ahlaki değerlerine ve geleneklerine bağlıydı. *Censor* görevindeki başarısından dolayı *censor* diye anılmaktadır. MÖ.149 yılında 89 yaşında ölmüştür. SMITH, W., Dictionary of Greek And Roman Biograpy and Mythology Vol. I. Boston 1850, s. 635-644.

⁴ROEBUCK, D./FUMICHON, B., Roman Arbitration, Oxford 2004, s. 51.

⁵*Cicero: Marcus Tullius Cicero*, Romalı devlet adamı, hatip ve yazardır. MÖ. 106 yılında, *Arpinum*’da doğmuştur. Felsefe, edebiyat ve hukuk eğitimi almıştır. *Consul* görevinde bulunmuştur. Hitabet, felsefe ve politika üzerine eserleri bulunmaktadır. MÖ. 43 yılında, *Octavianus, Antonius* ve *Lepidus*’tan oluşan *Triumvir* yönetimi tarafından devlet düşmanı ilan edilmiş ve öldürülmüştür. AUDU, R., The Cambridge Dictionary of Philosophy Cambridge 1999, s. 142-143.

⁶SÖĞÜT, İ. S., Roma Hukukunda Tahkim, İstanbul 2011, s. 24.

⁷*Horace: Quintus Horatius Flaccus*, MÖ. 65 yılında, *Venosa* adlı küçük bir kasabada, bir azatlının çocuğu olarak doğdu. *Augustus* döneminin en önemli Romalı şairiydi. Tiyatro ve şiir sanatı ile ilgili yazdığı *Ars Poetika* ile bilinmektedir. MÖ. 8 yılında, 56 yaşında ölmüştür. HAZEL, J., Who’s Who in The roman World, New York 2002, s.140-142.

⁸The First Book of the Epistles of Horace, <http://www.authorama.com/works-of-horace-8.html>, (Erişim Tarihi: (23 Mart 2013).

⁹*Quintilianus*: MS. 35 yılında, İspanya (İber Yarımadası)’da doğmuştur. Babası ve kendisi de iyi eğitim almış birer hatiptiler. Hitabet üzerine (*Institutio Oratoria*) yazdığı eserler ile bilinmektedir. HAZEL, s. 260-261.

¹⁰Stoacılığın MÖ. 300’de Atina’da Kıbrıslı Zenon tarafından, kinik öğreti ve özellikle Diogenes’in yaşam biçiminden etkilenerek kurulduğu kabul edilir. Stoa felsefesi, erdem düşüncesi üzerine kurulmuştur. *Cicero, Seneca, Epiktetos* ve *Marcus Aurelius*, Roma’nın en önemli stoacıları olarak kabul edilmektedir. AURELIUS, M., Ta Eis Eauton-Düşünceler, (Çev. KARADENİZ, Ş.), İstanbul 2012, s. 8-10.

devlet adamı kavramı, üzerinden tartışmaktadır¹¹. Görüldüğü üzere; *bonus vir*'in tanımı, anlamlandırıldığı disipline göre biçimlenmektedir.

II. *Bonus Vir*'in Görünüş Şekilleri

1. *Vir Bonus, Viri Boni, Viro Bono, Virum Bonum*

Antik Roma metinlerinde *bonus vir*, Latincenin dilsel özellikleri nedeniyle farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Türkçede olduğu gibi Latince de isimler çekim hallerindeki değişikliğe göre çeşitli anlamlar kazanmaktadır. Latince de isimler; yalın hali (*nominativus*), iyelik hali (*genitivus*), -e hali (*dativus*), -i hali (*accusativus*), ile hali (*ablativus*) ve çağrı hali (*vocativus*) olarak altı halde bulunurlar¹². Bu nedenle, Latince de adam (*vir*) sözcüğünün sırasıyla, *vir, viri, viro, virum, viro, vir* biçiminde altı farklı çekimi bulunmaktadır. Ayrıca; *bonus vir*, bir sıfat tamlamasıdır ve Latince de sıfatlar tamladıkları isime sayı, cins ve hal bakımından uymaktadır¹³. Dolayısıyla, iyi (*bonus*) kelimesi; adam (*vir*) kelimesinin aldığı çekime göre *bonus, boni, bono, bonum, bono* ve *bone* halini almaktadır. Bu nedenle; *bonus vir*, Roma Hukuku metinlerinde, Latince de sıfat tamlamasını oluşturan kelimelerin yer değiştirebilmesinden dolayı; *bonus vir; vir bonus, boni viri, viri boni; bono viro, viro bono; bonum virum, virum bonum* biçimlerinde görünebilmektedir.

Antik Roma toplumunda “adam” anlamına gelen iki kelime kullanılmaktaydı: *Homo* ve *vir*. *Homo*; cinsiyet belirtmeden, genel bir algılama yaratmak için kullanılan “insan” anlamına da gelmekteydi. Fakat *vir*; sadece erkek ve adam anlamına geldiği gibi, Roma toplumunda mertliği de simgelerdi. Özgür bir Romalının diğerine “*homo*” biçiminde hitap etmesi, hitap edilen kişiyi küçülten bir anlam taşırdı. Ayrıca, adam (*vir*) kelimesi; erdem (*virtus*) ile bağlantılıydı. Genel kapsamı itibariyle *vir* şeklinde hitap

¹¹WALZER, A. E., “Quintilian’s *Bonus Vir* And Stoic Wise Man”, Rhetoric Society Quarterly, Vol.33 Nu.4, 2003, s. 26.

¹²ÖKTEM, F., Uygulamalı Latin Dili, İstanbul 2006, s. 41.

¹³ÖKTEM, s. 41.

edilen kişinin; mert, yiğit ve gerçek bir Romalıda bulunması gereken erdeme sahip olduğu düşünülürdü¹⁴.

Roma hukuku kaynaklarında ise *bonus vir* ile doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilen “*bonus paterfamilias*” ve “*arbitrium boni viri*” olmak üzere iki farklı kavram bulunmaktadır.

2. Bonus Paterfamilias

*Bonus paterfamilias*¹⁵, iyi aile babası anlamına gelir ve genellikle *diligens paterfamilias* ile birlikte düşünülen bir kavramdır.

Bonus paterfamilias; diğer Roma vatandaşları ile olan ilişkilerinde, davranışlarıyla, ortalama bir örnek teşkil eden; dürüst, namuslu, özenli ve çalışkan bir aile babasıdır. İyi bir aile babasının yapmayacağı kabul edilen davranışlar, belirli davalarda sorumluluk ve kusurun belirlenmesinde temel bir ölçüt olarak kullanılmaktaydı¹⁶. *Diligens paterfamilias* ise, işlerini yürütürken izlediği yöntemlerdeki özeni ile model olan, dikkatli bir aile babasıdır¹⁷. Daha genel bir ifade ile kişinin kusuru bulunması sebebiyle sorumluluğuna gidildiği durumlarda, kusurunun derecesi olarak ihmalinin (*culpa*¹⁸) bulunup bulunmadığına dair kullanılan soyut bir ölçüdür¹⁹.

Bonus paterfamilias kavramının, intifa hakkı (*ususfructus*²⁰) kavramı ile bağlantılı olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. İntifa hakkı, kocanın ölümü üzerine, dul kalan kadının sıkıntı çekmesini önlemek amacıyla, kocanın malı üzerinde kadına kullanma ve semerelerinden yararlanma yetkisi tanıyan, kocanın vasiyetiyle ortaya

¹⁴ROEBUCK/FUMICHON, s. 51.

¹⁵*Paterfamilias*: Aile babası ya da daha doğru olarak aile reisi anlamındadır. Fiziki anlamda ailenin babası olmakla beraber, hukuki olarak başka bir aile reisinin hâkimiyeti altında bulunmayan (*sui iuris*) ve aile fertleri üzerinde hâkimiyet (*patria potestas*) icra eden kimse anlamına gelir. UMUR, Lügat, s. 152-153.

¹⁶BERGER, s. 377.

¹⁷BERGER, s. 437.

¹⁸*Culpa*: Bir fiili işlerken (*culpa in faciendo*) veya yapması gerekli bir işi yapmadığı için (*culpa in non faciendo*) başkasına zarar veren kimsenin gerekli dikkat ve özeni göstermeme halidir. UMUR, Lügat, s. 51.

¹⁹UMUR, Lügat, s. 31.

²⁰*Ususfructus*: Başkasına ait bir mal üzerinde kullanma (*ius utendi*) ve semerelerinden yararlanma (*ius fruendi*) hakkı sağlayan şahsi irtifaklardan (*servitutes personarum*) biridir. UMUR, Lügat, s. 220.

çıkan bir şahsi irtifak hakkıydı. Mirasçının, miras kalan mal üzerindeki haklarının korunabilmesi için, intifa hakkı sahibinin malı kullanımına ilişkin bazı sınırlamalar getirilmişti. Bu sınırlamalar, intifa hakkını tesis eden aile babasının (*paterfamilias*) ölmeden önceki davranışları ve yönetim şekli üzerinden olmaktadır. Ancak; intifa hakkının yaygınlaşmasıyla birlikte, intifa hakkı sahibinin davranışlarını daha objektif ve soyut bir şekilde sınırlandırmak amacıyla, aile babası yerine iyi aile babası (*bonus paterfamilias*) kavramının kullanılmaya başlandığı kabul edilmektedir²¹.

3. *Arbitrium Boni Viri*

Bonus vir'in *arbitrar* fiili ile birlikte kullanılmasıyla, iyi adam hükmü veya kararı anlamına gelebilecek bir isim tamlaması oluşmaktadır. *Arbitrar* fiili, düşünmek, karar vermek ve hükmetmek anlamına geldiği gibi, hakem (*arbiter*²²) kelimesiyle de bağlantılıdır. “*Arbiter*; *ar* ve *biter* kelimelerinin birleşimidir. *Ar*, bir yön ifade eder. *Bito* kelimesinden türeyen *biter* ise, gitmek anlamındadır. *Arbiter*, bir yere gitmek, tetkik etmek ve muayene etmek anlamlarına gelmektedir”²³.

Arbitrium boni viri kavramı; görünüş itibarıyla, *bonus vir*'in yaptığı tahkim ve ihtilaflı meselenin çözümü için verilen karar anlamındadır. Fakat *arbitrium boni viri* ifadesi, *Corpus Iuris Civilis*²⁴ metinlerinin birçok yerinde *bonus paterfamilias* kavramının metinlere kattığı anlamda, standart bir davranış biçimi olarak yorumlanmaktadır.

²¹KÜÇÜKGÜNGÖR, E., Roma Hukukunda İntifa Hakkı (*Ususfructus*), (İntifa Hakkı), Ankara 1998, s. 95.

²²*Arbiter*: Hakem, hâkim'e (*iudex*) oranla daha geniş takdir yetkisine sahip olan kimseye verilen isim olmakla beraber, hakem ile hâkim arasında büyük bir fark yoktur. UMUR, Lügat, s. 26.

²³YEĞENGİL, R., Tahkim (L' Arbitrage), İstanbul 1974, s. 22.

²⁴*Corpus Iuris Civilis: Iustinianus*'un hukukçulara yaptırmış olduğu hukuk eserlerinin bütününe, Rönesans devrinden itibaren verilen isimdir. *Institutiones, Digesta, Codex, Novellae* olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. UMUR, Lügat, s. 50.

III. *Bonus Vir*'in Görünüş Şekilleri Üzerine

Bonus vir'in bulunduğu metinlerde yarattığı anlamlar üzerinde yapılan yorumlar, kavrama somut veya soyut anlamlar yüklenmesine göre değişmektedir. *Bonus vir* ve *bonus paterfamilias* ifadelerinin soyut olarak, çoğunlukla ahlaki bir anlam ifade ettiği²⁵ ve somut olarak ise, Roma toplumunda rol oynayan sosyal bir olgu olduğu²⁶ üzerine iki farklı görüş bulunmaktadır. *Arbitrium boni viri* ifadesi ise, genellikle bir davranış standardı olarak yorumlanmaktadır. Fakat *Arbitrium boni viri* ifadesinin bir hakem (*arbiter*)'i işaret ettiği de savunulmaktadır²⁷.

Cato, “*De Agricultura*” adlı eserinde *bonus vir*'in, MÖ. II. ve MÖ. III. yüzyıllarda Roma toplumunda bir hakem (*arbiter*) vazifesine sahip olduğunu göstermektedir.

“*De Agricultura*”nın; zeytin hasadını konu alan sözleşmeler ile ilgili bölümünde; merdivenlerin, eski olması sebebiyle kırılması hali dışında, verildikleri durumları muhafaza ederek geri getirileceği, eğer bu şekilde olmazsa; *bonus vir* tahkimi (*virī boni arbitrātū –deducetur-*) ile hakkaniyete (*aequitas*²⁸) uygun bir tutarın, ödenecek ücretten kesileceği²⁹; ürünün toplatılması için anlaşılan müteahhidin kusuruyla ortaya çıkan zarar ne olursa olsun, *bonus vir* tahkimi (*virī boni arbitrātū –deducetur-*) ile ödenecek ücretten kesileceği³⁰ belirtilmiştir³¹. Ayrıca zeytin basma faaliyetlerini konu alan sözleşmelerde de, zeytin hasadını konu alan sözleşmelerdeki ifadenin tekrarlanarak; müteahhidin kusuru ile ortaya çıkan zararın, *bonus vir* tahkimi

²⁵FALCONE, G., “L’attribuzione della Qualifica ‘*Vir Bonus*’ nella Prassi Giudiziaria d’eta Repubblicana (A Proposito di *Cato*, or. Frg. 186 Sblen.=206 (Malc.)”, *Annali Del Seminario Giuridico Dell’Universita Degli Studi Di Palermo*, Vol. LIV, 2010/2011, s. 56-93.

²⁶FIORI, R., *Bonus Vir -Politica Filosofia Retorica e Diritto nel de officiis di Cicerone*, Napoli 2011.

²⁷GIANNOZZI, E., “*Uti frui arbitrio boni viri*: Standart of Behaviour or Reference to an Arbitrator?”, *Krakowskie Studia z Historii Panstwai Prawa*, Vol.4, 2011, s. 18.

²⁸*Aequitas*: Kökü itibariyle birlik ve eşitlik anlamına gelen bu kelime, Romalılar nezdinde, hukukun özünü ve gayesini ifade etmekteydi. *Iustinianus* hukukunda genellikle, hâkimin önünde bulunan olayı takdir ederken, yumuşak ve müsamahalı hareket etmesi manasına gelmekteydi. UMUR, Lügat, s. 20.

²⁹*De Agricultura* 144-2.

³⁰*De Agricultura* 144-3.

³¹SÖĞÜT, s. 25.

(*virī boni arbitrātū –deducetur-*) ile, ödenecek ücretten kesilerek tazmin edileceği belirtilmektedir³².

Şarap satımını konu alan sözleşmelerle ilgili bölümde; şarabın ekşi veya küflü olarak satılmaması gerektiği; alıcının, aldığı şarabın küflü veya ekşi olduğunu iddia etmesi halinde, üç gün içerisinde *bonus vir* tahkimi (*virī boni arbitrātū –degustato-*) ile şarabın tadına baktırılabilenliğinden söz edilmektedir. Alıcının üç günlük süreyi aşması halinde, şarabın tadılmış sayılacağı ifade edilmektedir. Şarap tadımındaki gecikmenin, satıcıdan kaynaklanması halinde ise, gecikmeye neden olan süre kadar, alıcıya tahkim için ek süre verileceği belirtilmektedir³³.

Mera kiralanmasını konu alan sözleşmelerle ilgili bölümde; eğer kiracı, çoban veya otlatılan sürü, mera sahibine zarar verirse ya da mera sahibi, ailesinden bir kimse veya mera sahibine ait sürü, kiracıya zarar verirse; meydana gelen ihtilafın *bonus vir* tahkimi (*virī boni arbitrātū –resolvetur-*) ile çözülmesi gerektiği ifade edilmektedir. Tazminat tutarı ödeninceye kadar ya da tutarın ödenmesine karşılık teşkil edilecek bir güvence/teminat verilinceye kadar, zarara uğrayan tarafın, sürü veya mera sahibine ait köleler üzerinde rehin hakkı olduğu ve ihtilaf herhangi bir şekilde çözülemezse, kararın Roma’da verileceği³⁴ belirtilmektedir³⁵.

Görüldüğü üzere *Cato*’nun tarif ettiği *bonus vir*, ödenecek ücretlerden tazminat tutarını karşılamak üzere kesinti yapabilen, şarapların kalitesini tadarak test edebilen ve kira sözleşmelerine ilişkin ihtilaflara çözüm bulan, *arbiter* kelimesinin “bir yere gitmek, tetkik etmek ve muayene etmek” anlamlarını tamamıyla karşılayan somut bir kimsedir.

Cannata ise, *virī boni arbitrātū* ifadesinin, bir hakem (*arbiter*)’i gösterdiğini, intifa hakkı sahibinin teminat verme yükümlülüğü ile bağlantılı bir *Digesta*³⁶ metni

³² *De Agricultura* 145-3; SCAFURO, A. C., *The Forensic Stage: Settling Disputes in Graeco-Roman New Comedy*, Cambridge 2004, s. 147.

³³ *De Agricultura* 148-1; SÖĞÜT, s. 26.

³⁴ *De Agricultura* 149-2.

³⁵ SCAFURO, s. 147.

³⁶ *Digesta*: Gerek *lex*’lerle birlikte *ius civile*’yi, gerek *ius honorarium*’u, gerekse *senatus* kararlarını içeren, bütün prensipleri ile birlikte özel hukuku ve ceza hukukunu içine alan, geniş çaptaki hukuk eserleridir. Klasik devir hukukçularının eserlerinden alınmış parçaları (*fragmentum*) yan yana koyulmak sureti ile imparator *Iustinianus*’un başlarında *Tribonianus* olmak üzere on yedi kişilik bir heyete yaptırmış olduğu, gerek *ius civile*’yi gerekse *praetor* hukukunu içeren büyük toplama bir eserdir. Her birisinin fasıllara

üzerinden yorumlamaktadır. Cannata, intifa hakkı sahibinin, intifa hakkına konu olan malı iyi bir aile babası (*bonus paterfamilias*) gibi kullanacağına ve intifa hakkı sona erdiğinde malı, malike iade edeceğine dair yapılan *stipulatio*³⁷, nun, hangi durumlarda kullanılabileceği ile ilgili metni farklı yorumlamaktadır. Cannata; “*usurum se arbitrium boni viri*”nin anlamını D.7,9,1,6 (*Ulpianus libro 79 ad edictum*)³⁸’dan yola çıkarak intifa hakkı sahibinin malı ancak *bonus vir* tahkimi sonucunda belirlenen şartlar altında kullanabileceğini söylemektedir. Bununla birlikte *bonus vir*’in, intifa hakkına konu olan malın nasıl kullanılacağını değerlendirecek bir uzman olarak, *praetor*³⁹ tarafından atandığını ifade etmektedir⁴⁰.

Giannozzi ise, *Digesta* metinlerinde doğrudan veya dolaylı olarak “*boni viri arbitratus*” ifadesinin, bir hakemi (*arbiter*) işaret etmediğini ve “*boni viri arbitratus*” ifadesinin gerçek bir kişiyi göstermediğini ileri sürerek, bu yoruma karşı çıkmaktadır⁴¹.

D. 7,1,15,4 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): “*Et si vestimentorum usus fructus legatus sit [non sic, ut quantitatis usus fructus legetur], dicendum est ita uti eum debere, ne abutatur: nec tamen locaturum, quia vir bonus ita non uteretur.*”

D. 7,1,15,4 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): “Eğer elbise üzerinde intifa hakkı vasiyet edilirse [vasiyet, elbisenin değerinin iade edilmesi şeklinde değilse], kural; intifa hakkı sahibinin elbiseyi yıpratmayacak şekilde kullanması (ve iyi bir aile babası gibi davranarak kiraya vermemesi) gerektirir⁴².

Giannozzi, yukarıdaki *Digesta* metninin, “*boni viri arbitratus*” ifadesini, açıkça soyut bir standart davranış modeli olarak göstermekte olduğunu düşünmektedir. Giannozzi göre; içinde *bonus vir* veya *boni viri arbitratus* geçen metinler; varsayılan bir

(*titulus*) ve parçalara (*fragmentum*) ayrıldığı 50 kitaplık (*liber*) bu eser *Corpus Iuris Civilis*’in, bugünkü sıra içinde, ikinci kısmı teşkil etmektedir. UMUR, Lügat, s. 58-59.

³⁷*Stipulato*: Eski hukuk zamanından beri, sözlü şekle tabi tek taraflı, dar hukuk davaları doğuran bir sözleşme şeklidir. UMUR, Lügat, s. 202.

³⁸D. 7,9,1,6 (*Ulpianus libro 79 ad edictum*): *Habet autem stipulatio ista duas causas, unam, si aliter quis utatur quam vir bonus arbitrabitur, aliam de usu fructu restituendo: quarum prior statim committitur, quam aliter fuerit usus, et saepius committitur, sequens committitur finito usu fructu.*

³⁹*Praetor: Imperium*’a sahip bir *magistra* olup, daha ziyade şehirdeki hukuk ihtilaflarını değerlendirerek hâkime gönderirdi. UMUR, Lügat, s. 168.

⁴⁰GIANNOZZI, s. 15.

⁴¹GIANNOZZI, s. 15.

⁴²Çeviri için bkz. KÜÇÜKGÜNGÖR, İntifa Hakkı, s. 48.

durumda, *bonus vir*'in nasıl davranabileceği üzerine soyut bir düşünce ve hareket tarzı inşâ etmektedir⁴³.

Ayrıca; *Digesta*'nın tanımları açıklayan faslında, *stipulatio*'nun içine, [Mülkiyeti mahsul ile birlikte, iyi bir durumda iade edeceğine söz veriyor musun?] cümlesi eklendiği zaman; iyi bir durumda ifadesi, iyi bir aile babasının göstereceği dikkat ve özeni ifade etmektedir.⁴⁴. Görüldüğü üzere bu tanım "*boni viri arbitratus*" ifadesini, soyut bir kavram olarak açıklamaktadır.

Bonus paterfamilias ve *diligens pater familias*, sözcük anlamları itibariyle *bonus vir* ile doğrudan ilişkilendirilebilecek kavramlar olarak gözükmemektedir. Fakat *Institutiones*,⁴⁵ *Digesta*, *Codex*⁴⁶ ve *Novellae*,⁴⁷ metinlerinin Türkçe ve İngilizce çevirilerinde; hangi görünüş şeklinde olursa olsun, *bonus vir*'in iyi bir aile babası veya iyi bir Roma vatandaşı olarak çevrildiği görülmektedir.

Iustinianus'un *Institutiones*⁴⁸'indeki metinlerde *bonus vir*; iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır;

I. 2,1,38: "*Sed si gregis usum fructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fetu fructuarius summittere debet, ut et Iuliano visum est, et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere. Recte enim colere debet et quasi bonus paterfamilias uti debet.*"

⁴³GIANNOZZI, s. 15.

⁴⁴D. 50,16,73 (*Ulpianus libro 80 ad edictum*): *Haec verba in stipulatione posita "eam rem recte restitui" fructus continent: "recte" enim verbum pro viri boni arbitrio est.*

⁴⁵*Institutiones*: Özel hukuk öğrenimine başlamak isteyenler için yazılmış el kitabı içeriğindeki eserlerdir. Hem *ius civile*, hem *praetor* hukuku kurumlarını sistematik, sade bir özet şeklinde bir araya toplayan basit kitaplardır. UMUR, Lügat, s. 89.

⁴⁶*Codex*: Üçüncü yüzyıl sonundan itibaren imparator emirnamelerini bir araya toplayan eserlere verilen isimdir. UMUR, Lügat, s. 37.

⁴⁷*Novellae*: *Iustinianus*'un *Corpus Iuris Civilis*'i kaleme aldıktan sonra imparatorluğu boyunca çıkarmış olduğu, ekserisi Yunanca olan, bir kısmı hem Yunanca hem Latince olan emirnamelerdir. Bugünkü sıra itibariyle *Corpus Iuris Civilis*'in dördüncü sırasındadır. UMUR, Lügat, s. 142.

⁴⁸*Iustinianus Institutiones*: *Iustinianus*'un emri ile Klasik devrin *Institutiones*'lerinden faydalanarak bilhassa *Gaius*'unki model alınarak yapılmıştır. Bugünkü sırası ile *Corpus Iuris Civilis*'in birinci kısmını teşkil etmektedir. Ancak bu ders kitabı olmakla beraber, kanun hükmündedir. Kaleme alınışı, aslında *Digesta* olmakla beraber, imparator ağzından konuşarak ders verme üslubunda konulmuş parçalar, ilk bakışta fark edilmeyecek şekilde birbirine bağlanmış bulunmaktadır. UMUR, Lügat, s. 89.

I. 2,1,38: “Ancak bir kimse, *Iulianus*’un noktai nazarına göre, bir sürü üzerinde intifa hakkına haiz ise, ölüm neticesi sürüden eksilen başları yavrularla tamamlamak mecburiyetinde ve eksilen bağ çubuklarının ve ağaçların yerine, başkalarını dikmek zorundadır. Filhakika intifa hakkı sahibi, ihtimam göstermeye ve maldan iyi bir aile babası gibi yararlanmaya mecburdur”⁴⁹.

İyi bir aile babası gibi kullanmaya mecburdur ifadesi, Latince çevirisiyle bire bir uyum sağlamaktadır. Herhangi bir hukuki yorumla cümlenin anlamının desteklenmesine ihtiyaç duyulmamakla birlikte, bu metinde *bonus paterfamilias* kavramının soyut bir davranış standardını işaret ettiği açıktır.

İntifa hakkına ilişkin metnin içeriği; *bonus paterfamilias* ifadesinin, *paterfamilias* kavramının, değişmiş hali olduğuna dair yorumları doğrular niteliktedir.

Institutiones’te vazife hissine aykırı yapılmış vasiyetnameler ile ilgili aşağıdaki metinde; *boni viri arbitratu* ifadesinin, *bonus paterfamilias* kavramına benzer bir anlamda kullanıldığı görülmektedir:

I. 2,18,3: “*Sed haec ita accipienda sunt si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio ad verecundiam naturae introduxit. sin vero quantacumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficioso querela quiescente, id quod eis deest, usque ad quartam legitimae partis repletur, licet non fuerit adiectum, boni viri arbitratu debere eam repleri.*”

I. 2,18,3: “Fakat bu imkan, eğer vasiyetçiler, vasiyetname ile mirasçılara hiçbir şey bırakmamışsa, kabule şayan olur; zira emirnamemiz bu kaideyi, tabiat prensiplerine uymak için getirmiştir. Binaenaleyh, kendilerine terekenin her hangi bir miktarı veya herhangi bir şey bırakılmışsa, vazife hissine aykırılıktan mütevellit şikâyette bulunamayacaklarından, aldıklarını, kendilerine kanuni mirastan düşecek olan miktarın bir bölü dördüne çıkaracak surette bir hakka sahip olurlar. Vasiyetçi, bıraktığı

⁴⁹Çeviri için bkz. UMUR, Z., *Iustinianus Institutiones, (Institutiones)*, İstanbul 1968, s. 89.

miktarın, iyi bir aile babasının takdirine uyularak bir bölü dörde çıkarılmasını belirtmemiş olsa bile, bu hakkı elde ederler”⁵⁰.

Yukarıdaki *Digesta* metninde; vasiyetnamenin gereklerini iyi bir aile babası (*bonus paterfamilias*) gibi yerine getirmemiş ya da iyi bir adamın takdir edebileceği (*boni viri arbitrato*) şekilde vasiyetnameyi düzenlememiş olsa dahi, anlamına gelen *bonus vir*’in görünüş şekillerinden biri ile karşılaşılmaktadır. Ayrıca, metinde tarafsız üçüncü bir kişinin veya bir hakemin (*arbiter*) kararına herhangi bir atıf mevcut değildir.

Koschaker, *bonus pater famillias* kavramının; muhtemelen Yunan felsefesinin etkisiyle, Klasik dönemdeki hukukçuların münferit olaylara ilişkin hüküm verme uygulamalarının aksine, olayları genel kavramlara indirgemek isteyen Klasik dönem sonrası hukukçularının gayretleriyle doğduğunu ifade etmektedir⁵¹. İntifa hakkı sahibinin teminat verme yükümlülüğüne ilişkin olarak; intifa hakkı sahibinin, hakka konu olan mala; iyi bir aile babası gibi bakması gerektiğinden bahsetmektedir⁵².

Ancak intifa hakkı sahibinin teminat verme yükümlülüğü ile ilgili *Digesta* metinlerde doğrudan veya dolaylı olarak iyi bir aile babasına (*bonus paterfamilias*) gönderme yapan çok az sayıda metin bulunmaktadır⁵³. Bu konuyla ilgili diğer metinlerde çoğunlukla “*boni viri arbitrato*” ifadesi yer almaktadır. Koschaker; “*boni viri arbitrato*” ve “*bonus paterfamilias*” ifadeleri arasında bir fark görmemekte ve iki farklı ifadeyi, iyi aile babasının davranış ölçütü olarak yorumlamaktadır.

Bonus paterfamilias ile ilişkili olan *diligens pater familias* ifadesine, *Iustinianus Institutiones* ve *Novellae* metinlerinde rastlanmazken; *Digesta* ve *Codex Iustinianus*⁵⁴, metinlerinde, *diligens pater familias* ifadesi geçmektedir⁵⁵. “*Bonus*

⁵⁰Çeviri için bkz. UMUR, *Institutiones*, s. 151.

⁵¹KOSCHAKER P./AYİTER, K., *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, Ankara 1977, s. 200.

⁵²KOSCHAKER/AYİTER, s. 171.

⁵³D. 7,1,9,2 (*Ulpianus libro 17 ad Sabinum*) (*quasi bonus paterfamilias*); D. 7,8,15,1 (*Paulus libro tertio ad Sabinum*) (*bonus paterfamilias*); D. 7,1,9,7 (*Ulpianus libro 17 ad Sabinum*) (*paterfamilias*); Giannozzi, s.17.

⁵⁴*Codex Iustinianus*: *Iustinianus* tarafından yaptırılan *codex*’in adıdır. İmparator emirnamelerini ihtiva etmek üzere *Iustinianus* tarafından kaleme alınarak evvelki *Codex*’leri lağveden *Novus Codex Iustiniani*’in; *Digesta* yapıldıktan sonra *Tribonianus*’un riyasetinde beş kişilik bir heyet vasıtasıyla düzeltilerek yeniden kaleme alınmış şeklidir. 12 kitaptan oluşmaktadır. *Corpus Iuris Civilis*’in bugünkü haliyle üçüncü kısmını teşkil etmektedir. Kısaca *Codex* ismiyle anılmaktadır. Umur, Lügat, s.38.

paterfamilias”, “*boni viri arbitratu*” ve *diligens paterfamilias* kavramları arasındaki anlam değerlendirmelerini sağlıklı yapabilmek amacıyla; intifa hakkı ile ilgili olarak *diligens paterfamilias* kavramına atıfta bulunan D. 7,1,65,pr. (*Pomponius libro quinto ex Plautio*) incelememiz gerekmektedir. Digesta metnine göre; intifa hakkı sahibi, kendisinin veya ailesinden herhangi bir kişinin hareketleri dolayısıyla zarar verdiği eşyaları tamir ettirmekle yükümlüdür. İntifa hakkı sahibi; süreli tesis edilmiş intifa konusu eşyayı teslim etme hazırlığında olsa dahi, zararların tazmin edilmesinden muaf tutulamaz. Yapılması gereken her şeyi; dikkatli, iyi, bir aile babasının kendi evinde göstereceği özen kıstası içinde yapmalıdır ifadelerine yer verilmektedir⁵⁶.

Görüldüğü üzere; *diligens paterfamilias* kavramı; “*bonus paterfamilias*” ve “*boni viri arbitratu*” kavramları gibi soyut bir davranış standardını belirtmek için kullanılmaktadır.

Ş.2. *BONUS VIR*’İN NİTELİKLERİ

I. *Bonus Vir*’in Ahlaki Özellikleri

1. Stoa Felsefesinde Erdem ve Erdemli İnsan

Bonus vir kavramının tanımındaki ahlaki özelliklerin veya etik değerlerin temelinde; Roma Stoacılığı ve Stoacı ahlak felsefesi bulunmaktadır.

Yunan düşünce sistemi içinde gelişen Stoa teorisi, Antik Roma’da pratiğe dönüşmüştür⁵⁷. Roma toplumunun sosyal hayatının ve kamu hizmetlerinin ihtiyaç duyduğu katı ahlaki disipline sahip Roma devlet adamı, Roma vatandaşı geleneğinin bir

⁵⁵D. 7,1,65,pr; D. 10,2,25,16; D. 13,7,14; D. 19,1,54,pr; D. 35,1,111; D. 38,1,20,1; D. 45,1,137,2; C. 2,41,1.

⁵⁶D. 7,1,65,pr (*Pomponius libro quinto ex Plautio*): *Sed cum fructuarius debeat quod suo suorumque facto deterius factum sit reficere, non est absolvendus, licet usum fructum derelinquere paratus sit: debet enim omne, quod diligens pater familias in sua domo facit, et ipse facere.*

⁵⁷HANÇERLİOĞLU, O., Düşünce Tarihi –Dört Bin Yıllık Düşünce, Sanat ve Bilim Tarihinin Klasik Yapıtları Üstüne Eleştirel İnceleme-, İstanbul 2005, s. 103.

görünümü olan *bonus vir*, “stoacı erdemli insan”a ait ahlaki özellikleri olarak değişime uğramıştır⁵⁸. Diğer bir deyişle, Yunan felsefesinin soyut “erdemli insan”ı, Roma sosyal hayatında var olan *bonus vir* düşüncesiyle birleştirilerek somutlaştırılmıştır.

Stoa felsefesinin birçok unsurunun, Roma toplumunda kullanılan bir kural haline geldiği görülmektedir. Örneğin, stoa felsefesinde insan; akıllı bir ruha sahip olmasıyla diğer canlılardan ayrılıyordu. Göbek bağı ile annesine bağlı çocuk, kökleriyle topraktan beslenen bir bitki gibi görülüyor ve çocukla birlikte ruhun da geliştiği kabul ediliyordu. Ruhun, insanın yedi yaşına gelmesiyle ortak kavramları anlayabileceğine ve tam olarak serpiildiğine, on dört yaşında ise diğer yaşayan varlıkları doğurabilecek kapasiteye eriştiğine inanılıyordu⁵⁹. Ancak, ergenlik çağına ilişkin iki görüş bulunmaktaydı. *Sabinianus* Mektebi⁶⁰ kişilerin ergenlik çağının, fiziki olgunluğa bakılarak belirlenebileceği, *Proculianus* Mektebi⁶¹ ise ergenlik çağının belirlenmesinde on dört yaşın bitirilmesinin yeterli olduğu görüşündeydi⁶²⁶³.

Stoa felsefesinin merkezinde yer alan stoacı erdem ve “erdemli insan”ın *bonus vir* kavramı üzerinde etkisi büyüktür. Ancak; *bonus vir* kavramına ilişkin görüşler, tamamen “stoacı erdemli insan” düşüncesi ve stoa felsefesi etrafında biçimlenmemiştir.

“*De Agricultura*” adlı eserinden, *bonus vir* kavramına ilişkin tanımlamalarına başvuru olan *Cato*, henüz Roma’da stoacı düşüncenin etkileri görülüyorken yaşamıştı.

⁵⁸WALZER, s. 26.

⁵⁹BRUN, J., *Stoa Felsefesi*, (Çev. Medar Atıcı), İstanbul 2010, s. 73.

⁶⁰*Sabinianus* Mektebi: İmparatorluğun başında ortaya çıkan iki mektepten *Sabinus*’un temsilcisi olduğu hukukçulara verilen isim. UMUR, Lügat, s. 189.

⁶¹*Proculianus* Mektebi: *Labeo* ve *Proculus*’un ilk temsilcileri oldukları mektebe dâhil olan hukukçulara verilen isim. UMUR, Lügat, s. 170.

⁶²TAHİROĞLU, B., ERDOĞMUŞ, B., *Roma Hukuku Dersleri, Tarihi Giriş-Hukuk Tarihi-Genel Kavramlar-Usul Hukuku*, İstanbul 2012, s.70-71.

⁶³Yedi yaşına varmamış çocuklar *infans*, yedi yaşından büyük ancak on dört yaşından küçük çocuklar *impubes infantia maiores*, on dört yaşından büyük, yirmi beş yaşından küçük çocuklar ise *puberes minores* olarak sayılmaktaydılar. *Infans*: Cumhuriyet Devrinde ve Klasik Devirde hukuki muameleleri yerine getirmek için gerekli sözleri söyleyememeleri nedeniyle fiil ehliyetinden tamamen mahrum ve vesayet altında bulunan çocuklara verilen isimdir. *Impubes infantia maiores*: Ergenlik çağına ulaşmamış çocuk anlamına gelmektedir. Evlenmek ve vasiyette bulunmak hariç kendi lehlerine olan bütün hukuki muameleleri tek başlarına yapabilirlerdi. *Puberes minores*: Evlenme ve vasiyetname yapma hakları kazanılan ve fiziki olgunluğa eriştiği kabul edilen yaş. MÖ. II. Yüzyıla kadar on dört yaşına gelen kişi tam fiil ehliyetine sahip olabiliyordu. Ancak bu yaştaki kişilerin tecrübesizlikleri nedeniyle kolayca aldatılmaları üzerine yirmi beş yaşın altındakilerin borçlandırıcı işlem yapmaları yasaklandı. TAHİROĞLU/ERDOĞMUŞ, s. 188.

Quintilianus'un *bonus vir* ile ilgili düşünceleri ise, her ne kadar içinde stoacı felsefeden izler barındırsa da, "stoacı erdemli insan" fikriyle mesafeli bir konumdaydı⁶⁴.

Erdem; stoa ahlak felsefesinin merkezinde ve diğer tüm stoacı kavramlarla sıkı bir bağlantı içindeydi. "Stoa erdemi birdir. Erdem, doğaya boyun eğiştir, iyiliğe katılmadır. İyi olan, doğru olandır. Doğru olan yaşamdır. Yaşam akıldır"⁶⁵.

Cicero'ya göre felsefe, insanı mutluluğa götüren tek yoldu. Gerçek mutluluğun kaynağı ise erdemdi. Erdem, iyi olan tek şeydi⁶⁶.

Erdem, sadece erdemli insan tarafından sahip olunabilecek bir olguydu. Erdemin; *prudentia* (bilgelik), *iustitia*, (adalet), *fortitudo* (cesaret) ve *temperantia* (ağırbaşlılık) gibi dört ana bölümden oluştuğu ileri sürülmekteydi. *Prudentia*; *Zeno*'ya göre, hem erdem ilk bölümü hem de diğerlerinin temeliydi. *Cicero*'ya göre *Iustitia* ise; özel mülkiyeti ve yasalara saygıyı da içeren politik bir erdemdi. *Fortitudo*; ölümle ve korku salan bir tiranla yüzleşmekten kaçınmamaktı. Tirana karşı dururken, servetinin ve toplumdaki makamının alınmasından, hayatına kastedilmesinden, işkence görmekten ve hatta gerekirse intihar etmekten korkmamaktı. *Temperantia* ise, erdem tüm bölümlerini kuşattı ve ruhun en sağlıklı durumuydu⁶⁷.

Erdemli insan; doğaya, akla göre yaşayandı. Stoacılar, erdemli insanı en yüksek sıfatlarla nitelendirme eğilimindeydi. Erdemli insan, tutkudan sıyrılmıştı, masumdu, bilgisi en yüksek olandı, zenginlik ve özgürlük sadece onda vardı⁶⁸.

Cicero'ya göre erdem; insanın kendi benliğinin olgunluğunda, doğayla ve kendisiyle uyumlu yaşamasıydı. İnsan ise, düşünmek, bilmek, harekete geçmek, var etmek ve bu doğanın bir parçası olabilmek için vardı. Dolayısıyla felsefe bir amaç değil, insanın karakterine yön ve şekil veren bir araçtı. Bu nedenle "erdemli insan", devlet işlerine ve yönetimine katılmalıydı⁶⁹.

⁶⁴WALZER, s. 26.

⁶⁵BRUN, s. 91.

⁶⁶GÖKBERK, M., Felsefe Tarihi, İstanbul 2007, s. 108.

⁶⁷ARNOLD, E. V., Roman Stoicism, Cambridge 1911, s. 305-343.

⁶⁸BRUN, s. 103.

⁶⁹GÖKBERK, s. 108-109.

2. *Bonitas* (İyilik) ve *Honestas* (Dürüstlük)

Bonus vir'i niteleyen iyi (*bonum*) sıfatı, stoa felsefesinin erdem tanımıyla ilgilidir. Stoacıların erdemi (*virtus*), tam anlamıyla iyinin (*bonum*) karşılığıdır⁷⁰. Stoa felsefesinde; iyilik, doğaya uygun yaşamaktır. Mutluluk, hayatla uyum içinde olmaktır. Bu nedenle; “erdemli insan” her zaman mutludur. Mutluluk, iyi olandır. İyi ise, yararlı olandır ya da diğer bir deyişle yararlı olabilen şey iyiliktir⁷¹.

Stoacılar, iyiyi (*bonum*), doğayla uyumlarına ve sağladıkları yararlarla göre derecelendirmektedir. İyi (*bonum*), doğayla uyumlu olan ve bu nedenle değerli olan şeyler, doğaya aykırı yani değersiz şeyler ve son olarak; değer veya değersizlik taşımayan şeyler, biçiminde sınıflandırılmaktadır⁷².

Roma Stoacılığı'nın, doğayla uyum içinde yaşayarak ve yine doğaya yararlı olma düşüncesi, Stoa felsefesinin etki alanını birey üzerine yoğunlaştırmaktadır. Bireyin, “erdemli insana”, *bonus vir*'e dönüşmesiyle, Roma'ya hâkim olan ahlaki ve politik çöküntünün son bulacağı düşünülmektedir.

Stoa düşüncesi iki temel nokta üzerinde ısrarla durmaktadır: Merhamet ve adalet. Yardım etmek, cömert davranmak, nazik olmak ve her zaman bağışlamaya hazır olmak, merhametli insanın özellikleriydi⁷³.

*Seneca*⁷⁴, başkalarına yardımda bulunmanın, kırgınlıkları unutmanın ve bağışlayıcı olmanın, etkin bir iyilikseverliğin zorunluluğu olduğunu ifade etmektedir. Doğanın insanları yararlı olmaya zorladığını, köle, özgür veya azat edilmiş olmanın önemli olmadığını, insanın olduğu her yerde bir iyilik zemini bulunabileceğini söylemektedir. Ancak, yine de kötülük yapanların cezalandırılması gerektiğini belirtmektedir. Fakat bu ceza, öfkeden ya da öç alma duygusundan

⁷⁰COPLESTON, F., Felsefe Tarihi -Helenistik Felsefe- (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul 2009, s. 23.

⁷¹BRUN, s. 91.

⁷²COPLESTON, s. 23.

⁷³STANLEY, D., Greek and Roman Stoicism and Some of Its Disciples, Boston 1903, s. 105.

⁷⁴*Seneca: Lucius Annaeus Seneca*, MÖ. 4 yılında Cordoba'da doğmuştur. Romalı devlet adamı, filozof ve oyun yazarıdır. Stoacı ahlak felsefesine ilişkin görüşleri ve Antik Yunan tragediyalarından yaptığı uyarlamalarla tanınmıştır. *Neron*'a yapılan suikast girişiminin başarısız olması üzerine MS. 65'te damarlarını keserek intihar etmiştir. HAZEL, s. 281,282.

kaynaklanmamalıdır. Çünkü insana, iyileşmesi için en yumuşak cezanın verilmesi gereklidir⁷⁵.

*Diogenes*⁷⁶e göre, iyilik; yararlı, zorunlu, elverişli, kullanışlı, pratik, arzu edilir, doğru ve güzeldir⁷⁷.

Cicero, “*De Rebus Publicis*” adlı eserinde “En gerçek kanun, doğru akıldır. Doğru akıl; doğaya uygun, bütün varlıklarda aynı, değişmez, yok olmaz bir güçtür. Dürüst kimse, onun emirlerine ve yasaklarına kulak tıkamaz. Bu kanun hiçbir yerde değişmez, Atina’da başka, Roma’da başka değildir”⁷⁸.

II. *Bonus Vir*’in Hak ve Fiil Ehliyeti

Bonus vir hakemliği (*arbiter*); devletin doğrudan taraf olmadığı, basit, şekilsiz ve gayri resmi bir ihtiyari tahkim türüydü. Taraflar, genellikle sözleşmeden doğan borç ilişkileri üzerine olan anlaşmazlıkları çözmek için, aralarında anlaşmış bir *bonus vir*’e (iyi bir aile babasına) başvuruyorlardı⁷⁹. Dolayısıyla; *bonus vir*’in hak ve fiil ehliyetinin, hakemlik özelliği üzerinden incelenmesi gerekmektedir.

Hakemlik ehliyeti hakkında iki görüş bulunmaktadır. Birincisi, genel yargılama ile tahkim yargılaması arasında benzerlik bulunması nedeniyle, hâkimlik (*iudex*) ve hakemlik (*arbiter*) ehliyetinin aynı olduğu görüşüdür. İkinci görüş ise, kötü şöhretli (*infamis*) kimselerin dahi hakem olabileceklerine dair yorumlara dayanarak, sağır ve dilsizler gibi kanunun açıkça yasak koymadığı kişilerin de hakem olabileceğidir⁸⁰.

D. 5,1,12,2 (*Paulus libro 17 ad edictum*): “*Quidam enim lege impediuntur ne iudices sint, quidam natura, quidam moribus. Natura, ut surdus mutus: et perpetuo furiosus et impubes, quia iudicio carent. Lege impeditur, qui senatu motus est. Moribus*

⁷⁵COPLESTON, s. 23.

⁷⁶*Diogenes*: M.Ö. 412 (ya da M.Ö. 404) - M.Ö. 323 yılları arasında yaşadığı var sayılan, Kinik felsefesinin kurucusudur. AUDU, s. 200.

⁷⁷BRUN, s. 93.

⁷⁸HANÇERLİOĞLU, s. 104.

⁷⁹KARAKOCALI, A., Roma Hukukunda Hakim ve Sorumluluğu, Ankara 2011, s. 58.

⁸⁰YEĞENGİL, s. 32.

feminae et servi, non quia non habent iudicium, sed quia receptum est, ut civilibus officiis non fungantur.”

D. 5,1,12,2 (*Paulus libro 17 ad edictum*): “Bazıları için hâkim olabilmek, kanunla veya doğal nedenlere ya da örf ve adet tarafından engellenmiştir. Örneğin, sağır ve dilsizler, sürekli akıl hastalığı olanlar ve küçükler, doğal olarak yargılama yapamazlar. *Senatus*’tan ihraç edilen bir kimsenin yargılama yapması kanunla engellenmiştir. Kadınlar ve köleler ise yargılama yetileri olmadığından değil, örf ve adet gereği toplumsal görevleri yerine getiremeyecekleri kabul edilmediği için yargılama yapamazlar”⁸¹.

Ayrıca *lex Acilia* adlı kanun gereğince; kadınlar ve köleler dışında, otuz ile altmış yaşları arasında, sağır (*surdi*), dilsiz (*muti*), akıl hastası (*furioi*) olmayan, Roma sınırları içinde ikamet eden kimselerin hâkim (*iudex*) olarak atanabileceği ifade edilmiştir⁸². Ayrıca, yine aynı kanunla, herhangi bir mahkeme tarafından mahkûm edilmiş kimselerin hâkim olarak atanması yasaklanmış ve MS.74 yılında çıkarılan *lex Irnitana* kanunu ile; en az 500.000 *sesters* değerinde bir mal varlığına sahip olma koşulu getirilmiştir⁸³.

Kadınlar; hâkimlik, vekillik gibi özel ve *magistra* görevleri gibi kamu görevlerinden yasaklı tutulmuşlardır⁸⁴. Ancak; *Iustinianus* dönemine kadar kadınların hâkimlik (*iudex*) veya hakemlik (*arbiter*) ehliyetine ilişkin bir kanun olmadığı, yasal olarak hakem olmalarının *Iustinianus* tarafından yasaklandığı⁸⁵ belirtilmektedir⁸⁶. Kadınların hakemliğine ilişkin olarak, yaratılışları gereği yumuşak karakterli olmaları, bilgi ve tecrübelerinin yetersiz oluşu gibi nedenlerle kısıtlamalar olduğu ifade edilmektedir⁸⁷.

⁸¹Çeviri için bkz. KARAKOCALI, s. 62-63.

⁸²HUNTER, W., A., A Systematic and Historical Exposition of Roman Law, London 1885, s. 46.

⁸³KARAKOCALI, s. 62-63.

⁸⁴D. 50,17,2.pr.(*Ulpianus libro primo ad Sabinum*): *Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt et ideo nec iudices esse possunt nec magistratum gerere nec postulare nec pro alio intervenire nec procuratores existere.*

⁸⁵C. 2,55,6.

⁸⁶SÖĞÜT, s. 130-131.

⁸⁷YEĞENGİL, s. 33.

Kölelerin hakemlik ehliyeti bulunmamaktaydı. Azatlılar, hâkim olarak atanamasalar dahi hakem olarak atanabilmekteydiler⁸⁸.

Hakemlik ehliyetinin yaş durumuna ilişkin ise, üç görüş bulunmaktadır. Yirmi yaşından aşağı olan kimselerin, hakemliğe zorlanamayacakları ve verdikleri kararların geçerli olmadığı, çoğunlukla kabul edilen bir görüş olduğu değerlendirilmektedir. Yirmi ile yirmi beş yaş aralığındaki kimselerin ise, hakemliğe zorlanamayacakları fakat hakem olmayı kabul etmeleri halinde, yaş ehliyetine sahip hakemlere uygulanan tedbirlerin bu kimselere de uygulanacağı belirtilmektedir. Yirmi beş yaşından büyük olanların ise genel olarak hakemlik ehliyetlerinin bulunduğu kabul edilmektedir⁸⁹.

Hakemlerin, *sui iuris*⁹⁰ olmasının zorunlu olmadığı⁹¹, hatta bir *filius familias*⁹²,ın kendi aile babası (*paterfamilias*)'nın taraf olduğu ihtilaflarda hakem olarak görev alabileceği ifade edilmektedir⁹³.

Görüldüğü üzere; hakemlik ehliyeti ile hâkimlik ehliyetinin aynı olduğuna dair görüş; hakemlik görevini ifa edebilecek kimseleri oldukça sınırlamaktadır. Ancak *bonus vir* hakemliğinin, basit, şekilsiz ve gayri resmi olması nedeniyle; *bonus vir* ehliyetinin ikinci görüşe daha yakın olduğu değerlendirilmektedir.

*Terentius*⁹⁴ un, Andros Güzeli (*Andria*) adlı oyununda, *bonus vir* olduğu söylenen *Krito* adındaki karakterin, Roma vatandaşı olmamasına rağmen, özgürlük durumu ile ilgili bir ihtilafı çözmesine, izin verilmektedir⁹⁵.

⁸⁸D. 4,8,7,pr. (*Ulpianus libro 13 ad edictum*), D. 4,8,9,pr. (*Ulpianus libro 13 ad edictum*), SÖĞÜT, s. 131-132.

⁸⁹YEĞENGİL, s. 33.

⁹⁰*Sui iuris*: Kelime olarak kendi hukukundan anlamına gelir. Bir aile babasının (*paterfamilias*) hakimiyeti altında (*patria potestas*) bulunmayan ve bu nedenle tüm haklara ehliyeti olan kimsedir. UMUR, Lügat, s. 206.

⁹¹D. 4,8,5. (*Ulpianus libro 13 ad edictum*).

⁹²*Filius familias*: Bir aile babasının (*paterfamilias*) hâkimiyeti altında bulunan erkek çocuklarına verilen isimdir. UMUR, Lügat, s. 74.

⁹³D. 4,8,6. (*Gaius libro quinto ad edictum provinciale*), SÖĞÜT, s. 134.

⁹⁴*Terentius*: MÖ. 195 (ya da 185) yılında Kartaca'da doğmuş ve Roma komedyasının ikinci ünlü yazarıdır. Romalı bir senatörün Afrika kökenli kölesiyken; yeteneği ve zekâsı nedeniyle, iyi bir eğitim almış ve azat edilmiştir. NUTKU, Ö., Dünya Tiyatro Tarihi 1, İstanbul 2000, s. 74.

⁹⁵TERENTIUS-AFER, P., Andros Güzeli, (Çev. AKDERİN, F.), İstanbul 2009, s. 55

§.3. *BONUS VIR* İLE BAĞLANTILI KAVRAMLAR

I. İyi Niyet (*Bona Fides*)

Berger'e göre; özellikle iyi niyetin etkili olduğu sözleşmelerden doğan ihtilaflarda, *bonus vir* hakemliğine başvurulmaktaydı⁹⁶. İyi niyet (*bona fides*), bir kimsenin dürüst ve namuslu bir şekilde hareket etmesi anlamında kullanılan, ahlaki bir terimdi. Roma hukukunun borçlar ve aynî haklar ile ilgili alanlarında iyi niyetin varlığı önemliydi. Aynı haklar alanında, zilyetlik ve zamanaşımı ile mülkiyet kazanımında iyi niyet, zilyetliğin devrinin malikin bilgisi ve izni dâhilinde yapıldığını ya da zilyetliği devreden kişinin malik olduğunu düşünerek hareket ettiği, anlamına gelmekteydi. Borçlar hukukunda iyi niyet ise, iki taraflı bir sözleşmede, verilmiş bir sözün veya yüklenilmiş bir taahhüdün, namuslu bir insan gibi, dürüst bir şekilde yerine getirilmesi anlamındaydı⁹⁷.

Tahiroğlu, Roma geleneğindeki sosyal ahlak değerlerine dayanan, doğruluk kuralı olarak da niteleyebileceğimiz iyi niyet (*bona fides*) kavramının, Borçlar Hukuku alanındaki rıza sözleşmelerle özdeşleştiğini ifade etmektedir⁹⁸.

Fiori; *fides*⁹⁹ ve *bona fides* kavramlarının; sosyal ve ahlaki değerlerin gelişmesi ile birlikte şekillenmiş etik değer olarak görülmesinin yanlış bir algılama olduğunu ifade etmektedir. Fiori, *fides* ve *bona fides* kavramlarının çok eski zamanlardan günümüze ulaşan *ius civile* geleneğine ve Roma toplumunun sosyal yapısının köklerine ait olduğunu söylemektedir. *Fides* kavramının, arkaik zamanlarda, tarafların durumlarına ait objektif bir ölçüt olduğunu, sonrasında ise *bonus vir* üzerinden soyut bir standart olarak tanımlandığını ifade etmektedir¹⁰⁰.

⁹⁶BERGER, s. 767.

⁹⁷UMUR, Lügat, s. 29.

⁹⁸TAHİROĞLU, B., Roma Borçlar Hukuku, (Borçlar Hukuku), İstanbul 2012, s. 112

⁹⁹*Fides*: Verilen söze itibar etmek, yüklenilen sorumlulukları kendiliğinden yerine getirmesi ve güven duyulan kimsenin, bu itimada yaraşır biçimde namuslu ve dürüst olarak hareket etmesi anlamına gelmektedir. UMUR, Lügat, s. 74.

¹⁰⁰FIORI, R., “*Fides et Bona Fides –Hierarchie Sociale et Categories Juridiques-*”, *Revue Historique de Droit Français et Etranger*, No.4, 2008, s. 465.

Ayrıca; iyi niyet davalarında (*iudicia bonae fidei*); mülkiyet sahibinin ya da vekilinin kararına bırakılma şartının, iyi bir aile babası (*boni viri arbitrio*) gibi davranılması anlamına geldiğinden söz edilmektedir¹⁰¹.

İyi niyet (*bona fides*), vesayet, şirket, vekâlet, alım satım, istisna, hizmet ve iş sözleşmelerinde, tarafların birbirine karşı olan sorumluluklarının dikkate alınması yönünden uygulama alanı bulmakta olduğu ifade edilmektedir¹⁰².

II. Hakkaniyet (*Aequitas*)

Adalet ve hakkaniyet kavramları birbiri ile sıkı ilişki içerisinde. Genellikle adalet kavramı, kurallara ve ilkelere yön vermesi gereken ahlaki düşünce sistematığı olarak adlandırılır. Diğer bir deyişle, adalet, toplum düzenini ilgilendiren en temel düşüncedir. Hakkaniyet ise, meydana gelebilecek her olay veya ihtilafa önceden bir çözüm şekli önerilemeyeceği ve bu nedenle ortaya çıkacak sorunları önlemek amacıyla, hukuk kurallarının yorumu açık bırakıldığı durumlarda, meydana gelen olayın özelliklerine uygun kararlar verilmesi anlamına gelmektedir¹⁰³.

Villey ise, hakkaniyeti, tarafların içinde buldukları özel şartları hesaba katan ve bilimsel eşitliğe göre hüküm verilmesi olarak tanımlamaktadır¹⁰⁴. Kısaca adaleti; ilkelere ve kurallara bağlı en yüksek ahlaki düşünce, hakkaniyeti ise, somut olay adaleti olarak ifade edebiliriz¹⁰⁵.

Roma hukuku açısından ise hakkaniyet, kapalı ve toprağa bağımlı bir tarım toplumunun ihtiyaçları doğrultusunda oluşmuş, katı, şekilci ve hâkimlere kısıtlı takdir

¹⁰¹D. 50,17,22,1 (*Ulpianus libro 28 ad Sabinum*): *Generaliter probandum est, ubicumque in bonae fidei iudiciis confertur in arbitrium domini vel procuratoris eius condicio, pro boni viri arbitrio hoc habendum esse.*

¹⁰²TAHİROĞLU, Borçlar Hukuku, s. 113.

¹⁰³GÜRTEK, K., Roma Hukukunda Hakkaniyet (*Aequitas*), Ankara 2008, s. 31.

¹⁰⁴VILLEY, M., Roma Hukuku Güncelliği, (Çev. TAHİROĞLU, B.), İstanbul 2010, s. 49.

¹⁰⁵SOMER, P., Soyut Adaletten Somut Adalet: *Praetor*'lar, Sina Kabağaç'ı Anma Toplantısı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2010.

yetkisi bırakan *ius civile*'nin karşıtı ve onu esnetici işlev yerine getiren bir kavram olarak da ifade edilmektedir¹⁰⁶.

Hakkaniyet kavramı, *ius civile*'nin katı ve şekilciliğini yumuşatması bakımından *bonus vir* tahkimi ile bağlantılıdır. *Bonus vir* tahkiminin basit, şekilsiz ve gayri resmi yapısı, ihtilafların hakkaniyet ölçüsünde çözülmesine olanak sağlamaktadır.

III. Şerefsizlik (*Infamia*)

Şerefsizlik (*Infamia*) (kötü şöhret) kavramı, bir kimsenin toplum içindeki itibarını kaybetmesi anlamına gelmektedir¹⁰⁷. Şerefın, Roma toplumunun ahlak, namus anlayışını ve değer yargılarını yansıtan bir kavram olduğu, bu nedenle şerefsiz (*infamis*)¹⁰⁸ ilan edilen kişinin, toplum içinde sahip olduğu tüm saygınlığı ve itibarı kaybettiği, insanlar tarafından dışlandığı, aşağılandığı ve küçük görüldüğü ifade edilmektedir¹⁰⁹.

Bir başka deyişle şerefsizlik (*Infamia*), bir kişinin; gelenekler ve kanunlar tarafından onaylanmış toplumsal saygınlığını ve şerefini¹¹⁰, yani *existimatio*¹¹¹, sunu yahut *dignitas*¹¹², ını kaybetmesiydi.

Infamia, kamu hukuku ile ilgili bir kavram olmasına karşın, *infamia* ile lekelenen kişi, özel hukukta da çeşitli kısıtlamalara tabî olmaktadır. *Infamis*'ler seçme

¹⁰⁶GÜRTEN, s. 50.

¹⁰⁷UMUR, Lügat, s. 86.

¹⁰⁸*Infamis*: Şerefsizliğe (*infamia*) çarptırılmış kötü şöhretli kişiye verilen isimdir. Roma toplumunda; faizin faizini alanlar, tiksinti veren meslekleri icra edenler, vesayeti altındaki kızla evlenen veya oğlunu evlendirenler, kadın ticareti yapanlar ve mahkeme kararı ile şerefsiz (*infamis*) ilan edilebilirdi. UMUR, Lügat, s. 86.

¹⁰⁹TÜRKOĞLU-ÖZDEMİR, G., Roma Hukukunda *Infamia* (Şerefsizlik), Ankara 2008, s. 15.

¹¹⁰Toplumsal saygınlığın iki farklı kavramla ifade edilmesinin nedeni, *dignitas*'a genellikle *magistra* ve *senato* üyeleri gibi toplumda önemli mevkilere gelmiş kişilerin sahip olmalarıdır. TÜRKOĞLU-ÖZDEMİR, s. 21.

¹¹¹*Existimatio*: Bir kimsenin suç işlemediği veya yasalarla azaltılmadığı sürece zarar görmeden devam eden şerefli durumunu ifade eden kavramdır. TÜRKOĞLU-ÖZDEMİR, s. 20.

¹¹²*Dignitas*: *Magistra*'ların ve *senatus* üyelerinin sahip oldukları şeref itibarı anlamına gelmektedir. TÜRKOĞLU-ÖZDEMİR, s. 20-21.

ve seçilme haklarını yitirirler, kamu hizmetlerinden yararlanamazlardı. Mahkemelerde kendi adlarına dava açamaz, başkalarını temsil edemez ve tanıklık yapamazlardı¹¹³.

Özel mahkeme yargılamalarında, hâkimlerin ve hakemlerin hukukçu olma zorunlulukları yoktu. Dikkatli, hukuka ve ahlaka uygun, hakkaniyet ölçüleri içinde karar verme yetisine sahip; şerefli, namuslu ve güvenilir olmak; hâkimlik için aranacak en önemli ölçütlerdi¹¹⁴.

Görüldüğü üzere, *infamia* kavramı, kişinin *bonus vir* olabilme durumunu olumsuz yönde etkileyebilecek bir kavramdır. Şerefli, namuslu ve güvenilir olmak gibi ahlaki kıstaslar aynı zamanda *bonus vir* kavramını da tanımlamaktadır. Ayrıca; “*De Agricultura*” adlı eserinden; *bonus vir* tarafından yapılan tahkime ve *bonus vir*’in niteliklerine ilişkin bilgiler edindiğimiz *Cato*; saygı gösterilen, eski bir *consul*¹¹⁵ olması nedeniyle, MÖ. 184 yılında *censor*’luğa seçilmiş ve *infamia* müessesinin geleneksel rolünü yeniden canlandırmıştır¹¹⁶.

IV. Dikkat ve Özen Gösterme (*Diligentia*)

Diligentia, Roma eşya ve borçlar hukukunda, malların yönetimi ve üstlenilen yükümlülüklerin yerine getirilmesinde gösterilen dikkat ve özen anlamına gelmektedir. Bu özeni göstermeyen kimsenin, hafif kusurlu (*culpa levis*) olarak hareket ettiği varsayılırdı¹¹⁷.

Diligens paterfamilias kavramını doğrudan niteleyen *diligentia*, soyut olarak, dürüst, namuslu, dikkatli, iyi bir aile babası veya iyi bir Roma vatandaşının (*bonus vir*) işinde göstereceği özen ve dikkat anlamına gelirdi¹¹⁸.

¹¹³TÜRKOĞLU-ÖZDEMİR, s. 18.

¹¹⁴TÜRKOĞLU-ÖZDEMİR, s. 35.

¹¹⁵*Consul*: Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren devletin başında bulunan, bir yıl içi seçilmiş, *imperium*’a sahip, en büyük *magistradır*. UMUR, Lügat, s. 48.

¹¹⁶FREEMAN, C., Mısır, Yunan ve Roma -Antik Akdeniz Uygarlıkları-, (Çev. ANGI, S. K.), Ankara 1996, s. 387.

¹¹⁷UMUR, Lügat, s. 59.

¹¹⁸TAHİROĞLU, Borçlar Hukuku, s. 58.

İyi bir aile babasının (*bonus paterfamilias*) veya ortalama bir insanın yapmayacağı tedbirsizlik, Klasik Devirde ihmal (*culpa*) olarak değerlendirilmekteydi. *Iustinianus* zamanında ise, ağır ihmal (*culpa lata* veya *magna neglegentia*) ve hafif ihmal (*culpa levis*) ayırımına gidilmişti. Birincisi, herkesin anlayacağı bir olguyu anlamamak ve en büyük tedbirsizlik sayılmaktaydı. Kast (*dolus*) ile aynı görülürdü. Hafif ihmal ise, iyi aile babasının gösterdiği dikkati (*culpa in abstracto*) veya kişinin kendi işlerinde gösterdiği özeni göstermemesi (*culpa in concreto*) gibi ölçütlerle değerlendirilmekteydi¹¹⁹.

Iustinianus döneminde, genel olarak fayda-menfaat ilkesi gereği, *diligentia* dereceleri *diligentia exacta*, *diligentia exactissima* ve *diligentia diligentissimi* olmak üzere üç farklı şekilde uygulanmaktaydı¹²⁰.

¹¹⁹UMUR, Lügat, s. 59.

¹²⁰ZİLELİOĞLU, H., “Roma Hukukundaki Sorumluluk Ölçütlerine Genel Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 39/Sayı 1-4: s. 263.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK ROMA EDEBİ METİNLERİNDE *BONUS VIR*

Ş.4. ANTİK ROMA KOMEDYALARINDA *BONUS VIR*

Bonus vir ile ilgili kaynaklar iki gruba ayrılabilir. Birinci grubu; XII Levha Kanunu, *Gaius Instituones*¹²¹ ve *Corpus Iuris Civilis* gibi hukuk metinleri oluşturmaktadır. İkinci grup ise; *Plautus*¹²², *Terentius* gibi komedyacı yazarlarının oyunları ve *Cato*, *Cicero* ve *Seneca* gibi yazarların felsefe, siyaset ve retorik üzerine yazdıkları eserlerdir¹²³.

Antik Roma komedyaları, genellikle Yunan Komedyalarının Roma yaşamına uyarlanmış biçimleridir. Bununla birlikte *Plautus* ve *Terentius*'un oyunları, yazdıkları Antik Roma'nın siyasal ve kültürel yaşamından izler taşımaktadır. Hatta Latin Komedyalarındaki gerçekçi olan örnekler, bizlere Roma Hukukuna ait kuralları en canlı şekliyle resimlemektedir¹²⁴. Özellikle *Plautus*, alışılmış bir deyişle, Romalıların ihtilaflarla dolu hayatına bizler için ayna tutmuştur¹²⁵.

Plautus ve *Terentius*'un oyunları, Antik Roma'da *bonus vir* hakemliğinin hangi ihtilaflara ve nasıl uygulandığını doğrudan göstermesi bakımından da önemli ipuçları

¹²¹*Gaius Instituones* : MS. II. Yüzyılın ikinci yarısında hukukçu *Gaius* tarafından yazılmış dört kitaptan oluşan ders kitabıdır. Çok açık bir üslupla yazıldığı için yazarın ölümünden sonra da asırlarca ders kitabı olarak kullanılmış ve *Iustinianus*'un *Institutiones*'ine model olmuştur. UMUR, Lügat, s. 89.

¹²²*Plautus*, MÖ. 254 yılında *Ombria* eyaletinin *Sarsina* şehrinde doğdu. Genç yaşta Roma'ya gelen *Plautus*, tiyatroya sahne işçiliği yaparak başladı. MÖ. 207 yılında oyun yazmaya başladığı düşünülmektedir. NUTKU, s. 73.

¹²³SCOFURO, s.141.

¹²⁴STEVENS, H. W. P., "Roman Law in the Roman Drama", *Journal of the Society of Comparative Legislation*, New Series, Vol. 13, No. 3 (1913), s. 542.

¹²⁵ESTAVAN, L., "Roman Law in Plautus", *Stanford Law Review*, Vol. 18, No. 5, 1966, s. 873.

vermektedir. Bazı oyunlarda ise, oyun kişileri üzerinden *bonus vir* hakemliğine dolaylı olarak değinilmektedir.

Yüz otuz kadar oyunun *Plautus* tarafından yazıldığı tahmin edilmesine rağmen *Plautus*'un sadece yirmi bir oyunu günümüze kadar ulaşmıştır. Eşekler Komedyası, Tecimen (*Mercator*), Palavracı Asker (*Miles Gloriosus*), Mücevher Kutusu, Çömlek (*Aulularia*), Stichus, Pseudolus, Buğday Kurdu (*Curculio*), Çifte Bakkhisler (*Bacchides*), *Casina*, *Amphitruo*, Esirler (*Captivi*), Epidicus, İkizler, Hortlak (*Mostellaria*), Persli, Kartacalı, Urgan (*Rudens*), Üç Akçelik Kişi (*Trinummus*), Köylü adlı oyunları tam olarak günümüze ulaşmıştır. *Vidulari* ise, sadece parçalar halinde elimizde bulunmaktadır. Oyunların hangi tarihte yazıldıkları kesin olarak bilinmemektedir¹²⁶.

Plautus'tan yaklaşık iki kuşak sonra doğmuş olan *Terentius*'un oyunlarında *bonus vir* hakemliği, daha soyut ve dolaylı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Terentius, MÖ. 165 yılında Kaynana (*Hecyra*), MÖ. 166'da Andros Güzeli (*Andria*), MÖ. 163'te Kendinin Celladı (*Pharmio* ya da *Heauton Timorumenos*), MÖ. 161'de Hadım (*Eunuchus*), *Phormio* ve son olarak, MÖ.160'da Erkek Kardeşler (*Adelphi* ya da *Micio*) adlı komedyaları yazmıştır. *Terentius* oyunlarında kullandığı olay dizgesini çoğunlukla Antik Yunan komedyalarından ve *Menandros*'tan almıştır. Uyarladığı oyunlardaki tutarlılığı korumak için, Roma'ya ait unsurların oyuna dâhil olmasını mümkün olduğunca engellemeye çalışmıştır. MÖ. 160 yılında Roma'dan ayrılmış ve bir daha geri dönmemiştir. Bir deniz yolculuğu sırasında öldüğü düşünülmektedir¹²⁷.

Plautus'un, Palavracı Asker (*Miles Gloriosus*), Çömlek (*Aulularia*), *Amphitruo*, Çifte Bakkhisler (*Bacchides*), Esirler (*Captivi*), Üç Akçelik Kişi (*Trinummus*), Kartacalı (*Poenulus*), *Epidicus*; *Terentius*'un ise Kaynana (*Hecyra*), Hadım (*Eunuchus*) ve *Phormio* adlı oyunlarında; *bonus vir* kavramından, doğrudan veya dolaylı olarak söz edilmemiştir.

¹²⁶BROCKETT, G. O., Tiyatro Tarihi, Ankara 2000, s. 64.

¹²⁷BROCKETT, s. 63.

Bonus vir hakemliğinden doğrudan veya dolaylı olarak bahsedilen Roma Komedyaları, mümkün olduğunca kronolojik sırasına uygun olarak açıklanmıştır. *Plautus*'un oyunlarında *bonus vir* hakemliği ve ihtilaf konusu olan olaylar, oyun kişilerinin *bonus vir* olma ihtimalleri açıkken, *Terentius*'un oyunlarında, *bonus vir*'in izleri, *Terentius*'un Antik Yunan metinlerine sadık kalma isteğinin de etkisiyle daha saklıdır.

I. *Plautus*'un Komedyalarında *Bonus Vir*

1. Buğday Kurdu (*Curculio*)'nda *Bonus Vir*

Buğday Kurdu (*Curculio*), *Phaedromus*'un, *Cappadox* adlı muhabbet tellalinin, elinde bulunan sevgilisi *Planesium*'u satın almaya çalışmasını konu almaktadır. *Phaedromus*, *Curculio*'yu borç para bulması için bir arkadaşına yollamıştır. *Curculio*, *Phaedromus*'un arkadaşından borç alamaz fakat bir asker, *Therapontigus*'un, *Lycos* adlı sarraf aracılığıyla, *Planesium*'u satın almayı planladığını öğrenir. Bunun üzerine *Therapontigus*'un mühür yüzüğünü çalarak, *Phaedromus*'un yanına gelir. *Phaedromus* ve *Curculio*, *Therapontigus*'un parasını alabilmek için, *Lycos*'a sahte bir mektup yazarlar ve aldıkları para ile *Cappadox*'un elinden *Planesium*'u satın alırlar.

Planesium satın alınırken, *Cappadox*, kızın özgür bir kız olması veya kızın özgür olduğunun ispatlanması durumunda, *Curculio*'ya kız için verilen parayı iade edeceğini söyler.

Curculio'un, *Therapontigus*'dan çaldığı yüzüğü, *Planesium* tanır ve yüzüğün babasına ait olduğunu söyler. *Planesium*'un özgür bir kız olduğu ve hatta *Therapontigus* ile kardeş olduğu ortaya çıkar.

Therapontigus, özgür kızları köle gibi satmaya çalıştığı için *Cappadox*'u cezalandırmaya karar verir. Ancak *Planesium*, *Therapontigus*'dan, namusunu korumasına izin vermesi nedeniyle, *Cappadox*'a, yargılanmadan kötülük yapılmamasını rica eder.

Oyun boyunca mahkemeler ve mahkemelerin adaleti düzgün dağıtamadığına dair eleştiriler mevcuttur. Üstelik hiçbir oyun kişisi de, özellikle kötü şöhretliler (*infamis*), haklı veya haksız olmaları fark etmeksizin *praetor* vasıtasıyla yargılanmak istememektedirler.

Phaedromus, *Therapontigus* ve *Cappadox*'a aralarındaki ihtilafı çözmek için hakemlik yapmayı teklif eder¹²⁸.

PHAEDROMUS: “İkiniz de bir dinleyin beni. Sizin işinizi düzeltirim ben. {*Cappadox*'u tutan adama.} Şimdi bırak sen onu. {*Cappadox*'a} Sen de muhabbet tellalı, buraya gel biraz. İkiniz de razı iseniz, ben hakemlik edeyim de keselim bu işi.”

THERAPONTIGUS: “Ben razıyım.”

CAPPADOX: “Ben de razıyım ama beni para vermeğe zorlayacak şekilde yargılamayacaksın”¹²⁹.

Cappadox, *Planestium*'un özgür bir kız çıkması haline parayı iade edeceğine dair sözü verip vermediği üzerine sorgulanmaktadır. *Cappadox* söz verdiğini inkâr eder ama *Curculio*, *Cappadox*'un söz verdiğine dair tanıklık yapar. *Phaedromus*, ihtilafa ilişkin kararını, *Curculio*'nun tanıklığına dayanarak verir¹³⁰.

PHAEDROMUS: “Senin tanıklığın yeter bana. {*Cappadox*'a} Muhabbet tellalı, dinle mahkemenin yargısını: Bu kız özgür olarak doğmuştur, bu asker onun ağabeyidir, ikisi kardeştir. Kız bana varacak, sen askerden aldığın parayı geri vereceksin. Yargımızı öğrendin”¹³¹.

¹²⁸Çeviri için bkz. *PLAUTUS*, T. M., *Buğday Kurdu (Curculio)*, (Çev. ATAÇ, N.), İstanbul 1974, s. 188-189.

¹²⁹*PHAEDROMUS*: *Animum advortite, si possum hoc inter vos componere. Mitte istunc. accede huc, leno. dicam meam sententiam, siquidem voltis quod decrero facere.*

THERAPONTIGUS: *Tibi permittimus.*

CAPPADOX: *Dum quidem hercle ita iudices, ne quisquam a me argentum auferat.*

¹³⁰*PLAUTUS*, *Buğday Kurdu (Curculio)*, s. 190.

¹³¹*PHAEDROMUS*: *Satis credo tibi. Nunc adeo, ut tu scire possis, leno, meam sententiam: libera haec est, hic huius frater est, haec autem illius soror, haec mihi nubet: tu huic argentum redde. Hoc iudicium meum est.*

Cappadox, verilen kararı uygulamaya biraz mahkeme korkusu biraz kaba kuvvetle razı olur.

2. Urgan (*Rudens*)’da *Bonus Vir*

Pleusidippus, *Labrax* adındaki esircinin elinde bulunan *Palaestra*’ya tutulmuştur. *Pleusidippus*, *Palaestra*’nın ücretini ödemiş olmasına rağmen *Labrax*, elindeki diğer kızlarla birlikte, *Palaestra*’yı da deniz yolculuğuna çıkarmıştır. *Labrax*’ın bindiği gemi batmış ve gemidekiler birbirlerinden habersiz olarak karaya çıkmışlardır.

Palaestra karaya çıktıktan sonra, yakınlardaki bir Venüs tapınağına sığınmıştır. *Labrax* ve *Pleusidippus*’un kölesi *Trachalio*, *Palaestra*’yı Venüs tapınağında görmüşler ve aralarında *Palaestra*’nın kime ait olduğuna dair bir tartışma başlamıştır. *Trachalio*, *Labrax*’a *bonus vir* hakemliğini önerir¹³².

TRACHALIO: “Gel seninle gidelim de, *Kyrene* senatosundan zengin bir adama danışalım; bir kere o söylesin, bakalım bu kızlar senin malın mıdır değil midir, sen hapse atılıp ömrünce orada kalmaya, bir kafeste çürütülmeye layık mısın değil misin, o söylesin”¹³³.

Çevredeki ahali arasında sözü geçen bir aile babası olan *Daemones*, *Labrax* ve *Trachalio* arasındaki ihtilafa müdahale eder ve *Trachalio*’nun efendisi *Pleusidippus*’u çağırması sırasında *Palaestra* ve diğer köle kızı koruması altında alır. *Pleusidippus* gelir ve *Labrax*’ı zorla mahkemeye çıkartır.

Dördüncü perdede ise, *Daemones*’in kölesi, *Gripus* balık tutmaya gitmiş ve balık ağına para dolu bir çanta takılmıştır. Para dolu çanta ile evine gitmekteyken *Pleusidippus*’un kölesi *Trachalio*, çantayı tanır ve çanta üzerinde hak iddia eder. *Gripus* ile *Trachalio* arasında, çantanın mülkiyeti üzerine bir ihtilaf meydana gelir. *Gripus*, çantanın bulan kişiye ait olması gerektiğini iddia eder. *Trachalio* ise çanta içindikilerin

¹³²PLAUTUS, T. M., Urgan (*Rudens*), (Çev. ATAÇ, N.), İstanbul 1974, s. 314.

¹³³TRACHALIO: *Cedo <iudicem> de senatu Cyrenensi quemvis opulentum virum, si tuas esse oportet nive eas esse oportet liberas nive in carcerem compingi <te> est aequom aetatemque ibi te usque habitare, donec totum carcerem contriveris.*

paylaşılması gerektiğini savunur¹³⁴. Aralarındaki tartışma bir süre devam ettikten sonra *Trachalio*, *Gripus*'a ihtilafın çözümü için *bonus vir* hakemliğini teklif eder¹³⁵.

TRACHALIO: “Biz böyle çene çalıyoruz, vakit geçiyor. İyisi mi gidip birine danışalım. Sen kimi istersin”¹³⁶.

Gripus, *bonus vir* hakemliğini kabul etmez ve şehir yasalarına (*leges urbanas*) göre nasıl olduğunu bilmediğini, fakat denizden çıkan her şeyin denizden çıkarana ait olduğunu iddia eder.

Trachalio, *Gripus*'a, *Daemones*'in evini göstererek, o evde oturan kişinin aralarındaki ihtilafa hakemlik yapılmasını önerir.

TRACHALIO: “Şu evde oturan adama danışalım da bizim işi o yargılasın, razı mısın?”¹³⁷.

Gripus, *Daemones*'in kendi efendisi olması nedeniyle, ona iltimas geçeceğini düşünerek, bu hakemlik teklifini kabul eder. Dördüncü perde, dördüncü sahne, tamamen *Trachalio* ile *Gripus* arasındaki ihtilafın *Daemones* tarafından çözülmesini işlemektedir. *Daemones*, *Gripus*'u haklı bulur ve çantayı açmaya kadar verir. Açılan çanta, *Palaestra*'nın *Daemones*'nin kızı olduğunu ortaya çıkarır.

Beşinci perdede, *Labrax* ile *Gripus*'un arasındaki ihtilafı konu almaktadır. *Gripus*, *Labrax*'dan çantasının yerini söylemek şartıyla ödül parası almak ister. *Labrax*'a yemin ettirir, fakat *Labrax* çantanın yerini öğrendikten sonra yeminine sadık kalmaz. *Labrax*, davaya bir hâkimin bakmasının onun yararına olacağını düşünür, yirmi beş yaşında olmadığını ve kandırıldığını iddia eder.

LABRAX: “Sen bir yargıç göster, davamıza o baksın. Sen kandırdın beni, ben daha yirmi beş yaşında değilim”¹³⁸.

¹³⁴SCOFURO, s. 156.

¹³⁵PLAUTUS, Urgan (*Rudens*), s. 332.

¹³⁶TRACHALIO: *Verba facimus, it dies. Vide sis, cuius arbitrato nos vis facere.*

¹³⁷TRACHALIO: *Vin qui in hac villa habitat, eius arbitrato fieri?*

¹³⁸TRACHALIO: *Cedo quicum habeam iudicem, ni dolo malo instipulatus sis nive etiamdum <haud> siem quinque et viginti annos natus.*

Ancak *Labrax* ile *Gripus*'un arasındaki ihtilafa, yine bir *bonus vir* olarak *Daemones* bakar. Bahse konu ihtilafa ilişkin kararı, *Ampelisca* ve *Gripus* adlı iki kölenin azat edilmesini sağlar. *Daemones* tarafından verilen karar, ne *Labrax*'ı ne de *Gripus*'u mutsuz eder. İki tarafta verilen karardan memnundur. *Daemones*, *Labrax* gibi kötü şöhretli biri de dâhil, herkesi evine yemeğe davet eder.

Plautus, mahkeme dışı bir ihtilaf çözüm aracı olarak hakemlik ve türevlerini, hukuksal manasıyla ustalıkla kurarak, oyun sürecine kullanışlı bir biçimde dâhil etmektedir. *Bonus vir*, *praetor*'ün görevi nedeniyle soruşturma sırasında bağlı kalması gereken kuralların ve kısıtlamaların dayatmasını üzerinde hissetmeden, tamamen özgür bir takdir yetkisini büyük bir öngörü içinde kullanarak, ihtilafı, tüm gerçekliğiyle kavrayarak karar vermektedir¹³⁹.

Plautus, Urgan'ı (*Rudens*), *Diphilos*'un bir oyununu temel alarak yazmıştır. Oyundaki iki ihtilaf da, yine başka bir Yunan oyun yazarı *Menandros*'un *Epitrepontes* adlı oyunuyla benzerlikler göstermektedir¹⁴⁰. Urgan'da gördüğümüz, iki köle arasındaki ihtilaf için *bonus vir* hakemliğine başvurulması *Epitrepontes*'te de geçmektedir. Ancak, kölelerin Roma'da hakemlik kurumuna başvurabilmek gibi, herhangi bir hakları olmamasına rağmen, böyle bir oyun kurgusunun yer alması iki nedenle açıklanabilir: *Plautus*, Yunanca metine bağlı kalmak için bu ihtilafı değiştirmeksizin oyununa almıştır veya köleler arasında çıkabilecek bu gibi ihtilaflar için de, *bonus vir* hakemliği Roma'da uygulanabilmekteydi.

3. *Casina*'da *Bonus Vir*

Casina, *Lysidamus* ve oğlunun, oyuna da adını veren *Casina* adlı bir köle kıza âşık olmalarını ve baba ile oğlunun, *Casina*'ya sahip olmak için köleleriyle onu evlendirmeye çalışmalarını konu almaktadır.

¹³⁹STEVENS, s. 563.

¹⁴⁰SCAFURO, s. 154.

Casina'da, *bonus vir* kavramını oyun içinde arayabilmek için, olay örgüsünü bilmemiz gerekmemektedir. Oyunun beşinci perde, dördüncü sahnesinde, *Chalinus*, *Lysidamus*'a *Casina*'yı elde edebilmek için oynadığı oyunlar nedeniyle cezalandırılması gerektiğini *bonus vir*'e gönderme yaparak söyler¹⁴¹.

CHALINUS: "... Artık işin bitti senin! Hani iyice bitti! Gel bakalım buraya! Bir öğrenelim, ne adammışsın sen. Mahkemeye gitmeden şöyle iyi bir yargıç bulalım da o versin senin cezanı"¹⁴².

4. Hortlak (*Mostellaria*)'ta *Bonus Vir*

Hortlak (*Mostellaria*), *Philolaches*'in, babasının yolculuğa çıkmasını fırsat bilerek, kölesi *Tranio* ile birlikte geride kalan malları ve evi, *Philematium* adındaki bir kız için harcamalarını konu almaktadır.

Philolaches'in babası *Theuropides*'in geri dönmesi üzerine, *Tranio* evde hortlak olduğunu söyleyerek *Theuropides*'i evden uzaklaştırır. *Philolaches* bir tefeciden borç almıştır. *Tranio*, *Theuropides*'e tefeciden yeni bir ev satın almak için borç aldıklarını söyler ve *Tranio*'nun yalanları ve aldatmacaları oyunu devam ettirir.

Hortlak (*Mostellaria*) adlı oyunda *bonus vir*, yine oyunun sonuna doğru beşinci perde, ikinci sahnede karşımıza çıkmaktadır. Yalanları ortaya çıkan *Tranio*, *Theuropides* ile arasındaki husumeti bir hakemin çözmesini ister ve orada bulunan *Callidamates*, bu hakemliği yapmaya razı olur¹⁴³:

CALLİDAMATES: (*Theuropides*'e) "Bırak da ben yargılayayım sizin işinizi. (*Tranio*'ya) Sen hele kalk oradan, ben mahkemeyi orada kuracağım"¹⁴⁴.

Theuropides, *Callidamates*'in hakemliğini kabul eder ve oyunun sonunda *Callidamates*, *Theuropides*'in, oğlu *Philolaches*'i ve *Tranio*'yu affetmesini sağlar.

¹⁴¹Çeviri için bkz. *PLAUTUS*, T. M., *Casina*, (Çev. ATAÇ, N.), İstanbul 1965, s. 66.

¹⁴²*CHALINUS*: ... Age, accede huc modo. Nunc ego tecum aequom arbitrum extra considium captauro.

¹⁴³Çeviri için bkz. *PLAUTUS*, T. M., *Hortlak (Mostellaria)*, (Çev. ATAÇ, N.), İstanbul 1947, s. 86.

¹⁴⁴*CALLİDAMATES*: Sine me dum istuc iudicare. surge, ego isti adsedero.

Callidamates, oyun sonunda sözü dinlenen, hatırı sayılan biri olarak, bir kölenin kırbaçlanmasını önlediği gibi, aile arasındaki küskünlüğü de kaldırır.

5. Tecimen (*Mercator*)’de *Bonus Vir*

Tecimen (*Mercator*)’de, babası *Demipho*’nun buyruğu üzerine alışveriş yolculuğuna çıkan *Charinus*, babasından habersiz kendisine *Pasicompsa* adında bir karavaş (köle kadın) satın alarak evine döner. Babasının karavaşı görmesi üzerine, *Pasicompsa*’yı annesine aldığı söyler. *Pasicompsa*’nın güzelliğinden etkilenen *Demipho* da, karavaşı komşusu *Lysimachus*’un evine saklayarak, karısından kaçırmaya çalışır. Oyun sonunda *Lysimachus*’un oğlu *Eutyclus*, *Demipho*’yu ikna ederek, *Charinus* ile *Pasicompsa* evlenmesini sağlar.

Oyunda doğrudan bir *bonus vir* hakemliği görülmemekle birlikte, *Lysimachus* evinde sakladığı karavaştan şüphelenen karısına, *bonus vir* hakemliği yapacağını söyleyerek yalan söylemektedir¹⁴⁵.

LYSİMACHUS: Biliyorum, bilmez olur muyum hiç? O kadın için iki kişi arasında senindir benimdir diye kavga çıkmış, hangisinin haklı olduğunu ben araştırıracakmışım...

DORIPPA: “Ya? Demek o karıyı sen bir de kendine danışasın diye bizim eve getirdin!”¹⁴⁶

Ayrıca oyun sonunda baba ile oğlu arasında arabuluculuk yapan *Eutyclus*, tarafları razı etmeye çalışırken *bonus vir* gibi davranmaktadır.

¹⁴⁵Çeviri için bkz. *PLAUTUS*, T. M., *Tecimen (Mercator)*, (Çev. ATAÇ, N.), İstanbul 1946, s. 56.

¹⁴⁶*LYSİMACHUS*: *Immo iam scio: de istac sum iudex captus.*

DORIPPA: *Iudex? iam scio: nunc tu in consilium istam advocavisti tibi.*

II. Terentius'un Komedyalarında Bonus Vir

1. Andros Güzeli (Andria)'nde Bonus Vir

Andros Güzeli (*Andria*), *Khremes*'in kızı *Philumena* ile *Simo*'nun oğlu *Pamphilius*'un, *Khremes* ve *Simo* adlı iki aile babası (*paterfamilias*) tarafından evlendirilmeye çalışmalarını konu almaktadır. Ancak; *Pamphilius*, *Glycerium* adında özgür olmayan bir kadınla, karı koca hayatı yaşamaktadır ve *Glycerium* hamiledir. *Philumena* ise, *Kharinus* adındaki başka biri tarafından sevilmektedir. Birçok Roma komedyasında olduğu gibi, bir köle olan *Davus*, çevirdiği çeşitli dolaplarla ve oynadığı oyunlarla, sevenleri birbirine kavuşturmaya çalışacaktır.

Glycerium, *Khrysis* adlı bir fahişenin yanında yaşamaktadır. Ancak, *Khrysis*'in ölümü ile birlikte *Glycerium*'un nerede ve nasıl yaşayacağı ile beraber, ailesinin kim olduğu sorunu da ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte; *Davus*'un tüm oyunlarına rağmen sorunlar bir türlü çözülememektedir.

Bonus vir, Andros Güzeli (*Andria*)'nde, *Glycerium*'in özgürlük durumu (*status libertas*)'nun tespiti için karşımıza çıkmaktadır.

Krito, *Khrysis*'in amcasının oğludur ve *Khrysis*'in mirasını almak için Roma'ya gelmiştir. Yazar, *Krito*'nun oyunda ilk kez görünmeye başladığı, dördüncü perde, beşinci sahnede, izleyenlere oyuna yeni giren bu kişinin, sorunları çözecek kişi, bir *bonus vir* olduğunu anlatmaktadır. Sahneye girişiyle birlikte, *Krito*'nun amcasının, kızının yaşamını kazanma biçimini onaylamadığını ancak ölmüş bir insan arkasından kötü konuşmayacak kadar da ölçülü bir kişi olduğunu anlamaktayız. *Khrysis*'in kölesi *Mysis* ile arasında geçen diyalogla birlikte *Krito*'nun *bonus vir* olduğu tamamen ortaya çıkmaktadır:

KRİTO: “An nondum etiam? Haud auspicato huc me appuli; nam pol, si id scissem, numquam huc tetulisset pedem. semper eiu' dictast esse haec atque habitast soror; quae illi(u)s fuere possidet: nunc me hospitem litis sequi quam id mihi sit facile atque utile aliorum exempla commonent. simul arbitror iam aliquem esse amicum et

defensorem <ei>; nam fere grandi[us]cula iam profectast illinc: clamitent me sycophantam, hereditatem persequi mendicum. tum ipsam despoliare non lubet.”

KRITO: “Yapma ya... Ben pek de iyi bir zamanda gelmemişim o zaman. *Glycerium*'un, *Khrysis*'in kardeşi olduğu söyleniyor. Bense burada yabancıyım. Şimdi dava falan da açamam. *Glycerium*, Andros'dan ayrılırlarken iyice büyümüştü. Artık kendisini koruyacak bir adam da bulmuştur. İnsanların beni bir ölü soyguncusu sanmalarını istemem. Hem o kızcağızın da parasını almak istemem.”

MYSIS: “*O optume hospes! pol, Crito, antiquom obtines.”*

MYSIS: “İyi bir adam olduğunu biliyorum *Krito*¹⁴⁷. Halen de öylesin”¹⁴⁸.

Khremes, *Pamphilius*'un, *Glycerium*'den bir çocuğu olduğunu öğrendiği sahnede, *Davus*, *Khremes*'e, *Glycerium*'un Atinalı özgür bir kadın olduğunu söylemekte ve *Krito*'yu şahit göstermektedir. *Glycerium*'un evinin önünde, *Simo*, *Davus*'u alaycı bir biçimde *bonus vir* diye selamlar.

SIMO: “*O salve, bone vir.”*

SIMO: “(Alaycı) Merhaba iyi adam, *Davus*”¹⁴⁹.

Davus, *Krito*'yu, *Khremes*'e ve *Simo*'ya; sözüne güvenilir (*fides*) bir adam olarak övmektedir.

DAVUS: “*Immo vero indignum, Chreme, iam facinu' faxo ex me audies. nescioquis senex modo venit, ellum, confidens catus: quom faciem videas, videtur esse quantivis preti: tristi' severitas inest in voltu atque in verbis fides.”*

DAVUS: “Hayır *Khremes* kavga etmiyorlar. Sana anlatacağım şimdi. İçeride bir adam var. Hem de sözüne güvenilecek bir adam. Suratına bakar bakmaz saygı duyuyorsunuz adama. Öyle nazik, öyle kibar bir adam ki anlatamam”¹⁵⁰.

¹⁴⁷“İyi bir ruhun ve eski moda bir dürüstlük anlayışın var, *Krito*” şeklinde İngilizce'ye çevrilmiştir. COLMAN, G., The Comedies of Terence, London 1810, s. 59.

¹⁴⁸Çeviri için bkz. TERENCEUS-AFER, P., Andros Güzeli, (Çev. AKDERİN, F.), İstanbul 2009, s. 48-49.

¹⁴⁹Çeviri için bkz. TERENCEUS, Andros Güzeli, s. 51.

Khremes, *Krito*'yu görür görmez tanıyor ve ona Andros'lu *Krito* şeklinde hitap ediyor. Fakat hala *Krito*'nun iyi bir adam olduğuna inanmayan *Simo*'ya, *Khremes*; *Krito*'nun iyi bir adam olduğunu söyleyerek onu savunur.

KHREMES: “*Si, Simo, hunc noris satis, non ita arbitrere: bonus est hic vir.*”

KHREMES: “*Simo*, sen kiminle konuştuğunu bilmiyorsun. O, çok namuslu, iyi bir adamdır”¹⁵¹.

SIMO: “*Hic vir sit bonus? Itane adtemperate evenit, hodie in ipsis nuptiis ut veniret, ant(e)hac numquam? est vero huic credendum, Chreme.*”

SIMO: “İyi bir adam mı? Buralara hiç gelmezken tam da düğün günü karşımıza çıkıverdi. Şimdi ben bu adamın mı sözlerine güveneceğim”¹⁵².

Andros Güzeli (*Andria*), *Glycerium*'un aslında *Khremes*'in kızı olduğunun ortaya çıkması ve tüm sevenlerin birbirlerine kavuşmalarındaki engellerin kalkmasıyla son bulur. *Terentius*, *Krito*'yu, hem oyundaki tüm çatışmaları (ihtilafları) çözen bir *bonus vir*, hem de bir *deux ex machina*¹⁵³ gibi kullanmıştır.

2. Kendinin Celladı (*Pharmio / Heauton Timorumenos*)'nda *Bonus Vir*

Kendinin Celladı (*Pharmio* ya da *Heauton Timorumenos*) adlı oyunun çatışması, *Khremes* ve *Menedemus* adında iki aile babası (*paterfamilias*)'nın, oğullarını, kendi istedikleri kızlarla evlenmelerine izin vermemeleri üzerine kurulmaktadır. Kendinin Celladı (*Pharmio* ya da *Heauton Timorumenos*), *Syrus* adında bir kölenin, sevenleri kavuşturmak adına, dolaplar çevirmesi ve oyunlar oynaması ile gelişen bir oyundur.

¹⁵⁰Çeviri için bkz. TERENCE, Andros Güzeli, s. 52

¹⁵¹Çeviri için bkz. TERENCE, Andros Güzeli, s. 55

¹⁵²Çeviri için bkz. TERENCE, Andros Güzeli, s. 55

¹⁵³*Deux ex machina*: Makineden çıkan tanrı anlamına gelir. Antik Yunan tragedyelerinde çıkmazda kalan bir çatışmayı, söylencedeki gerekli duruma ulaştırmak amacıyla, bir çeşit vinç vasıtasıyla Olimpos'tan simgesel olarak tanrının sahneye indirilmesi. ÇALIŞLAR, A., Tiyatro Kavramları Sözlüğü, İstanbul 2004, s. 42.

Bu oyunda, *bonus vir* kavramını, oyun içinde arayabilmek için, olay örgüsünü bilmemiz gerekmemektedir. Oyunun geneli itibariyle, *Khremes* ve *Menedemus* adında iki aile babası (*paterfamilias*) da, dürüst, çalışkan ve namuslu adamlardır. Oyun başlangıcında, oyun kişileri tanıtılırken, *Khremes* ve *Menedemus*'un *bonus vir* olarak düşünülebileceğini anlamaktayız.

Üçüncü perde, birinci sahnede ise, *Khremes*'in, komşuları tarafından bir sınır ihtilafı için hakem (*arbiter*) olarak seçildiğini görmekteyiz¹⁵⁴.

KHREMES: “*Operam dabo. Paullum negoti mi obstat: Simus et Crito vicini nostri hic ambigunt de finibus; me cepere arbitrum: ibo ac dicam, ut dixeram operam daturum me, hodie non posse is dare: continuo hic adero.*”

KHREMES: “Tamam, uğraşacağım. Bu arada komşularım *Simo* ve *Krito* arasında bir toprak anlaşmazlığı var. Bugün onlara söz vermişim. Önce yanlarına gidip, bugün gelemeyeceğimi haber yereyim”¹⁵⁵.

3. Erkek Kardeşler (*Adelphi* ya da *Micio*)’de *Bonus Vir*

Erkek Kardeşler (*Adelphi* ya da *Micio*)’in çatışması, *Demea* ile *Micio*'nun oğullarına davranış biçimleri üzerinden oluşturulmaktadır. *Demea* ile *Micio* kardeşirler. *Demea*, iki oğlundan birini kardeşi *Micio*'ya verir. *Aeschinus*, hem *Micio*'nun hem de *Demea*'nın çocuğudur. *Ktesipho* ise, sadece *Demea*'nın çocuğudur.

Oyunda, *Demea* ile *Micio* arasında, *Aeschinus*'un davranışları üzerine olan tartışmada, *bonus vir* kavramına dolaylı olarak bir gönderme yapılmaktadır. *Micio* *Demea*'ya aralarındaki ihtilafı isterse *bonus vir* vasıtasıyla çözebileceklerini ima etmektedir.

MICIO: “*et adhuc non molesta sunt. postremo aut desine aut cedo quemuis arbitrum: te plura. in hac re peccare ostendam.*”

¹⁵⁴STEVENSON, s. 562.

¹⁵⁵Çeviri için bkz. TERENCE-AFER, P., Kendinin Celladı, (Çev. AKDERİN, F.), İstanbul 2009, s. 129

MICIO: “Ama istersen tarafsız birini bul. Bu olanları ona danışalım. Bakalım seni mi yoksa beni mi haklı bulacak”¹⁵⁶.

Aeschinus, kardeşi *Ktesipho* yardım etmek için, *Sannio* adlı esir tüccarının elinden bir kızı zorla almış ve esir tüccarını dövmüştür. Ancak, *Aeschinus*'un hamile sevgilisi *Sostrata*, *Aeschinus*'un kardeşine yardım ettiğini bilmemektedir. Bu nedenle, kölesi *Geta*'ya, *Hegio*'yu bulmasını ve ondan kendileri adına yardım istemesini ve hatta *Sostrata*, gerekirse dava açabileceğini söyler.

Bu oyunda diğer dikkati çeken nokta ise, oyun kişilerinin mahkemeye gitmekten kaçınmalarıdır.

Bu oyunda, *bonus vir*, ihtilafları doğrudan çözmemektedir. Fakat haksızlığa uğradığını düşündüğü tarafı savunmakta, haksız olduğunu düşündüğü diğer tarafı ise, uyarılmaktadır. Dolaylı dahi olsa, adaletin yerini bulması için çalışmaktadır.

Demeo, *Hegio*'yu gördüğü sahnede, *Hegio*'nun ahlaki özelliklerinden söz ederek, onun bir *bonus vir* olduğunu izleyicilere anlatmaktadır:

DEMEO: “*Quem uideo procul? estne Hegio tribulis noster? si satis cerno, is est hercle: uah, homo amicus nobis iam inde a puero (o di boni, ne illius modi iam magna nobis ciuium penuriast) homo antiqua uirtute ac fide. haud cito mali quid ortum ex hoc sit publice. quam gaudeo, ubi etiam huius generis reliquias restare uideo! ah, uiuere etiam nunc lubet. opperiar hominem hic, ut salutem et conloquar.*”

DEMEO: “Şu gelen de kim? Bizim *Hegio* değil mi? Çocukluk arkadaşımıdır. Çok iyi tanırım onu, şu dünyada ondan daha dürüst insan bulamazsın. Eski zaman adamları gibi dürüst, onlar gibi iyi bir adam. Ortalığı karıştıracak adamlardan değil. Asla namussuzca bir iş yapmaz. Neyse onu bekleyelim de biraz konuşuruz”¹⁵⁷.

Hagio, *Demeo*'ya, *Aeschinus*'un yasalara göre, özgür bakire bir kızı hamile bıraktıktan sonra onunla evlenmek zorunda olduğunu ve yaptıklarının yanlış olduğunu

¹⁵⁶Çeviri için bkz. TERENCE-AFER, P., Erkek Kardeşler, (Çev. AKDERİN, F.), İstanbul 2009, s. 103

¹⁵⁷Çeviri için bkz. TERENCE, Erkek Kardeşler, s. 118

anlatır. Yine gereği yapılmazsa, *Sostrata*'nın hakkını mahkemede arayacağını, *Micio*, *Demeo* ve *Aeschinus*'a da iyi adamlar denmeyeceğini söyler:

HAGİO: “*Em illaec fidem nunc uostram inplorat, Demea: quod ilis uos cogit, id uoluntate inpetret. Haec primum ut fiant deos quaeso ut uobis decet. Sin aliter animus uoster est, ego, Demea, summa ui defendam hanc atque illum mortuom. Cognatus mihi erat: una a pueris paruolis Sumus educti: una semper militiae et domi fuimus: paupertatem una pertulimus grauem. quapropter nitar faciam experiar, denique animam relinquam potius quam illas deseram. quid mihi respondes?*”

HAGİO: “Evet, *Demea* artık yasalarla emredilen şeyleri yapmak zorundasınız. Benim tanrılardan tek isteğim bu. Ama siz yapmanız gerekeni yapmazsanız, emin ol ki *Simulus*'un hatırası uğruna elimden gelen her şeyi yaparım. *Simulus* ile akrabayız. Beraber büyüdük. Savaşlarda da birlikteydik. Çoğu zaman fakirdik, her şeyimizi paylaştık. O yüzden elimden geleni yaparım ve size dava açarım. Evet, yanıtını bekliyorum. Ne diyorsun?”¹⁵⁸

DEMEO: “*Fratrem conueniam, Hegio.*”

DEMEO: “Şimdi gidip *Micio*'yu bulacağım. Bakalım ne diyecek”¹⁵⁹.

HAGİO: “*Sed, Demea, hoc tu facito cum animo cogites: quam uos facillume agitis, quam estis maxume potentes dites fortunati nobiles, tam maxume uos aequa aequo animo noscere oportet, si uos uoltis perhiberi probos.*”

HAGİO: “Evet *Demea*... Sizler zenginsiniz. Ama bu yüzden haksızlık yapmaya kalkışmayın. Haksızlık yaparsanız sizlere, iyi insanlar demezler”¹⁶⁰.

¹⁵⁸Çeviri için bkz. TERENCE, Erkek Kardeşler, s. 120

¹⁵⁹Çeviri için bkz. TERENCE, Erkek Kardeşler, s. 120

¹⁶⁰Çeviri için bkz. TERENCE, Erkek Kardeşler, s. 120

§.5. ANTİK ROMA FELSEFE METİNLERİNDE *BONUS VIR*

I. Cumhuriyet Dönemi Felsefe Eserlerinde *Bonus Vir*

Antik Roma felsefesinde *bonus vir* kavramı, iyi bir kişinin sahip olması gereken erdemler ve bu erdemlere sahip olan kişinin devlet hizmetleri içindeki yükümlülükleri üzerinden tartışılmaktadır.

Bonus vir kavramını ve Roma toplumundaki anlamını, *Cicero, De Officiis* (Yükümlülükler Üzerine)¹⁶¹ adlı eserinde, yükümlülük kavramı üzerinden açıklamaktadır. *De Officiis*, *Cicero*'nun ölmeden önce Roma geleneğinde önemli bir yer tutan *officium* (yükümlülük, görev, ödev) kavramı üzerine yazdığı son felsefi ve siyasi yapıttır. *Cicero*, eserinde devlet yönetiminde bulunan yöneticilerin, üzerlerine düşen görevleri nasıl yapmaları gerektiği ve yükümlülüklerinin ne olduğundan söz etmektedir¹⁶².

Cicero, De Officiis'de, sakıncalı bulduğu Epikürosçu ahlak felsefesinin yerine, Romalılara Stoacı ahlak felsefesini benimsetmeye çalışmaktadır. Erdemli ve mutlu olabilmek için bireysel ahlaka önem veren Epikürosçu görüşün aksine; *Cicero*, bireyin erdemli ve mutlu olmasının yeterli olmadığını, erdemli insanın devlet hizmetlerine de katılarak topluma yarar sağlaması gerektiğini savunmaktadır¹⁶³.

¹⁶¹Hitabet Üzerine -MÖ. 55- (*De Oratore*), Cumhuriyet Üzerine -MÖ. 51- (*De Re Publica*), Yasalar Üzerine (*De Legibus*), Brutus -MÖ.46-, Hatip -MÖ. 46- (*Orator*), Akademeia Şüphesizliği Üzerine -MÖ. 45- (*Academica*), İyi ve Kötü Şeylerin Sonu Üzerine -MÖ. 45- (*De Finibus Bonorum et Malorum*), Tusculan Tartışmaları -MÖ. 45- (*Tusculanae Disputationes*), Tanrıların Doğası Üzerine MÖ.-45- (*De Natura Deorum*), Kehanet Üzerine -MÖ. 44- (*De Divinatione*), Stoacıların Paradoksları (*Paradoxa Stoicorum*), Kader Üzerine -MÖ. 44- (*De Fato*), Dostluk Üzerine -MÖ. 44- (*Laelius de Amicitia*), Yükümlülükler Üzerine -MÖ.44- (*De Officiis*); *Cicero*'nun retorik ve felsefe üzerine yazdığı eserler arasında yer almaktadır.

¹⁶²CICERO, T.M., *Yükümlülükler Üzerine*, (Çev. ÇEVİK, C. C.), İstanbul 2012, s. xii-xiii.

¹⁶³CICERO, T.M., *Ödevler*, (Çev. SARIGÖLLÜ, A., KULAOĞLU, M., ÖKTEM, F., ŞENTUNA, C.), Ankara 1980, s. 2.

Devlet hizmetinde çalışmak, bir Roma vatandaşı için en önemli uğraş olarak görülmekteydi. *De Officiis*'de, *Cicero*'nun birincil hedefi; bu hizmette görev alacak olan Roma vatandaşlarının ahlaki tutum ve davranışlarının çerçevesini çizmekti¹⁶⁴.

De officiis'in Birinci Kitabında, *Cicero*, yükümlülüklerin temelini veya doğru olan eylemlerin kökenini göstermektedir. İkinci Kitapta ise, yararlı olanın kökenine işaret etmektedir. Devamında ise yükümlülüğün hem doğru hem de yararlı olan bir davranış biçimi olduğunu vurgulamaktadır¹⁶⁵.

Cicero'ya göre yükümlülük; tüm insanlar için ortak olan ortalama yükümlülük (*medium officium*) ve sadece bilge kişilerin sahip olabileceği tam ve kusursuz yükümlülük (*perfectum officium*) olmak üzere ikiye ayrılır¹⁶⁶.

De Officiis'de, Yunanca tanımından hareketle yükümlülüğün uygun ya da kusursuz davranış olarak tanımlanmaktadır. *Cicero*, kişinin, uygun davranışı yerine getirirken, gerçekleştirdiği muhakemeyi önce üç sonra beş bölüme ayırır; birincisi, davranışın ahlaken doğru ya da yanlış olduğu; ikincisi, kişiye yarar sağlayıp sağlamadığı, üçüncüsü; ahlaken doğru veya yanlış olan bir davranışın yararlı olan ilişkisi üzerinedir. Ayrıca, *De Officiis*'de, birinci ve ikinci muhakeme biçimlerinin de kendi içlerinde daha doğru veya daha yararlı olanı seçme şeklinde ikiye ayrıldığı belirtilmektedir¹⁶⁷.

Cicero, ahlaki doğruluğun dört kaynağı olduğunu söylemektedir. Bunlar; gerçeğin ustaca kavranması, toplumun varlığını korumak için herkese hakkını vermede ve insanlar arasındaki ilişkilerde söze bağlılık, yüce ve yenilmez bir ruh büyüklüğü ve en son olarak ise, söylenen ve yapılan her şeydeki düzen ve ölçüdür¹⁶⁸.

Ahlaki doğruluğun kaynaklarından son üçü, toplumun varlığını ve insanların bir arada bulunmalarını sağlayan düşüncedir. Bu düşüncenin, adalet ve cömertlik olmak

¹⁶⁴SMETHURST, S. E., "Politics and Morality in Cicero", Phoenix, Vol. 9, No. 3, 1955, s. 114

¹⁶⁵NICGORSKI, W., "Cicero's Paradoxes and His Idea of Utility", Political Theory, Vol. 12, No. 4, 1984, s. 563.

¹⁶⁶CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 6.

¹⁶⁷CICERO, Ödevler, s. 5.

¹⁶⁸CICERO, Ödevler, s. 6.

üzere iki kısmı vardır. *Cicero*, adaleti erdemin en parlak yüzü olarak nitelendirildikten sonra, adalete bağlı olanlara iyi adamlar (*virī boni*) dendiğini¹⁶⁹ ifade etmektedir¹⁷⁰.

Cicero, adaletin temelini, güvenilir olmakta yani verilen sözlere, anlaşmalara sadık kalmakta ve dürüst olmakta görmektedir¹⁷¹. Adaletsizliğin temelini ise, başkalarına zarar vermekte ve haksızlık yapanlara engel olabileceken bunu yapmamakta görmektedir¹⁷².

Cicero, iyi bir adamın dürüst olduğunu gösteren bir özelliğini anlatmadan önce, *Terentius*'un Kendinin Celladı (*Pharmio ya da Heauton Timorumenos*) adlı oyunundan *Cheremes*'in bir sözünü örnek göstererek açıklamaya başlamaktadır. *Cheremes*'e göre, “insanla ilgili olan hiçbir şey ona yabancı değildir”¹⁷³. Ancak, *Cicero*, iyi bir adama (*virum bonum*) dürüst ve adil dedirten şeyin, yükümlülüklerin değiştiği ve aksi koşulların olduğu durumlarda, sadakatle alakalı olan emaneti geri verme ve verilen sözü yerine getirme davranışlarını göstermemesi olarak da tanımlamaktadır¹⁷⁴. Çünkü *Cicero*'ya göre, adalet öncelikle kimseye zarar vermemeli ve müşterek faydaya hizmet etmelidir¹⁷⁵. Verilen veya kabul edilen söz, tarafların hakkaniyeti bozacak şekilde aleyhlerine olabilir¹⁷⁶.

Cicero, haksızlıkları güç kullanımıyla yapılan ve hileyle yapılan olarak ikiye ayırmaktadır. En nefret edilen haksızlığın hile ile yapılan haksızlık olduğunu söylemektedir. Hile ile yapılan haksızlıkların en kötüsünün ise, iyi adam (*virī boni*) gibi görünerek yapılanlar¹⁷⁷ olduğunu ifade etmektedir¹⁷⁸.

¹⁶⁹ *Cic. De Officiis*, 1.20 : ... *iustitia, in qua virtutis splendor est maximus, ex qua viri boni nominantur, et huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet...*”

¹⁷⁰ *CICERO*, Yükümlülükler Üzerine, s. 11.

¹⁷¹ *ATKINS*, E. M., “*Domina et Regina Virtutum*! Justice and Societas in *De Officiis*”, *Phronesis*, Volume 35, No. 3, 1990, s. 268.

¹⁷² *CICERO*, Yükümlülükler Üzerine, s. 12.

¹⁷³ *CICERO*, Ödevler, s. 9.

¹⁷⁴ *Cic. De Officiis*, 1.31 : “*Sed incidunt saepe tempora, cum ea, quae maxime videntur digna esse iusto homine, eoque quem virum bonum dicimus...*”

¹⁷⁵ *NUSSBAUM*, M. C., “Duties of Justice, Duties of Material Aid: Cicero's Problematic Legacy”, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, Volume 54, No. 3, 2001, s. 40.

¹⁷⁶ *CICERO*, Yükümlülükler Üzerine, s. 16.

¹⁷⁷ *Cic. De Officiis*, 1.41 : “*...Totius autem iniustitiae nulla capitalior quam eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur...*”

¹⁷⁸ *CICERO*, Ödevler, s. 13.

Cicero, alçak gönüllülüğün, ölçülü olmanın ve doğrulun veya adaletin iyi bir adama (*bonum virum*) özgü erdemler olduğunu¹⁷⁹ söylemektedir¹⁸⁰.

Cicero, talep edilmeyen bir iyiliğin ve cömertliğin karşılığının verilmesi gerektiğini söylemekte ve kendisine yapılan iyiliğin borcunu ortada bir haksızlık yoksa ödemeyen kişinin davranışının, iyi bir adama (*viro bono*) yakışmadığını¹⁸¹ ifade etmektedir¹⁸².

Cicero, toplumun bir arada yaşaması ve birbirine sıkı bağlar kurmasının; aynı kandan olma, aynı dinsel törelere tabi olma ve aynı yere gömülme gibi özelliklerle sağlandığını söylemektedir. Ancak, iyi adamlardan (*virii boni*) meydana gelmiş bir toplumun, aynı kan, aynı dinsel özelliklerle bir araya gelmiş topluluklardan daha üstün olduğunu¹⁸³ belirtmektedir¹⁸⁴.

De Officiis'de güvenin, adalet duygusu ve sağduyu ile sağlanabileceği söylenmektedir. *De Officiis*'de, Acil durumlarda, kriz ortamlarında veya olağanüstü koşullarda, öngörülü karar verebilen insanlara güvenilebileceği anlatılmaktadır. İyi adamlara (*bonis viris*) da adil ve sadık oldukları için ve asla adaletsizlik ve haksızlık yapmayacakları için güven duyulduğu¹⁸⁵ ifade edilmektedir¹⁸⁶.

Cicero, insanların, hakların adil ve iyi bir adam (*bono viro*) tarafından güvence altında olduğu zamanlar mutlu olduklarını¹⁸⁷ ve bu durumun ortadan kalkmasıyla, herkese her daim aynı sesle seslenen yasaların ortaya çıktığını söylemektedir. Yönetimde

¹⁷⁹*Cic. De Officiis*, 1.46 : "...ut quisque maxime virtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa, de qua multa iam dicta sunt, iustitia. Nam fortis animus et magnus in homine non perfecto nec sapiente ferventior plerumque est, illae virtutes bonum virum videntur potius attingere..."

¹⁸⁰CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 23.

¹⁸¹*Cic. De Officiis*, 1.46 : "... Nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficium, alterum reddendi, demus necne in nostra potestate est, non reddere viro bono non licet, modo id facere possit sine iniuria."

¹⁸²CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 24.

¹⁸³*Cic. De Officiis*, 1.55 : "Magnum est enim eadem habere monumenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla praestantior est, nulla firmior, quam cum virii boni moribus similes sunt familiaritate coniuncti..."

¹⁸⁴CICERO, Ödevler, s. 16.

¹⁸⁵*Cic. De Officiis*, 2.33 : "...iustis autem et fidis hominibus, id est bonis viris, ita fides habetur, ut nulla sit in iis fraudis iniuriaeque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissime committi arbitramur."

¹⁸⁶CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 84.

¹⁸⁷*Cic. De Officiis*, 2.42 : "Ius enim semper est quaesitum aequabile; neque enim aliter esset ius. Id si ab uno iusto et bono viro consequerentur, erant eo contenti..."

bulunan insanların, yığınlar nezdinde adaletli ve iyi niyetli olduklarına dair şöhretlerinin bulunmasının gerektiğini de ifade etmektedir¹⁸⁸.

Cicero, devlet yönetiminde bir basamak olan *aediles*¹⁸⁹’likte, gösterişli oyunlar tertiplenmesinin bir gelenek olduğunu; ancak iyi adamların (*bonis viris*) buna yanaşmamasının, onların devlet hizmetlerinde üst basamaklara çıkmasını engellediğini düşünmektedir¹⁹⁰. Bu nedenle istemeyerek de olsa bu gösterileri talep eden halkı hoşnut etmeye çalışmanın, iyi adamlar için gerekli bir hareket tarzı olduğunu ifade etmektedir. *Cicero*’ya göre, israf olmasın diye yapmaktan kaçınılan gösteriler, iyi bir adamın devlet hizmetlerindeki görevlerine devam etmesine engel olmamalıdır. Zira bu gösterilerden halkı mahrum etmek, halk nezdinde açgözlülük olarak görülebilmektedir¹⁹¹.

Cicero iyilik ve lütufta bulunması gereken kişilerin, iyi adamlar olmaları gerektiğini, çünkü iyi adamların, karşılıklarını veremeseler dahi, yapılan iyiliklerin değerini diğer insanlara nazaran daha iyi bildiklerini söylemektedir. Ayrıca, sözlerini *Themistocles*’in “Ben parasız adamı, adamsız paraya tercih ederim” sözleri ile destekleyerek, zengin olmanın iyi bir adam olmak için bir gereklilik olmadığını da ifade etmektedir¹⁹².

De Officiis’de, her şeyi çıkar ve yarar ilişkisi içinde değerlendirip, ahlaki doğruluğun bunları bastırmaması gerektiğini düşünenlerin, iyi adamlar olamayacağı¹⁹³ ve yükümlülük yerine getirilirken gözetilmesi gereken davranışın, ahlaken hem doğru hem de yararlı olması gerektiği ifade edilmektedir¹⁹⁴.

¹⁸⁸CICERO, *Yükümlülükler Üzerine*, s. 87.

¹⁸⁹*Aediles Curulis*: Romada, oyunların düzenlenmesi, yolların bakımı ve pazar yerlerindeki alım satımların kontrol edilmesi ile görevli olan bir çeşit belediye hizmeti veren magistra’dır. Bir yıl süre ile görev yaparlar. UMUR, *Lügat*, s. 20.

¹⁹⁰*Cic. De Officiis*, 2.58 : “...*Quare et si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, ad tamen approbantibus faciundum est, modo pro facultatibus, nos ipsi ut fecimus, et si quando aliqua res maior atque utilior populari largitione acquiritur, ut Oresti nuper prandia in semitis decumae nomine magno honori fuerunt.*”

¹⁹¹CICERO, *Yükümlülükler Üzerine*, s. 95.

¹⁹²CICERO, *Yükümlülükler Üzerine*, s. 100-101.

¹⁹³*Cic. De Officiis*, 3.18 : “*Qui autem omnia metiuntur emolumentis et commodis neque ea volunt praeponderari honestate, ii solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare, boni viri non solent...*”

¹⁹⁴CICERO, *Yükümlülükler Üzerine*, s. 117-118.

Cicero, iyi bir adamın ölmek için kötü karakterli bir tiran olan *Phalaris*'e zarar vermesinin, ahlaken doğru bir davranış olup olmadığı konusunda tartışır ve iyi bir adamın kötü karakterli bir tirana verdiği zararın, topluma yarar sağlayacağı sonucuna varır¹⁹⁵. *Cicero*'nun; bu ifadeleri *Iulius Caesar*'ın suikastçılarına verdiği desteğin nedenini açıklamak için yazdığı düşünülebilir. Devlet yönetiminde, *quaestor*¹⁹⁶, *aediles*, *praetor* ve *consul*'lük gibi görevlerde bulunan *Cicero*; *consul*'lük görevi sırasında, Roma devletine karşı tertip içinde bulunan L.S. *Catilina*'yı, Roma'dan sürgün ettirmişti. Ancak *Catilina*'nın başlattığı halk hareketi, içten içe devam etti. Halk mevcut rejimi; siyasi, askeri ve ekonomik başarısızlıkların sorumlusu olarak görüyor ve tek adam yönetimini, yoksulluktan kurtuluşun çaresi olarak değerlendiriyordu¹⁹⁷.

Halkın beğenisini kazanan üç asker, *Pompeius*, *Crassus* ve *Iulius Caesar*, MÖ.60 yılında, Roma tarihinin ilk üç adam (*triumviri*) yönetimini kurdular. *Iulius Caesar*'ın, Gallia'yı Roma eyaleti yapması ve *Crassus*'un aradan çekilmesiyle birlikte, *Pompeius* ve *Iulius Caesar* arasında iktidar mücadelesi ve ardından bir iç savaş başladı. İç savaşın galibi *Iulius Caesar*, tek adam oldu. Ancak, bu tek adam yönetimi, MÖ.44 yılında cumhuriyetçilerin *senatus*'ta *Iulius Caesar*'ı öldürmeleriyle son buldu. *Iulius Caesar*'a yapılan bu suikast, doğrudan olmasa da *Cicero* tarafından desteklenmişti¹⁹⁸.

Cicero, yığınları hayrete düşüren bir erdem olan adalet duygusunu, iyi adam (*viri boni*) olmanın gereklerinden biri saymaktaydı¹⁹⁹. Zira iyi adamlar ölümden, sürgünden, kederden ve yoksulluktan korkmazlar²⁰⁰. *Cicero*, Yunan düşüncesini Roma'ya aktarmış, felsefe ile retorik disiplinleri arasında bağ kurmaya çalışarak, felsefe tarihine katkı sağlamıştır. Felsefe çalışmalarında ele aldığı konuları, *Epiküros*, *Stoa* ve *Akademeia*'nın görüşlerinden yola çıkarak tartışmıştır²⁰¹. Görüldüğü üzere *bonus vir* kavramının tanımları üzerinde, stoacı felsefenin izleri görülmektedir. Nitekim *Pompeius*

¹⁹⁵CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 122.

¹⁹⁶*Quaestor*: Cumhuriyet devrinin ilk zamanlarında *consul*'ün maiyetinde, *consul* tarafından tayin edilmiş, ceza ve maliye işlerinde ona yardım eden memurlardır. UMUR, Lügat, s. 176.

¹⁹⁷CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. vi-vii.

¹⁹⁸CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. viii-ix.

¹⁹⁹*Cic. De Officiis*, 2.38 : “*Ergo et haec animi despicientia admirabilitatem magnam facit et maxime iustitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quaedam multitudinem videtur, nec iniuria.*”

²⁰⁰CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 85.

²⁰¹CICERO, T.M., Stoacıların Paradoksları, (Çev. KALAYCIOĞULLARI, S.G.,KEYİNCİ, C.Ü.), Ankara 2012, s. 10-11.

ve *Iulius Caesar* arasındaki iç savaşta *Pompeius*'u destekleyen *Cato*, *Cicero* gibi stoacı felsefeye inanmaktaydı. Yenilgiden sonra *Cato*, Roma'ya dönmeyerek bir sürgün hayatı yaşamış ve kendini öldürmüştü.

Cicero, Platon'un ahlak felsefesini anlatırken kullandığı *Gyges* yüzüğü metaforunu kullanarak, iyi adamların ahlaki doğruluğunun olması gerektiğini anlatır. *Gyges* yüzüğü, takan kişiyi görünmez yapan bir yüzüktür. Dolayısıyla, yüzüğü takan kişi, toplumun baskı ve yasaklarına takılmadan hareket edebilir. Kişinin ahlakını, yüzüğü taktıktan sonraki davranışları belirler. *Cicero*'ya göre iyi bir adamın davranışları yüzüğü taktıktan sonra da değişmez çünkü iyi bir adam için aslolan ahlaki doğruluktur,²⁰² saklı olanlar değil²⁰³.

Paradoxa Stoicorum (Stoacıların Paradoksları)'da, etrafta herhangi bir tanık olmaksızın kendisine beş kilo altın emanet edilen kişi; bunu zimmetine geçirmesi halinde, ceza görmeyecek olmasına rağmen emaneti teslim ediyor, fakat emanet edilen altının miktarı arttığında, örneğin beş bin kilo olduğunda, aynı dürüst davranışı sergilemiyorsa, bu kişinin iyi bir adam olarak nitelenemeyeceği ifade edilmektedir²⁰⁴.

De Officiis'de, iyi bir adamın; dostu için ya da birilerinin dostluğu için, devletine, yemin hakkına ve sadakatine aykırı hareket etmeyeceği, taraf tutan bir hâkim olmayacağı, karar alırken dost kimliğiyle değil, hâkim kimliğiyle karar alacağı²⁰⁵ belirtilmektedir²⁰⁶.

Cicero, Babylonialı *Diogenes*'in ahlak felsefesi üzerine anlattığı örneklerden yararlanarak alım-satım hususlarında iyi bir adamın nasıl davranması gerektiğini tartışıyor ve *Cicero*'ya göre iyi bir adam, malını satarken, malın her türlü kusurunu

²⁰²*Cic. De Officiis*, 3.38 : "...Hunc igitur ipsum anulum si habeat sapiens, nihil plus sibi licere putet peccare, quam si non haberet; honesta enim bonis viris, non occulta quaeruntur."

²⁰³CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 125.

²⁰⁴CICERO, Stoacıların Paradoksları, s. 53.

²⁰⁵*Cic. De Officiis*, 3.43 : "...At neque contra rem publicam neque contra ius iurandum ac fidem amici causa vir bonus faciet, ne si iudex quidem erit de ipso amico; ponit enim personam amici, cum induit iudicis..."

²⁰⁶CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 128.

alıcıya söylemek zorundadır²⁰⁷. Malın kusurları hakkında suskun kalmak kişiye yarar sağlasa dâhi, ahlâken doğru değildir²⁰⁸.

Cicero, dolandırıcılığı (*dolus*), “başka bir şeyin gösterilip, başka bir şeyin yapılması olarak” tanımladıktan sonra, iyi bir adamın böyle ikiyüzlü ve sahtekârca bir davranışta bulunmayacağını²⁰⁹ söylemektedir²¹⁰.

Cicero, gençlik yıllarında Roma’ya gelerek devrin ünlü hocalarından Latince, Yunanca, edebiyat, retorik, felsefe ve hukuk eğitimi almış²¹¹, iki yıl askerlik yaptıktan sonra sivil hayata dönerek avukatlık yapmaya başlamıştı. Çoğunlukla savunma tarafında olduğu avukatlık kariyerinde, hitabet yeteneği nedeniyle elde ettiği başarılar, onun hem hukuk hem de devlet adamı olarak isminin duyulmasını sağlamıştı²¹². Dolayısıyla, *Cicero*’nun felsefenin yanı sıra hukuk bilgisi de çok iyi düzeydeydi. *Cicero*, aynı zamanda hukuk hocası da olan *Q. Scaevola*²¹³,’nın, iyi niyet (*ex fide bona*) kuralının geçerli olduğu tahkim meselelerine fazlasıyla önem verdiğini ve bu iyi niyet ölçütünü geniş bir çerçevede kullandığını *De Officiis*’de ifade etmektedir. *Cicero*, vasiyetnamelerde, teminatlarda, vekâlet, şirket, alım-satım ve kira sözleşmelerinde, kısacası günlük hayattaki her türlü sosyal ilişkide²¹⁴, iyi niyet kuralının *Q. Scaevola* tarafından uyguladığını ifade etmektedir²¹⁵.

Cicero, vasiyetnameler üzerinde yapılan haksızlıklara, iyi bir adamın o vasiyete taraf olmasa bile, itiraz etmesi gerektiğini düşünmektedir. *Cicero*’ya göre, iyi bir adam, kolaylıkla zengin bir kişi ile dost olabilir; fakat bu dostluğun, kişinin zenginliği nedeniyle yapılmaması gerektiğini düşünmektedir. İyi bir adam, zengin bir

²⁰⁷ *Cic. De Officiis*, 3.50-57.

²⁰⁸ CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s.130-133.

²⁰⁹ *Cic. De Officiis*, 3.61 : “...*Ita nec ut emat melius nec ut vendat quicquam simulabit aut dissimulabit vir bonus...*”

²¹⁰ CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 135.

²¹¹ CICERO, Stoacıların Paradoksları, s. 5.

²¹² CICERO, T.M., Tanrıların Doğası, (Çev. MENZİLCİOĞLU, Ç.), İstanbul 2012, s. 9.

²¹³ *Q. Scaevola*: MÖ. II yüzyıl sonları ile I. yüzyıl başlarında yaşamış, Romalı devlet adamı ve hukukçu. *Cicero* dâhil birçok Romalı devlet adamının hukuk hocasıdır. HAZEL, s. 272,273.

²¹⁴ *Cic. De Officiis*, 3.70 : “...*Q. quidem Scaevola, pontifex maximus, summam vim esse dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur EX FIDE BONA, fideique bonae nomen existimabat manere latissime, idque versari in tutelis, societatis, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitae societas contineretur;...*”

²¹⁵ CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 139.

adamın yanında bulunarak çıkar sağlamayı düşünmez. Çünkü adil olmayan hiç bir tutum ve davranış, toplumun çıkarına ve yararına değildir²¹⁶.

Cicero De Officiis'i, iyi adam olarak gördüğü ve görmediği kişilerin davranışlarından örnekler vererek bitirmektedir. *Cicero Paradoxa Stoicorum*'da; aptal, ahlaksız ve tembel bir adamın, iyi bir durumda olamayacağını, iyi, mert ve bilge bir kişinin de kötü bir durumda olmayacağını söylemektedir. Erdemli ve ahlaklı bir adamın yaşamının, övgüye layık olduğunu ve bununla birlikte, bu övgüye layık yaşamın peşinden gidilmesi gerektiğini savunmaktadır²¹⁷.

De Officiis'de, *Q. Scaevola*'nın, çiftliğini satışa çıkartan kişinin belirlediği fiyatın üstünde bir alım yaparak, çiftliğin satış bedelini yükselttiği anlatılmaktadır. *Cicero*'ya göre bu davranış, ancak iyi bir adamın yapabileceği davranıştır²¹⁸.

Cicero, praetor'luğu üzerinden uzun bir süre geçmiş *C.Marius*²¹⁹, un, *consul* olmak için Roma halkı önünde ve *senatus*'ta, *Q.Metellus*²²⁰ gibi iyi bir adam hakkında, yalan ve iftira kampanyaları düzenleyerek *consul* seçilmesinin, iyi bir adama yakışmadığını söylemektedir. Kişisel yarar uğruna, ahlaksal doğrudan ve adaletten vazgeçmenin, kişinin iyi şöhretini kaybettireceğini ifade etmektedir²²¹.

Cicero De Officiis'de, yükümlülüklerin; yarar ilkesinden çok, ahlaksal doğruluk ve adalet ilkesine göre yerine getirilmesi gerektiğini savunmaktadır. İyi bir adamın, adalet ve ahlaksal doğruluktan ayrılmadan yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiğini ifade etmektedir.

²¹⁶CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 140, 141.

²¹⁷CICERO, Stoacıların Paradoksları, s. 46. "...sic bonus vir et sapiens et fortis miser esse nemo potest..."

²¹⁸CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 135.

²¹⁹*Gaius Marius* (MÖ. 157-86): *Arpinum*'lu bir aileden gelen, yedi defa *consul* seçilmiş, asker ve devlet adamıdır. HAZEL, s. 187.

²²⁰*Quintus Metellus*: Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen ve MÖ. 63 yılında ölen, *Sulla* taraftarı Romalı asker ve devlet adamıdır. HAZEL, s. 198.

²²¹CICERO, Yükümlülükler Üzerine, s. 142, 143.

II. İmparatorluk Dönemi Felsefe Eserlerinde *Bonus Vir*

Cato ve *Cicero*'nun eserlerinde, doğrudan *bonus vir* kavramını açıklayan ifadeler bulunmaktayken, *Seneca*, *Epiktetos* ve *Marcus Aurelius* gibi Cumhuriyet sonrası filozofların eserlerinde, *bonus vir* yerini erdemli insan kavramına bırakmaya başlamaktadır.

İmparatorluğun refahını ve sürekliliğini sağlama amacı güden *Augustus* siyaseti, Eski Yunan idealleri yerine, Roma'nın gelenekçi yapısını yeniden güçlendirmeyi amaçlıyordu. Dönemin ünlü edebiyatçıları ise, bu siyasetin övülmesi ve yayılması için çalışıyorlardı²²².

Stoa felsefesinden beslenerek, Roma siyasal hayatına egemen olması beklenen ideal devlet adamı; *bonus vir*, artık sadece ahlak felsefesi sınırları içinde tartışılan erdemli insan haline gelmekteydi.

Seneca, *Epiktetos* ve *Marcus Aurelius*, Cumhuriyet sonrası dönemin en önemli filozofları arasındadır ve eserlerinde *bonus vir* kavramını erdemli insanla özdeş hale getirmişlerdir. *Seneca*, stoa öğretisinin temel ilkelerinden olan; doğaya uygun yaşama ve en yüce iyiye ulaşma ideallerinin, ancak bilge bir insan tarafından gerçekleştirilebileceğine inanmaktaydı. *Seneca*'ya göre, bilgelik öğrenilmedikçe mutlu bir hayat sürülemezdi. Çünkü bilgelik, kişiye yaşamın zor koşullarına katlanmayı, ruh halini yasalara göre dengelemeyi öğretirdi²²³. *Seneca*'nın ve ondan sonra gelenlerin stoacı felsefe yorumlamaları, bireyden öte insanlıkla ilgiliydi. Zira insanlığın kurtuluşu için birey feda edilebilirdi.²²⁴

Seneca'ya göre; dürüst ve namuslu bir insan, talihin aksiliklerini düzeltir ve başına gelenlere katlanmayı bildiği için, felaketleri metanet ve cesaretle, iyilikleri de şükran ve alçakgönüllülükle karşılardı²²⁵.

²²²DÜRÜŞKEN, Ç., Roma'da *Rhetorica* Eğitimi, İstanbul 2001, s. 71.

²²³SENECA, L.A., Tanrısal Öngörü, (Çev. DÜRÜŞKEN, Ç.), İstanbul 1997, s. 14.

²²⁴SENECA, Tanrısal Öngörü, s. 20.

²²⁵SENECA, Tanrısal Öngörü, s. 14-15.

Marcus Aurelius'a göre; başına gelen ve yazgısında olan şeyleri sevmek, büyük bir dinginlikle kabul etmek, gerçeğe aykırı söz söylememek ve adalete ters düşen bir davranışta bulunmamak, iyi bir insanı, hayvandan ayıran özelliklerdi²²⁶.

Seneca, iyi insanların başına neden bir takım felaketlerin geldiğini açıkladığı *De Providentia* (Tanrısal Öngörü) adlı eserinde, *bonus vir* ile ilgili, tek tanrılı dinlerin söylemlerini aratmayacak açıklamalar yapmaktadır.

Seneca, De Providentia, 1.5.: “*In gratiam te reducam cum diis adversus optimos optimis. Neque enim rerum natura patitur ut umquam bona bonis noceant; inter bonos viros ac deos amicitia est conciliante uirtute. Amicitiam dico? Immo etiam necessitudo et similitudo, quoniam quidem bonus tempore tantum a deo differt, discipulus eius aemulatorque et vera progenies, quam parens ille magnificus, virtutum non lenis exactor, sicut severi patres, durius educat.*”

Seneca, De Providentia, 1.5.: “Seni iyi insanlara karşı hep iyi olan tanrılarla uzlaştırmalıyım. Çünkü nesnelere doğası iyilerin iyilere zarar vermesine asla izin vermez; iyi insanlar ile tanrılar arasında erdemin yarattığı bir dostluk vardır. Dostluk mu diyorum? Hayır, daha çok bir akrabalık ve benzerlik demeliyim, Çünkü iyi insan tanrının öğrencisi, taklitçisi ve onun hakiki oğlu olduğu için, tanrıdan sadece zaman bakımından farklıdır; bu yüzden erdemlerin haşın tahsildarı olan o muhteşem baba, tıpkı sert babalar gibi, iyi insana diğerlerinden daha katı bir eğitim verir”²²⁷.

Seneca, De Providentia, 1.6. “*Itaque cum videris bonos viros acceptosque diis laborare sudare, per arduum escendere, malos autem lasciuire et voluptatibus fluere, cogita filiorum nos modestia delectari, vernularum licentia, illos disciplina tristiori contineri, horum ali audaciam. Idem tibi de deo liqueat: bonum virum in deliciis non habet, experitur indurat, sibi illum pa rat.*”

Seneca, De Providentia, 1.6.: “O halde tanrılar tarafından kabul gören iyi insanlar, sıkıntı çektiğine, ter akıttığına, sarp yokuşlara tırmandığına, buna karşın kötülüklerin gülüp eğlendirdiğine, zevkler için yüzdüğüne tanık olduğunda,

²²⁶AURELIUS, M., Düşünceler, (Çev. KARADENİZ, Ş.), İstanbul 2012, s. 54.

²²⁷Çeviri için bkz. SENECA, L.A., Tanrısal Öngörü, (Çev. DÜRÜŞKEN, Ç.), İstanbul 1997, s. 33.

oğullarımızın edebinden, köle çocukların ise, haddini bilmezliklerinden zevk aldığımızı ya da oğullarımızı acımasız bir eğitimle denetim altına alırken, köle çocukların küstahlıklarını beslediğimizi bir düşün. İşte aynısı tanrı içinde geçerlidir. Tanrı iyi insanları keyif içinde yaşatmaz; onları sınar, sertleştirir, kendisi için hazırlar”²²⁸.

Marcus Aurelius, iyi bir insanın, her şeyin doğayla uyumlu olduğunu bilmesi nedeniyle kaygı yaşamayacağını ifade etmektedir. İyi bir insanın, dürüst bir insan olma görevini, sevecenlikle ve alçak gönüllülikle yaparken yapmacılıktan kaçınması gerektiğini de söylemektedir²²⁹.

Seneca'ya göre iyi insanlar, başlarına gelen felaketlere karşı diğer insanlar gibi davranmamalı, zorluklardan güçlüklerden korkup kaçmamalı, alın yazısından şikâyet etmemeli, ne olursa olsun olaylara iyi yönden bakmalıdır. Önemli olan iyi bir insanın nelere maruz kaldığı değil, başına gelenlere nasıl katlandığıdır²³⁰.

Seneca'ya göre, tanrı ile iyi insanlar arasında bir arkadaşlık bağı vardır. Hatta bu bağ arkadaşlıktan da öte, bir yakınlık ve benzerlik içermektedir²³¹.

Seneca, iyi insanlara karşı tanrının baba rolü oynadığını yinelerken, iyi insanların başına gelen bütün talihsiz olayların, onlara tanrının bir lütfu olduğunu söylemektedir²³². Ayrıca, *Seneca*, tanrı'nın insanın yanında, onunla birlikte, hatta onun içinde olduğunu ve her iyi insanın içinde tanrının bulunduğunu söylemektedir. *Seneca*'ya göre; dürüst, saf ve asil bir ruhun vücudunda, tanrıdan başka hiçbir şeyin bulunması mümkün değildir²³³.

Seneca, tanrının iyi insanlara hastalık keder ya da başka sıkıntılar vermesini, komutanların, ordugâhta en tehlikeli görevleri, en cesurlara vermesi üzerinden örnekleyerek; bu görevlere gidenlerin, “komutan bana kötü davranıyor” demeyeceklerini, aksine iltifata tabi olduklarını düşüneceklerini söylemektedir.

²²⁸Çeviri için bkz. SENECA, L.A., Tanrısal Öngörü, s. 33.

²²⁹AURELIUS, s. 110.

²³⁰SENECA, Tanrısal Öngörü, s. 35.

²³¹BURTON, H.F., “Seneca's Idea of God”, The American Journal of Theology, Volume 13, No. 3, 1909, s. 361.

²³²SENECA, Tanrısal Öngörü, s. 37.

²³³BURTON, s. 360.

Komutan benzetmesinin ardından *Seneca*, iyi insanları, parlak öğrencilere ve onların başlarına kötü işler gelmesini sağlayan tanrıyı da, ümit vaat eden öğrenciden aşırı gayret bekleyen öğretmene benzetmektedir²³⁴.

Seneca De Providentia'da, iyi insanlara başlarına gelen olaylar yüzünden acınmaması ve onlara zavallı gözüyle bakılmaması gerektiğini ifade etmektedir²³⁵.

Marcus Aurelius, Ta Eis Eauton (Düşünceler) adlı eserinde, iyi bir insanın zevk veren şeylerden uzak durması gerektiğini, zevk veren şeylerin yararlı ve iyi şeyler olmadığını söylemektedir²³⁶.

Seneca, refah dolu bir yaşamın sıradan insanlara nasip olduğunu, kaderinde erdemlerini hiç sergileme fırsatı bulamayan insanların iyi insanlar olamayacağını, iyi bir insanın ruh gücünü gösterebileceği zorluklarla karşılaşması gerektiğini söylemektedir²³⁷.

Seneca De Providentia'da, iyi insanları gemilerde çalışarak zor şartlara alışmış denizcilere benzetmektedir. Devamında iyi insanların asker olması gerektiğini ve sıradan insanların korkup kaçtığı şeylere yönelmeleri gerektiğini belirtmektedir²³⁸.

Marcus Aurelius'a göre, iyi bir insan yalnızca evrensel düzenin ona sağladıklarını kabul eden değil, aynı zaman da adalete uygun yaşayan ve iyilikle davranan dürüst bir kişidir²³⁹.

²³⁴SENECA, Tanrısal Öngörü, s. 55.

²³⁵SENECA, Tanrısal Öngörü, s. 41.

²³⁶AURELIUS, s. 111.

²³⁷SENECA, Tanrısal Öngörü, s. 51.

²³⁸SENECA, Tanrısal Öngörü, s. 59-61.

²³⁹AURELIUS, s. 63.

§.6. ANTİK ROMA HİTABET (RETORİK) SANATINA İLİŞKİN METİNLERDE *BONUS VIR*

Roma hitabet sanatı veya retorik, *Cicero* ve *Quintilianus* gibi Roma'nın iki ünlü eğitimcisinin eserlerine yansıyan görüşleri üzerinden değerlendirilebilmektedir. *Cicero*'nun MÖ.55 yılında yazdığı üç kitaptan oluşan *De Oratore* ve *Quintilianus*'un MS.88 yılında yazdığı 12 kitaptan oluşan *Institutio Oratoria* adlı eserler²⁴⁰, Roma'nın Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemlerindeki “*bonus vir*” kavramına bakışında meydana gelen değişiklikleri açıkça gözler önüne sermektedir.

Retorik, Antikçağda, “dili ikna edecek biçimde kullanma sanatı” olarak bilinmektedir. Kelime kökeni itibariyle, “konuşmacıya ilişkin olan ve yetenekli konuşmacıya uygun” olan anlamına gelmektedir. Bu sanatı uygulayan kişiye “*rhetor*”denilmekte ve dilimize “konuşmacı”, “hatip”, “toplum önünde konuşan kişi”, “dava savunucusu”, “belagat öğretmeni” olarak çevrilmiştir²⁴¹.

Aristoteles (M.Ö. 384-322)²⁴²,e göre, retorik; kanıtlarla inandırma sanatıdır. Kanıtlarla inandırma, retoriğin özüdür. Retorik, yargıyı coşkularla saptırmaya çalışır. Retoriğin temel yöntemlerinden biri olan kanıtlarla inandırma, bir tür gösteridir. Retoriğin, hakikat ve adalet karşıtı kötüye kullanımı, bu sanatın önemini azaltmak için kullanılamaz²⁴³.

Antik Roma'da ise retorik, Yunanca anlamına bağlı kalarak *oratoria*, “söylem”, “söz”, “nutuk”, “söylev”, “hitabet”, “düz yazı”, “mecazlı konuşma” olarak Latinceye çevrilmiştir. Yunancadaki *rhetor* terimi ise, Latince *orator* kelimesi ile karşılanmaktadır²⁴⁴.

²⁴⁰DÜRÜŞKEN, s. VII.

²⁴¹DÜRÜŞKEN, s. 1.

²⁴²Aristoteles: Antik Yunan felsefesinin en önemli kişilerindendir. Akılcı yaklaşımı ve bilimsel görüşleriyle felsefede gerçekçiliğin ve mantığın öncüsü kabul edilir. Büyük İskenderin öğretmenliğini yaptı. Büyük İskenderin ölümünden sonra Atina'ya döndü. Ancak Akademia'nın başına getirilmeyince kendi okulu *Lykeion*'u kurdu. ARISTOTELES, Retorik, (Çev. DOĞAN, M. H.), İstanbul 2006, s. 1.

²⁴³ARISTOTELES, s. 19.

²⁴⁴DÜRÜŞKEN, s. 2.

Roma'da retorik'in en önemli tanımları, *Cicero* ve *Quintilianus* tarafından yapılmıştır. *Cicero*'ya göre, retorik politikanın bir bölümüdür ve hatibin (*orator*) görevi, topluluğu veya muhataplarını ikna etmeye yönelik konuşmaktır. *Quintilianus*'a göre retorik, iyi konuşmaktır. Genel olarak ifade etmek gerekirse, retorik; öncelikle belli bir konuşma eğitimi aldıktan sonra, siyasal alanda, mahkemelerde ve çeşitli törenlerde, dinleyicileri yine belli bir konuda ikna etmek için yapılan sistemli konuşma sanatıdır²⁴⁵.

Aristoteles'e göre, politik, adli ve törensel olmak üzere, üç tür retorik vardı. Politik retorikte, politikacı kendisini dinleyenleri eyleme sokmaya veya eylemden kaçındırmaya çalışır, bunu icra ederken toplumun mutluluğunu ön plana alırdı. Adli konuşmacı ise, yasalara aykırı olarak işlenmiş kötü davranışları incelerdi²⁴⁶.

Retorik, tanımından da anlaşılacağı üzere bir eğitim sistemiydi. Roma, Eski Yunan topraklarını ele geçirdikten sonra, kültürel anlamda Yunan etkisine girerek, eğitim dâhil birçok alanda değişim yaşadı. Yunan eğitim sistemine egemen olan retorik eğitimi, Roma'da da geçerli olmaya başladı. Romalılar için, ahlaksal ve fiziksel olarak sağlam yapıda, toplum yaşamına gerekli olacak dil bilgisine, mantığına ve edebiyat bilgisine sahip, kendini iyi ifade edebilen devlet adamlarının yetişmesi önemliydi²⁴⁷.

Cumhuriyet Döneminde *Cicero*, İmparatorluk Döneminde ise *Quintilianus* retorik eğitiminin Roma'da yayılması için çalışmışlardır. *Quintilianus*'un eğitim ideali, konuşma ustası iyi bir adam anlamına gelen *vir bonus dicendi peritus* sözleri ile biçimlenmekteydi. *Quintilianus*'a göre, doğru düşünmenin ve davranmanın simgesi olacak devlet adamını yaratacak eğitim sistemi retorikti. *Augustus*'un İmparatorluk Dönemiyle birlikte, demokratik ortam yok olmuş ve siyasal yaşamda ihtiyaç duyulmayan retorik, sadece okul sıralarına hapsolmuştu. Cumhuriyet Dönemindeki iç ve dış savaşlardan bunalan Roma halkı, konuşma özgürlüklerini *Augustus*'la gelen barış ve huzur için feda etmişti. *Augustus*'tan sonra ise, retorik bütünüyle edebiyat alanına kaydırılmıştı. İmparatorluk Döneminin ortalarına doğru *Quintilianus*; Cumhuriyet

²⁴⁵DÜRÜŞKEN, s. 6.

²⁴⁶ARISTOTELES, s. 20, 21.

²⁴⁷DÜRÜŞKEN, s. 10.

Döneminin *Cicero* çağı retorliğini yeniden yeşerterek, Roma eğitim sistemine geri getirmeye çalışmıştı²⁴⁸.

Platon (M.Ö.427-347)²⁴⁹ retorığı, onu uygulayanların hakikat bilgisine ya da saygısına sahip olmaksızın inandırma sanatını kullandıkları için reddetmişti. Kendi üstünlüğü ve iktidar arzusu için sahte değerler üzerinden kalabalıklar üzerinde etki kurmaya çalışan kişiler ve retorik, *Platon*'un ideal devletinden, tıpkı şiir gibi kovulmalıydı²⁵⁰.

Eski Yunan eğitim sistemine göre en önemli amaç, hem iyi, hem de güzel olan insan yetiştirme idealiydi. Bu nedenle, insanın ahlaksal yanı ile fiziksel güzelliğinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesine çalışılırdı. Roma toplumunda ise, aile büyükleri çocuklarının yazmayı ya da harp çalmayı iyi öğrenmelerinden daha çok, çocuklarının iyi davranışlarda bulunmalarını isterlerdi²⁵¹.

İnsanı her şeyin ölçüsü olarak gören *Protagoras* ve diğer sofistlere göre, aristokratik kültürde soyluluğun ayrıcalığı olan erdem, öğretilebilir bir kavram ve davranış şekliydi. Retorik onların eğitimsel tasarımlarının aktarım aracıydı. Sofistlere göre öğrenci bir sorunu iki farklı bakış açısıyla değerlendirmeliydi ve çözüme ulaştırmalıydı. Ayrıca, sofistler bir konu üzerinde uzmanlaşmanın, gençlerin zihinlerini kısırlaştıracağını düşünmekteydiler. Bu nedenle hitabet eğitimini, matematik, geometri, coğrafya, arkeoloji gibi derslerle desteklemekteydiler²⁵².

²⁴⁸DÜRÜŞKEN, s. 11.

²⁴⁹*Platon*: Antik klasik Yunan filozofu, batı dünyasındaki ilk yükseköğretim kurumu olan Atina Akademisinin kurucusudur. Bu akademi aynı zamandan günümüzdeki modern üniversite oluşumunun başlangıcı olarak da kabul edilir. *Platon*, akıl hocası Sokrates ve öğrencisi Aristoteles ile birlikte bilim ve Batı felsefesinin temellerini atmıştır. AUDI, s. 709-713.

²⁵⁰ARISTOTELES, s. 9.

²⁵¹DÜRÜŞKEN, s. 13.

²⁵²DÜRÜŞKEN, s. 16.

I. Cumhuriyet Dönemi Hitabet (Retorik) Sanatına İlişkin Metinlerde *Bonus Vir*

Roma demokrasisi için bir lüks olarak görülen Yunan retorik eğitimi, dönemin *consül*'ü *Marius* tarafından, Roma Devletine köle olan Yunan ulusunun dilini öğrenmeyi küçültücü olarak nitelendirilmiştir. *Cato* ise, değersiz ve cahil bir ulus olarak gördüğü Yunanlıların edebiyatının, Roma ulusunu değiştirip yozlaştıracağını düşünerek bu yeni kültür akımını, Roma'dan uzak tutmaya çalışmıştır. *Tiberius* ve *Gaius Gracchus* kardeşler ise, *senatus*'a karşı halk meclislerinden destek alabilmek için, en etkili araç olarak retoriği görüyorlardı²⁵³.

Siyasal retoriğe ilgi duyanlara, konuşma biçiminin amacının, iyiyi bulmak olması nedeniyle; erdem, dürüstlük, cesaret, adalet, tutarlılık gibi ahlaksal kavramlar öğretilmekteydi. Böylece, sırf konuşma eğitimi değil, aynı zamanda stoa felsefesinin öğretileri ile birlikte karakter eğitimi de verilmekteydi²⁵⁴.

Cumhuriyet çağı retorik eğitimine ilişkin en sağlıklı bilgi, *Cicero*'nun *De Oratore* (Orator Üzerine) adlı eserinden elde edilmektedir. *Cicero*'ya göre, Roma aristokrat ruhu ve erdemleri, Eski Yunan idealleri ile birleştirilmelidir. Ona göre, erdemler Roma'dan, kültür Yunan'dan alınmalıydı. *Cicero*, ideal devlet adamını yaratmak için gerekli gördüğü felsefe eğitimi ile retorik eğitimini birbirinden ayırmamaktadır. *Orator*'un bir bilgi bütünlüğüne sahip olması için, hukuk, edebiyat, tarih, siyaset ilim, felsefe, mantık, ahlak ve psikoloji eğitimi alması gerekliydi. Bu dersler, *Cicero*'ya özgü ideal insan yaratımı için önemliydi²⁵⁵.

Cicero için retorik, toplumların uygarlaşması için yönlendirici bir etkidir. *Orator*, retoriği devletin iyiliği için kullanması gereken bir kişi olmalıdır. Diğer bir ifadeyle bilge bir kişi de olmalıdır. Bu nedenle *Cicero*, retorik eğitimini, ahlak felsefesi

²⁵³DÜRÜŞKEN, s. 39, 40.

²⁵⁴DÜRÜŞKEN, s. 39.

²⁵⁵DÜRÜŞKEN, s. 53.

eğitiminden ayrı düşünmez. *Cicero*'ya göre, bilgelik konuşma yeteneği ile birleşmelidir²⁵⁶.

İdeal *orator*; felsefe, özellikle ahlak felsefesi ve mantık gibi bilimlere ait geniş bir okuma isteğine ve bilgisine sahip olmalıydı. Ona göre, mantık kapalı yumruk gibi ise, retorik avuç içi gibi açıktır. İdeal *orator*'un, hukuk ve tarih bilgisi de bulunmalıydı. İdeal *orator*, mizah anlayışına ve hâkimin iyi veya kötü karşılayacağı konulara dair psikolojik bir öngörüye de sahip olmalıydı. Bununla birlikte, özel bir konudan geneli görmeyi ve bireysel meselelerin içinden, doğal hukuk kaynaklarına ulaşmayı başarabilmeliydi. İdeal *orator*, konuşmasını insanlar ve olaylara uydurabilmeli, konuşmasının başlangıcında; ince, nazik ve anlayışlı; davaya ilişkin açıklamalarda açık ve anlaşılır; delilleri ikna edici; delil çürütmeleri, keskin, sert ve ezici; konuşmalarının sonu ise, ateşli ve coşkulu olmalıydı²⁵⁷.

Cicero, Orator (120) : “*Cumque illa divina cognoverit, nolo ignoret ne haec quidem humana. Ius civile teneat, quo egent causae forenses cotidie. Quid est enim turpius quam legitimarum et civilium controversiarum patrocinia suscipere, cum sis legum et civilis iuris ignarus?*”

Cicero, Orator (120) : “Tanrısal doğa düzeni üzerine bilgi sahibi olurken, nasıl olurda (*orator*'umuzun) insanla ilgili işlerden habersiz olmasını beklerim. Günlük uygulamalarda, yasal mahkemelerde gereksinim duyulan medeni hukuku bilmesi gerekir. Yasalardan ve medeni hukuktan habersizken, hukuksal ve vatandaşlarla ilgili tartışmalarda konuşma yapmaya kalkışmaktan daha utanç verici ne olabilir?”²⁵⁸.

Cicero, kuramsal Eski Yunan retoriğine, uygulamaya önem veren Roma geleneğini katarak, insanlığın yüce amaçlarına hizmet edecek ideal bir *orator* yaratma girişiminde bulunmuştur²⁵⁹.

²⁵⁶DÜRÜŞKEN, s. 54.

²⁵⁷MACKENDRICK P., “*Cicero's Ideal Orator. Truth and Propaganda*”, *The Classical Journal*, Volume 43, No. 6, 1948, s. 345.

²⁵⁸Çeviri için bkz. DÜRÜŞKEN, s. 65.

²⁵⁹DÜRÜŞKEN, s. 68.

II. İmparatorluk Dönemi Hitabet (Retorik) Sanatına İlişkin Metinlerde *Bonus Vir*

Roma Cumhuriyeti, *Augustus*'un *Antonius*'u M.Ö. 31 yılında yenilgiye uğratmasıyla son buldu. Roma, artık bir imparatorluk haline gelmişti ve imparatorluğun eğitim alanındaki beklentileri Cumhuriyet Döneminden farklıydı. *Forum*, Roma yaşamının merkezi olmaktan çıkmış ve büyük *orator*'ların *forum*'da yaptıkları alıştırma da önemini yitirmişti. Siyasal söylevlerin de ortadan kalkmasıyla, sadece *recitatio* (ezberden okuma alıştırma) ve *declamatio* (öykü türünde kurgusal konuşma alıştırma) gibi iki çeşit retorik yöntemi uygulamada kalmıştı²⁶⁰.

Declamatio alıştırma ile, *orator*'un, bir davada, davaya ilişkin ne tür kanıtlar ileri sürülebileceğini ve dava üzerine hangi yorumlar yapılabileceğini düşünmesini istenmekteydi. Ancak, İmparatorluk Döneminde, *declamatio* daha çok hayal gücünü geliştirme aracı olarak kullanılmaktaydı²⁶¹.

Retorik, İmparatorluk Dönemiyle birlikte çöküşe girmişti. *Quintilianus* dönemindeki genel görüşe göre; bu çöküşe, eski Roma erdemlerini yitirmiş, tembelleşmiş ve tarih, felsefe, hukuk, müzik, gramer, geometri gibi özgür sanat dallarında eğitim görmemiş gençlerin neden olduğu düşünölmekteydi²⁶².

Cumhuriyet çağına dönüş mümkün olmadığına göre, eldeki imkânlarla yeni düzenlemeler yapılmalıydı²⁶³. *Quintilianus*, çağdaşlarının aksine, dönemin bozukluklarından sadece şikâyet etmek yerine, eski Yunan kaynaklı dönemin retoriğini kullanarak, yeni bir eğitim modeli kurmayı denemek istemişti. Bu nedenle *Quintilianus*, *Cicero*'nun retorik anlayışını, çağının eğitim sistemine uyarlamayı denedi.

Quintilianus, retorik eğitim sisteminin ürünü olmasını istediği ideal *orator*'u, *Cato* (The Younger) (M.Ö. 95-46)²⁶⁴, nun Stoacı felsefecilerinden aldığı konuşmada

²⁶⁰DÜRÜŞKEN, s. 71, 72.

²⁶¹DÜRÜŞKEN, s. 73.

²⁶²DÜRÜŞKEN, s. 81.

²⁶³DÜRÜŞKEN, s. 83.

²⁶⁴*Cato* (The Younger) : De agricultura'nın yazarı büyükbabası *Cato* (The Elder) ile aralarında bir ayrım yapılabilmek için genellikle *Cato* (The Younger) diye anılmaktadır. Stoacı felsefeyi takip etmiş, bir hatipti. Roma iç savaşı sonunda *Ceasar*'a karşı yenilmiş ve intihar etmiştir. HAZEL, s. 59, 60.

usta iyi bir insan anlamına gelen bir deyimle tanımladı: *Vir bonus, dicendi peritus*²⁶⁵. *Cato* (The Younger)'nın, ideal orator üzerine yaptığı bu tanım, *Cicero* başta olmak üzere, *Quintilianus*, *Seneca*, *Fortunatianus*, *Servius* gibi yazarlar tarafından da kullanılmıştı²⁶⁶.

Quintilianus da *Cicero* gibi güzele ve asıl gerçeğe ulaştıracak olan retorik sanatının, erdemsiz bir insanın elinde yıkıcı olabileceğine ve bu sanatın ancak iyi ve dürüst bir insanın hizmetinde olması gerektiğine inanmaktaydı²⁶⁷.

Quintilianus için ideal *orator*, iyi bir insan olmalıydı. *Quintilianus*'a göre iyi bir insan olunmadan, iyi bir *orator* olunamazdı²⁶⁸. Eğer bir *orator*, etkili konuşma yeteneği sayesinde kötülüğü destekler ise, devletin veya şahısların menfaatlerine zarar verebilirdi²⁶⁹.

Quintilianus Oratoria. 12.1.3.. “*non posse oratorem esse nisi virum bonum*”

Quintilianus'a göre *Cicero*, ideal *orator*'a en yakın kişilerden biridir. *Cicero*, her zaman örnek bir Roma vatandaşı ve devlet adamıdır. İdeal bir *orator*'un öykünmesi gereken bütün soylu davranışlar, *Cicero* tarafından sergilenmiştir. *Cicero*, *consul*'lüğü ve eyalet yönetimi sırasında dürüst hareket etmiş, iç savaşta korkuya kapılmak yerine, devleti için en yararlı gördüğü tarafı seçmiştir. Ama yine de *Quintilianus*'a göre *Cicero* bir *vir bonus* değildir. Fakat üstün bir *orator* olduğu tartışma götürmez bir gerçektir²⁷⁰.

İyi insan kavramına felsefeciler kadar önem veren *Quintilianus*, bu kavramın sadece ahlak felsefesinin inceleme alanı içinde olduğu yargısına karşı çıkmakta ve iyilik, yararlılık ve adalet hakkında tartışmanın, sadece felsefecilerin işi olmadığını savunmaktadır²⁷¹.

²⁶⁵DÜRÜŞKEN, s. 88.

²⁶⁶CALDER, W. M., “Vir Bonus, Discendi Peritus”, The American Journal of Philology, Volume 108, No.:1, 1987, s. 169.

²⁶⁷DÜRÜŞKEN, s. 88.

²⁶⁸DÜRÜŞKEN, s. 89.

²⁶⁹WATSON, J.S., Quintilian's Institutes of Oratory: Education of An Orator, Volume II, London 1856, s. 391-392

²⁷⁰DÜRÜŞKEN, s. 106.

²⁷¹DÜRÜŞKEN, s. 107.

Quintilianus'un *vir bonus*'u için, stoacı erdemli insanı temel aldığı söylenebilmektedir. Ancak *Quintilianus* ısrarla ideal *orator*'un filozof olmaması gerektiğini de belirtmektedir. Çünkü *Quintilianus*'a göre bir filozof, ne devlet görevlerinde ne de sosyal hayatın içinde etkin bir rol alırdı²⁷². Görüldüğü üzere, *Quintilianus*'un felsefeye yaklaşımı, tipik bir Romalı gibi yararcıdır. *Quintilianus*'un ideal *orator*'u, gerçeklikten uzak tartışmalar yerine, yaşamdan edindiği deneyimlerle gerçek bir devlet adamı olmalıdır²⁷³.

²⁷²WAZER, s. 26.

²⁷³DÜRÜŞKEN, s. 107.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CORPUS IURIS CIVILIS'TE *BONUS VIR*

§.7. KİŞİLER HUKUKUNA İLİŞKİN METİNLERDE *BONUS VIR*

I. Azatlılar (*Libertinus*)'a İlişkin İhtilaflarda *Bonus Vir*

Azat edilen kölenin (*libertinus*), eski efendisine (*patronus*) karşı bazı yükümlülükleri vardı. Azatlılar, doğuştan özgür olan (*ingenuus*) kimseler ile eşit sayılmıyordu. Azatlılar (*libertinus*), genellikle efendilerinin yanında yaşarlardı ve efendilerine karşı birtakım yükümlülükleri devam etmekteydi. Azat etme işleminden önce, azatlılar, özgürlüklerinin bedeli olarak, bir miktar para veya hediye vermek ya da bir takım hizmetler yapmak gibi, bazı ekonomik yükümlülükler de üstlenebiliyorlardı²⁷⁴.

Bir azatlının (*libertinus*) eski efendisinin (*patronus*) hizmetlerini görmek için, ikamet ettiği taşradan, Roma'ya gitmesinin gerekli olduğu bir durumda; eski efendinin (*patronus*), azatlının (*libertinus*) Roma'ya gelirken harcadığı süreyi de azatlının hizmeti içinde kabul etmesi gerektiği belirtilmektedir. Eski efendinin (*patronus*), azatlının (*libertinus*) hizmetlerini, ancak iyi bir Roma vatandaşı (*vir bonus*) ve özenli bir aile babası (*diligens paterfamilias*) gibi davranması şartıyla alabileceğini söylenmektedir. Eski efendinin, azatlının hizmetini, ya Roma'da ya da taşraya giderek alabileceğini belirtilmektedir. Eski efendinin ziyaret ettiği her yerde azatlının hizmetlerinden

²⁷⁴KARADENİZ-ÇELEBİCAN, Ö., s. 144.

yararlanma hakkı olmadığı ve azatlığının, Roma veya ikamet ettiği taşra dışındaki yerlerde eski efendisine hizmet etme zorunluluğunun bulunmadığı ifade edilmektedir²⁷⁵.

II. Çeyiz (*Dos*)’a İlişkin İhtilaflarda *Bonus Vir*

Çeyiz (*Dos*), Roma toplumunda, evlenen kadının eve gelmesiyle kocanın evindeki artan masrafların karşılanması amacıyla, evlenen kadınla birlikte gelen mal veya paradır²⁷⁶. Dolayısıyla çeyiz (*dos*), kocanın kontrolünde dahi, kocanın değil kadının malı olarak görülüyordu ve malların iyi bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir.

Eğer çeyiz (*dos*) içinde köleler de bulunuyorsa, koca bu köleleri iyi bir aile babası (*viri boni arbitratu*) gibi kullanacağına ve onları muhafaza edeceğine dair teminat vermeliydi²⁷⁷.

Roma toplumsal yaşamında çeyiz (*dos*), önemli bir yere sahipti. Kızına iyi bir çeyiz (*dos*) vermek, her baba için bir gurur kaynağı ve evlenen kadın için ise, çeyiz (*dos*) kocasının evinde bir mevki sahibi olmasını sağlayan bir araçtı²⁷⁸. Eğer bir kişiye evleneceği bir kadın tarafından çeyiz (*dos*) verileceği sözü verilmiş, fakat miktarı belirtilmemişse, miktar iyi bir aile babası tarafından belirlenmeliydi²⁷⁹.

Dos, evlilik boyunca kocanın malları arasında bulunmaktaydı. Ancak, boşanmadan sonra veya kadının ölmesi halinde, baba tarafından kızına verilen *dos*, kocadan geri istenebiliyordu²⁸⁰. *Dos*’un her ne sebeple olursa olsun iade edilmesi

²⁷⁵D. 38,1,20,1 (*Paulus libro 40 ad edictum*): *Ex provincia libertum Romam venire debere ad reddendas operas Proculus ait: sed qui dies interea cesserint, dum Romam venit, patrono perire, dummodo patronus tanquam vir bonus et diligens pater familias Romae moraretur vel in provinciam proficiscatur: ceterum si vagari per orbem terrarum velit, non esse iniungendam necessitatem liberto ubique eum sequi.*

²⁷⁶GÖNENÇ, F. İ., Roma Hukukunda Kadın, İstanbul 2010, s. 121.

²⁷⁷D.24,3,25,3 (*Paulus libro 36 ad edictum*): *Si qui dotium servorum in fuga erunt, cavere debet maritus se eos viri boni arbitratu persecuturum et restitutum.*

²⁷⁸GÖNENÇ, s. 123.

²⁷⁹C.5.11.3.: “...videtur enim boni viri arbitrium stipulationi insertum esse.”

²⁸⁰GÖNENÇ, s. 127-129.

gerekirse, malın değerindeki artış ve azalışlar da hesaba katılırdı. *Dos*'un miktarı, iyi bir aile babasının kararına uyularak düzenlenmeliydi²⁸¹.

Dos'un, baba tarafından kızına mirastan düşecek olan payının evlenme nedeniyle peşin olarak verilmesi ve kadının mirastan vazgeçmesi olarak da görülüyordu²⁸². Evliliğinin sona ermesinden sonra mirasta hissesi bulunan erkek kardeşine *dos* ile katkı sağlama zorunluluğu bulunan bir kadın, katkının gecikmesi süresince, *dos* üzerinden iyi bir aile babasının kararlaştıracağı oranda faiz ödemek zorundadır²⁸³.

III. Vasilik (*Tutela*) ve Kayımlık (*Cura*)'a İlişkin İhtilaflarda *Bonus Vir*

Roma'da ergenlik yaşına gelmemiş, erkek çocuklar için on dört yaş ve altı, kız çocuklar için ise on iki yaş ve altında bulunan ve *sui iuris* statüsünde olan her çocuğa bir vasi (*tutela*) atanması gerekliydi²⁸⁴. Atanan vasilerin, bakımını üstlendikleri kişiler için gerekli olan günlük masraflarının miktarı, iyi bir aile babasının kararıyla belirlenmekteydi²⁸⁵.

Roma'da akıl hastaları, müsrifler ve yirmi beş yaşından küçük baliğlere kayyım atanırdı. Ancak harp esirinin mallarının idaresi, iktisap edilmemiş terekenin idaresi gibi durumlarda da kayyım tayin edilebilmekteydi. Bu nedenle, esasen vasi şahıslara, kayyım mallara tayin edilir denmektedir²⁸⁶. Doğmamış bir çocuğun mal varlığına kayyım tayin edilmesi gerekli olduğunda, atanacak kişinin malları idare ederken iyi bir aile babası gibi davranacağına dair teminat vermesi

²⁸¹D.24,3,50 (*Scaevola libro secundo responsorum*): *Aestimatis rebus in dotem datis pactum intercessit, ut, ex quacumque causa dos reddi deberet, ipsae res restituerentur habita ratione augmenti et deminutionis viri boni arbitrato...*

²⁸²GÖNENÇ, s. 122.

²⁸³D.37,7,5,1 (*Papinianus libro quinto responsorum*): *Filia, quae soluto matrimonio dotem conferre debuit, moram collationi fecit: viri boni arbitrato cogetur usuras quoque dotis conferre, cum emancipatus frater etiam fructus conferat et filia partis suae fructus percipiat.*

²⁸⁴GÜNEŞ CEYLAN, S., Roma Hukukundan Günümüze Velayet – Vesayet Hukuku, Ankara 2004, s. 64.

²⁸⁵D.26,7,47,1 (*Scaevola libro secundo responsorum*): *quantum autem filio meo diurnum sufficiat, marina et ianuararia aestimabunt: quaero, an contenti esse debeant tutores arbitrio mulierum. respondi sumptum boni viri arbitrio faciendum.*

²⁸⁶UMUR, Z., Roma Hukuku Ders Notları –Usul Hukuku, Borçlar Hukuku, Eşya Hukuku, Miras Hukuku-(Ders Notları), İstanbul 2010, s. 203.

beklenebilmekteydi²⁸⁷. Reşit olmayan kişilerin mal varlığının korunması veya mal varlığından kâr sağlanması amacıyla, mevcut mal varlığını azaltan işlemleri; *praetor*, iyi bir aile babasının araştırmasına ve ardından vereceği karara bağlayabilmekteydi²⁸⁸.

Hak ve fiil ehliyetine sahip her Roma vatandaşı, vasi veya kayyım olarak atanmamaktaydı. Atanacak kişinin ergenliği geçmiş, erkek ve Roma vatandaşı olması gerekiyordu²⁸⁹. Yani temelde, hem hak hem de fiil ehliyetine sahip olmalıydı. En yakın agnatik hısım, vasi olarak atanmakta, en yakın agnatik hısım bulunmazsa klan (*gens*) içinden vasi ataması yapılmaktaydı²⁹⁰. Babasının ölümünden sonra doğan bir çocuğa da, babasının akrabalarından, yakınlarından veya arkadaşlarından bir kişinin kayyım seçilmesi gerekiyordu. Ancak seçilmesi düşünülen kişilerin arasında karakter itibariyle şüpheli kişiler varsa, kayyımın kim olacağı, iyi bir aile babasının seçimine bırakılmaktaydı²⁹¹.

§.8. EŞYA HUKUKU İLE İLGİLİ METİNLERDE *BONUS VIR*

I. Kamu Malları (*Res Publicae*)'na İlişkin İhtilaflarda *Bonus Vir*

Nehir kıyıları; kenarında buldukları arazinin sahibine aittir. Fakat nehir kıyılarındaki arazi sahiplerinin, bu kıyıların bir kamu geçit irtifakına konu olması bakımından, bazı faaliyetlere katlanma yükümlülükleri vardır. Mülk sahipleri, örneğin,

²⁸⁷D.27.10.8 (*Ulpianus libro sexto de officio proconsulis*): *Bonorum ventris nomine curatorem dari oportet eumque rem salvam fore viri boni arbitrato satisfacere proconsul iubet: sed hoc, si non ex inquisitione detur: nam si ex inquisitione, cessat satisfactio.*

²⁸⁸D.28,8,7 (*Ulpianus libro 60 ad edictum*): *Ait praetor: " si pupilli pupillae nomine postulabitur tempus ad deliberandum, an expediat eum hereditatem retinere, et hoc datum sit: si iusta causa esse videbitur, bona interea deminui nisi si causa cognita boni viri arbitrato vetabo"*

²⁸⁹GÜNEŞ CEYLAN, s. 90.

²⁹⁰GÜNEŞ CEYLAN, s. 93.

²⁹¹D.37,9,1,23(*Ulpianus libro 41 ad edictum*): *Eligitur autem curator aut ex his, qui tutores dati sunt postumo, aut ex necessariis adfinibusque aut ex substitutis aut ex amicis defuncti aut ex creditoribus, sed utique is, qui idoneus videbitur: aut si de personis eorum quaestio moveatur, vir bonus eligitur.*

taşımacılıkla meşgul olanların kıyıya yanaşmalarına ve balıkçıların ağlarını kurutmasına izin vermek zorundadırlar²⁹².

Nehrin ve kıyıların kamu malı sayılması nedeniyle, kullanım ve inşaa faaliyetlerine bazı sınırlamalar ve yasaklar konulmuştur. Ancak koyulan bu yasaklar ve sınırlamalar, nehirde ve kıyılarında hiçbir iş yapılmayacağı anlamına gelmemektedir. Yasaklar ve sınırlamalar, deniz taşıtlarının seyrinin ve yükleme boşaltma işlemlerinin engellenmemesi amacıyla konulduğundan; bu yasaklar ve sınırlamalar sadece üzerinde seyir yapılabilen nehirleri kapsamaktadır.

Eğer nehrin üzerine yapılan bir yapı, nehri deniz taşıtlarının seyrine elverişsiz hale getiriyorsa, nehrin çekilmesine ya da kurummasına neden oluyorsa veya suyun seyrini değiştiriyorsa, nehrin yatağına yapılan bu yapı ya da suyun akışını etkileyen set, iyi bir aile babasının kararına uyularak, yıkılmalı yahut ortadan kaldırılmalıdır. Nehrin akışını, üzerinde seyir yapılabilecek hale getirecek her türlü işlem yapılmak zorundadır²⁹³.

Ayrıca, nehirlere yapılan setler veya setleri güçlendirmek için yapılan çalışmalar, nehri deniz taşıtlarının seyrine elverişsiz hale getirmeyeceğine veya nehre herhangi bir zarar vermeyeceğine dair iyi bir aile babasının kararına uyularak, on yıllık bir teminat verilmesi karşılığında yapılabilmekteydi²⁹⁴.

II. İntifa Hakkı (*Ususfructus*)'na İlişkin İhtilaflarda *Bonus Vir*

Roma Eşya hukukunda *bonis vir* kavramı, çoğunlukla “*boni viri arbitrato*” şeklinde görülmekte ve intifa hakkına (*ususfructus*) konu olan mal için teminat verme (*cautio usufructuaria*) ve malın kullanımı ile ilgili metinlerde karşımıza çıkmaktadır.

²⁹²TAHİROĞLU, B., Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları, İstanbul 2001, s. 133.

²⁹³D.43,12,1,12 (*Ulpianus libro 68 ad edictum*) : ...ne vis ei fiat, quo minus id opus, quod in alveo fluminis ripave ita factum sit, ut iter cursus fluminis deterior sit fiat, tollere demoliri purgare restituere viri boni arbitrato possit.

²⁹⁴D.43,15,1,pr, D.43,15,1,3. (*Ulpianus libro 68 ad edictum*)

İntifa hakkı (*ususfructus*); başkasına ait mal üzerinde kullanma (*usus*) ve semerelerinden faydalanma (*fructus*) hakkı veren en önemli şahsi irtifaklardan (*servitutes personarum*) biridir. Klasik devirde hak sahibinin mal üzerindeki hâkimiyeti zilyetlik olarak nitelendirilmiştir. Ancak, *Iustinianus* hukukunda, intifa hakkı (*ususfructus*), zilyetlik benzeri (*quasi possessio*) olarak ifade edilmektedir²⁹⁵.

İntifa hakkı sahibi, intifa hakkından yararlanmaya başlayabilmek için teminat vermek (*cautio usufructuaria*) zorundadır.

D. 7,1,13,pr. (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): “*Si usus fructus legatus sit, non prius dandam actionem usufructuario, quam satisdederit se boni viri arbitrato usurum fruiturum.*”

D. 7,1,13,pr. (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): “Eğer intifa hakkı vasiyet edilmişse intifa hakkı sahibine, malı iyi bir aile babası gibi kullanacağına dair teminat verinceye kadar (malı talep etmeye yönelik) bir dava verilmemelidir”²⁹⁶.

İntifa hakkı sahibi; malı iyi bir aile babası gibi kullanacağına ve intifa hakkı sona erdiğinde malı mülkiyet sahibine geri vereceğine dair teminata bulunmalıydı.

D. 7,9,1,pr. (*Ulpianus libro 79 ad edictum*): “*Si cuius rei usus fructus legatus sit, aequissimum praetori visum est de utroque legatarium cavere: et usurum se boni viri arbitrato et, cum usus fructus ad eum pertinere desinet, restitutum quod inde exstabit.*”

D. 7,9,1,pr. (*Ulpianus libro 79 ad edictum*): “Bir mal üzerinde intifa hakkı vasiyet edildiğinde, muayyen mal vasiyeti lehdarının iki durum için teminat göstermesi gerektiği praetor’a adil görüldü. Muayyen mal vasiyeti lehdarı ilk olarak malı iyi bir aile babası gibi kullanacağını, ikinci olarak intifa hakkı sona erdiğinde maldan geri kalanı iade edeceğini garanti etmelidir”²⁹⁷.

²⁹⁵ERDOĞMUŞ, B., Roma Eşya Hukuku, İstanbul 2009, s. 111.

²⁹⁶Çeviri için bkz. KÜÇÜKGÜNGÖR, E., Roma Hukukunda İntifa Hakkı (*Ususfructus*), (İntifa Hakkı), s. 105.

²⁹⁷Çeviri için bkz. KÜÇÜKGÜNGÖR, İntifa Hakkı, s. 104.

Yine intifa hakkı sahibinin malı kullanmadan önce teminat verme zorunluluğu *Codex* metinlerinde genelleştirilerek tekrarlanmıştı. Vasiyet veya rızâ sözleşmelerle kurulmuş bir intifa hakkına konu olan mal, iyi bir aile babası gibi kullanılacağına ve maldan iyi bir aile babası gibi yararlanılacağına dair teminat verildikten sonra kullanılabilirdi²⁹⁸.

İntifa hakkının kendisinin devredilmesi mümkün değildi. Ancak intifa hakkının kullanımı bir başkasına devredilebilirdi²⁹⁹. Aynı teminat, intifa hakkı sahibinin mal üzerinde intifa hakkının kullanımını devretmek istediği durumlarda da istenmekteydi. Devir işlemi, ancak malı devralan kişinin o malı iyi bir aile babası gibi kullanacağı ve intifa hakkının kullanım süresi bitiminde malı iade edeceği üzerine teminat vermesiyle geçerlilik kazanmaktaydı³⁰⁰. İntifa hakkının kullanılmasının devrini sağlayan işlemler, alım-satım, kira gibi hukuki işlemlerdi³⁰¹.

Malın iyi bir aile babası gibi kullanılmaması durumunda, intifa hakkının bitmesinin beklenmesine gerek kalmadan dava açılabilmesi için, intifa hakkı sahibinin vereceği teminatın, *stipulatio* ile taahhüt edilmesinin daha uygun olacağı söylenmektedir³⁰². Ayrıca, bu tür bir *stipulatio*'nun, intifa hakkı sahibinin malı iyi bir aile babası gibi kullanmaması veya intifa hakkı süresi biten malın iade edilmemesi gibi durumlarda da kullanılabileceği belirtilmiştir. İntifa hakkı sahibinin malı iyi bir aile babası gibi kullanmadığına ilişkin ihtilaflarda, birçok kez bu *stipulatio*'nun kullanılabileceği belirtilmektedir. İntifa hakkına konu olan malın kullanım süresi sonunda devredilmemesine ilişkin ihtilafta ise, intifa hakkı süresinin bitmesinin beklenmesi gerektiği ifade edilmektedir³⁰³.

²⁹⁸C. 3,33,4.

²⁹⁹KÜÇÜKGÜNGÖR, İntifa Hakkı, s. 93.

³⁰⁰D.12,2,30,5 (*Paulus libro 18 ad edictum*): *Si iuravero usum fructum mihi dari oportere, non aliter dari debet, quam si caveam boni viri arbitrato me usurum et finito usu fructu restitutum*

³⁰¹KÜÇÜKGÜNGÖR, İntifa Hakkı, s. 93.

³⁰²D. 7,9,1,5 (*Ulpianus libro 79 ad edictum*): *Utilis autem visum est stipulatione de hoc caveri, ut, si quis non viri boni arbitrato utatur, committatur stipulatio statim, nec expetabimus, ut amittitur usus fructus.*

³⁰³D. 7,9,1,6 (*Ulpianus libro 79 ad edictum*): *Habet autem stipulatio ista duas causas, unam, si aliter quis utatur quam vir bonus arbitrabitur, aliam de usu fructu restituendo: quarum prior statim committetur, quam aliter fuerit usus, et saepius committetur, sequens committetur finito usu fructu.*

İntifa hakkına konu olan malı, iyi bir aile babası gibi kullanacağına dair, intifa hakkı sahibi tarafından verilen teminat; malı kendi malını kullanırken gösterdiği özenle ve malın değerini azaltmayacak bir şekilde kullanacağı anlamına gelmektedir³⁰⁴.

İntifa hakkı sahibi, intifa hakkına konu olan malı, özüne zarar vermeden (*salva rerum substantia*) kullanma ve semerelerinden yararlanma hakkına sahiptir. Dolayısıyla intifa hakkı sahibinin; mal üzerinde önemli bir değişiklik yapma hakkı sınırlandırılmıştır. Ayrıca, tüketilebilen mallar intifa hakkına konu olamazdı³⁰⁵. İntifa hakkı sahibi, malın durumunu daha iyi hale getirebilir, fakat malı aldığı durumdan kötü hale getiremezdi³⁰⁶.

Araziler, binalar, köleler, yük hayvanları ve tüketilebilen mallar dışında, her eşya, intifa hakkına konu olabilir³⁰⁷. Yine hangi neviden olursa olsun bu malların kullanımı, iyi bir aile babası gibi kullanma özen ölçütüne tabiydi.

D. 7,1,9,pr. (*Ulpianus libro 17 ad Sabinum*): “*Item si fundi ususfructus sit legatus, quidquid in fundo nascitur, quidquid inde percipi potest, ipsius fructus est, sic tamen ut boni viri arbitrato fruatur.*”

D. 7,1,9,pr. (*Ulpianus libro 17 ad Sabinum*): “Benzer bir şekilde arazi üzerinde bir intifa hakkı vasiyet edilirse, arazide üretilen, araziden elde edilebilecek her şey, intifa hakkı sahibinin iyi bir aile babası gibi bunları alması şartıyla arazinin semeresi sayılır”³⁰⁸.

İntifa hakkına konu olan arazinin çıplak mülkiyetinin sahibi ile intifa hakkı sahibi arasındaki ilişki, birbirlerinin arazi üzerindeki haklarını kısıtlamayacak şekilde, iyi bir aile babasının davranış standartları içinde olmalıydı³⁰⁹.

³⁰⁴D. 7,9,1,3 (*Ulpianus libro 79 ad edictum*): *Cavere autem debet viri boni arbitrato perceptu iri usum fructum, hoc est non deteriolem se causam usus fructus facturum ceteraque facturum, quae in re sua faceret.*

³⁰⁵KÜÇÜKGÜNGÖR, İntifa Hakkı, s. 30-31.

³⁰⁶D. 7,1,13,4 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): *Fructuarius causam proprietatis deteriolem facere non debet, meliorem facere potest.*

³⁰⁷KÜÇÜKGÜNGÖR, E., İntifa Hakkı, s. 31.

³⁰⁸Çeviri için bkz. KÜÇÜKGÜNGÖR, İntifa Hakkı, s. 80.

³⁰⁹D. 7,8,15,1 (*Paulus libro tertio ad Sabinum*).

D. 7,5,6,pr. (*Iulianus libro 35 digestorum*): “*Nam et si fundus tibi legatus fuisset et mihi eiusdem fundi usus fructus, haberes tu quidem totius fundi proprietatem, sed partem cum usu fructu, partem sine usu fructu, et non heredi, sed tibi caverem boni viri arbitratu.*”

D. 7,5,6,pr. (*Iulianus libro 35 digestorum*): “Ancak bir arazinin mülkiyeti sana aynı arazinin intifası bana vasiyet edilmişse, bütün arazinin mülkiyetini kazanırsın, fakat arazinin yarısının intifasına sahip olurken diğer yarısı üzerinde sahip olamazsın (ve sana bir mirasçı gibi değil, iyi bir aile babası gibi teminat vermeliyim)”³¹⁰.

İntifa hakkı sahibinin arazi üzerinde yapabileceklerinin sınırı, intifa hakkına konu olan arazinin ekonomik yönden geliştirilmesi ve arazinin özüne zarar vermeme (*salva rerum substantia*) ölçütlerine göre değerlendirilmektedir. Eğer arazi tarım için ayrılmamışsa, intifa hakkı sahibinin, arazi üzerinde; kireç, taş ve maden ocakları veya kum çukurları açılabilmesi belirtilmiştir. İntifa hakkı sahibinin, asıl malikin açtığı altın, gümüş ve diğer maden ocaklarını işletip, yeni maden ocakları açabileceği ve açılan ocaklardan daha fazla gelir elde edecek ise, üzüm bağları ve zeytin bahçelerini de ortadan kaldıracak ifade edilmektedir³¹¹. Ancak, bu faaliyetler nedeniyle yapılacak çalışmalara yine bir sınır koyulmaktaydı.

D. 7,1,13,6 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): “*Si tamen quae instituit usufructuarius aut caelum corrumpant agri aut magnum apparatus sint desideratura opificum forte vel legulorum, quae non potest sustinere proprietarius, non videbitur viri boni arbitratu frui: sed nec aedificium quidem positurum in fundo, nisi quod ad fructum percipiendum necessarium sit.*”

D. 7,1,13,6 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): “İntifa hakkı sahibi tarafından başlatılan bu çalışmalar, çıplak malikin tahammül edebileceğinden daha fazla olacak şekilde arazinin havasını kirletir ya da işçilerin, toplayıcıların ve benzerlerinin sayısı çok fazla olursa, intifa hakkı sahibinin iyi bir aile babası gibi hareket ettiği kabul

³¹⁰Çeviri için bkz. KÜÇÜKGÜNGÖR, İntifa Hakkı, s. 60.

³¹¹D. 7,1,13,5 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*).

edilmez. Yine ürünleri tarladan kaldırmak için gerekli olan dışında arazi üzerine bina inşa edemez”³¹².

Eğer bir ev üzerinde intifa hakkı kurulmuşsa, evde pencereler açılabilceği, evin duvarlarının boyanabileceği ve evin görünümünü iyileştirecek duvar resimleri, heykeller ve mermer sütunların eve eklenebileceği belirtilmiştir³¹³. Fakat evden daha fazla ekonomik yarar sağlasa dahi, evin özüne zarar verebilecek faaliyetlere izin verilmemekteydi³¹⁴.

D. 7,1,13,8 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): “*Item si domus usus fructus legatus sit, meritoria illic facere fructuarius non debet nec per cenacula dividere domum: atquin locare potest, sed oportebit quasi domum locare. Nec balineum ibi faciendum est. Quod autem dicit meritoria non facturum ita accipe quae volgo deversoria vel fullonica appellant. Ego quidem, et si balineum sit in domo usibus dominicis solitum vacare in intima parte domus vel inter diaetas amoenas, non recte nec ex boni viri arbitratu facturum, si id locare coeperit, ut publice lavet, non magis quam si domum ad stationem iumentorum locaverit, aut si stabulum quod erat "orat" domus iumentis et carruchis vacans, pistrino locaverit.*”

D. 7,1,13,8 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): “Gene bir ev üzerinde intifa hakkı vasiyet edilmişse, intifa hakkı sahibi evin odalarını genişletmemeli, binayı müstakil daireler haline getirmemelidir. Buna karşılık evi kiraya verebilir, fakat bunu yaparken evi ev olarak kiraya vermelidir. Yine bina ve müstemilatı içinde kamuya açık bir hamam inşa etmeye yetkili değildir. İntifa hakkı sahibinin evdeki odaları kiraya vermemesi gerektiği şeklindeki ifade, yolculara pansiyon veya demircilere işyeri olarak kiralanamayacağı anlamında değerlendirilmelidir. Evin içinde genellikle sadece ev halkının kullanımına tahsis edilen ve evin iç kısmında veya güzel döşenmiş odalardan geçilerek ulaşılan bir bölümde bir hamam olduğunu düşünelim. Eğer intifa hakkı sahibi bu bölümü halka açık şekilde kiralamaya başlarsa, bunun yanında evin bir bölümünü yük hayvanlarının korunması için kiralar ve evin ahır ya da yolcu arabası konulması için

³¹²Çeviri için bkz. KÜÇÜKGÜNGÖR, İntifa Hakkı, s. 100.

³¹³D.7,1,13,7 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*).

³¹⁴D.7,1,13,14 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*).

kullanılan bölümünü değirmen olarak kiralarsa, intifa hakkı sahibinin gereği gibi veya iyi bir aile babası gibi hareket etmediği düşüncesindeyim”³¹⁵.

İntifa hakkına konu olan malın özüne zarar vermeme kuralı, bahse konu mal, bir sürü, bağ, bahçe, ev, deniz aracı, köle veya günlük kullanıma ait bir elbise olsa dahi geçerli olmakta ve malın, iyi bir aile babası gibi kullanacağına dair teminat istenmekteydi.

I. 2,1,38: “*Sed si gregis usum fructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fetu fructuarius summittere debet, ut et Iuliano visum est, et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere. Recte enim colere debet et quasi bonus paterfamilias uti debet.*”

I. 2,1,38: “Ancak bir kimse, *Iulianus*’un noktai nazarına göre, bir sürü üzerinde intifa hakkına haiz ise, ölüm neticesi sürüden eksilen başları yavrularla tamamlamak mecburiyetinde ve eksilen bağ çubuklarının ve ağaçların yerine, başkalarını dikmek zorundadır. Filhakika intifa hakkı sahibi, ihtimam göstermeye ve maldan iyi bir aile babası gibi yararlanmaya mecburdur.”³¹⁶

D. 7,1,15,4 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): “*Et si vestimentorum usus fructus legatus sit [non sic, ut quantitatis usus fructus legetur], dicendum est ita uti eum debere, ne abutatur: nec tamen locaturum, quia vir bonus ita non uteretur.*”

D. 7,1,15,4 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): “Eğer elbise üzerinde intifa hakkı vasiyet edilirse [vasiyet elbisenin değerinin iade edilmesi şeklinde değilse], kural intifa hakkı sahibinin elbiseyi yıpratmayacak şekilde kullanması (ve iyi bir aile babası gibi davranarak kiraya vermemesi) gerektiğidir.”³¹⁷

İntifa hakkı sahibi, intifa konusu kölenin hizmetlerinden faydalanmak için köleyi çalışmaya zorlayabilirdi. Ancak, köleyi eğitilmiş olduğu işi engelleyecek veya sağlığının bozulmasına neden olacak işlerde çalıştıramazdı. Örneğin bir güreşçiye

³¹⁵Çeviri için bkz. KÜÇÜKGÜNGÖR, İntifa Hakkı, s. 97.

³¹⁶Türkçe Metin, Ziya Umur, *Institutiones*, s. 89.

³¹⁷Çeviri için bkz. KÜÇÜKGÜNGÖR, İntifa Hakkı, s. 48.

tuvalet temizletilemezdi ya da gladyatör olmayan bir köleyi dövüştüremezdi³¹⁸. Aynı şekilde intifa konusu olan bir kölenin, vasiyetle bazı işleri yapması istenmemekteyse, intifa hakkı sahibi, bu isteğe razı olmalıydı aksi takdirde intifa hakkına konu olan köleyi iyi bir aile babası gibi kullanmadığına hükmedilebilirdi³¹⁹.

§.9. BORÇLAR HUKUKUNA İLİŞKİN METİNLERDE *BONUS VIR*

I. Alım-Satım Sözleşmesi (*Emptio-Venditio*)'ne İlişkin İhtilaflarda *Bonus vir*

Bir malın para karşılığında el değiştirmesini öngören sözleşmelere, Roma Hukuku'nda alım-satım sözleşmesi (*emptio-venditio*) denmektedir. Alım-satım sözleşmesinde, satıcı (*venditor*) bir malı teslim etmeyi, alıcı (*emptor*) da satış bedeli olan bir miktar parayı vermeyi taahhüt etmektedir³²⁰.

Eğer satın alınan mal hırsızlık sonucunda kaybedilmişse, öncelikli olarak bakılması gereken, malı saklama sorumluluğunun kime ait olduğuna dair bir anlaşma olup olmadığıdır. Eğer taraflar arasında malı saklama yükümlülüğüne dair herhangi bir anlaşma yok ise; satın alınan malı saklama yükümlülüğü, iyi bir aile babası gibi davranması gereken satıcıya aittir³²¹.

Hem satıcı hem de alıcının, satış işlemi sırasında evin son durumundan habersizce, hali hazırda yanmış bir ev üzerine yaptıkları alım satım sözleşmesi, evin temeli sağlam dahi olsa geçersizdir. Eğer evin bedeli ödenmiş ise, bu durum dava ile düzeltilebilir. Evin yarısı veya yarısından daha azı yangın ile zarar görmüş ise,

³¹⁸KÜÇÜKGÜNGÖR, İntifa Hakkı, s. 66.

³¹⁹D.7,1,27,5 (*Ulpianus libro 18 ad Sabinum*): *Sed et si servus sub poena emptus sit interdictis certis quibusdam, an si usus fructus eius fuerit legatus, observare haec fructuarius debeat ? et puto debere eum observare: alioquin non boni viri arbitratu utitur et fruitur.*

³²⁰TAHİROĞLU, Borçlar Hukuku, s. 189.

³²¹D.18,1,35,4 (*Gaius libro decimo ad edictum provinciale*): *“Si res vendita per furtum perierit, prius animadvertendum erit, quid inter eos de custodia rei convenerat: si nihil appareat convenisse, talis custodia desideranda est a venditore, qualem bonus pater familias suis rebus adhibet ...”*

yangından sonraki oluşan değer kaybı kadar miktar, iyi bir aile babasının yapacağı gibi, alıcıya geri ödenmelidir³²².

II. İstisna Sözleşmesi (*Locatio Conductio Operis*)'ne İlişkin İhtilaflarda *Bonus Vir*

Bir kimsenin başkasına verdiği malzeme üzerinde, örneğin bir kumaştan elbise yapılması, elbisenin temizlenmesi ya da altından yüzük yapılması gibi sonucunda bir eserin (*opus*) meydana geldiği işlemler istisna sözleşmesine (*locatio conductio operis*) konu olmaktadır³²³. Dolayısıyla eserin teslim edileceği ya da imal edilmesi için gerekli bir süreye ihtiyaç vardı. Eğer süre tespit edilmemişse, bu süre, iyi bir aile babasının kararına bağlı olarak tespit ediliyordu³²⁴.

D.19,2,58,1 (*Labeo libro quarto posteriorum a Iavoleno epitomatorum*): “*In operis locatione non erat dictum, ante quam diem effici deberet: deinde, si ita factum non esset, quanti locatoris interfuisset, tantam pecuniam conductor promiserat. eatenus eam obligationem contrahi puto, quatenus vir bonus de spatio temporis aestimasset, quia id actum apparet esse, ut eo spatio absolveretur, sine quo fieri non possit.*”

D.19,2,58,1 (*Labeo libro quarto posteriorum a Iavoleno epitomatorum*): “İşin tamamen bitirileceği tarihin tespit edilmediği bir sözleşmede, müteahhidin işin, işe uygun zamanda tamamlanamaması halinde zararı karşılayacağını taahhüt ettiği durumda, bu taahhüt, makul bir kişinin işin tamamlanması için belirleyeceği bir zaman birimi esas alınarak tespit edilmelidir”³²⁵.

İş bitiminde eserin kabulü iş sahibine aittir ancak bazı durumlarda eserin kabul edilir olup olmadığı iş sahibi ile birlikte iyi bir aile babasının kararına da bırakılabilmekteydi³²⁶.

³²²D.18,1,57,pr (*Paulus libro quinto ad Plautium*).

³²³TAHİROĞLU, Borçlar Hukuku, s. 228.

³²⁴SOMER, P., Roma Hukukunda İstisna Akti (*Locatio Conductio Operis*), s. 25.

³²⁵Çeviri için bkz. SOMER, s. 25.

³²⁶SOMER, s. 24.

D.19,2,24,pr (*Paulus libro 34 ad edictum*): “*Si in lege locationis comprehensum sit, ut arbitrato domini opus adprobetur, perinde habetur, ac si viri boni arbitrium comprehensum fuisset, idemque servatur, si alterius cuiuslibet arbitrium comprehensum sit: nam fides bona exigit, ut arbitrium tale praestetur, quale viro bono convenit. idque arbitrium ad qualitatem operis, non ad prorogandum tempus, quod lege finitum sit, pertinet, nisi id ipsum lege comprehensum sit. quibus consequens est, ut irrita sit adprobatio dolo conductoris facta, ut ex locato agi possit.*”

D.19,2,24,pr (*Paulus libro 34 ad edictum*): “Eğer istisna akdinde yer alan bir şartla, iş sahibinin işin kabul edilebilir olup olmadığına takdir yetkisi varsa, bu adil bir kişinin vereceği karara uygun olmalıdır. Aynı kural, bu yetkinin üçüncü kişiye verilmiş olması halinde de söz konusudur. İyi niyet, bu kararın adil şahsın kararına uygun olmasını gerektirir. Bu şart, işin kalitesi/niteliği ile ilgilidir, işin görüleceği süreye ilişkin değildir. Meğerki bu husus da sözleşme ile kararlaştırılmış olsun. Müteahhidin hilesinin olması halinde *actio ex locato*'nun gündeme gelmesi –verilmesi- akla uygundur³²⁷ .

III. Adi Ortaklık Sözleşmesi (*Societas*)'ne İlişkin İhtilaflarda *Bonus Vir*

Roma Hukuku'nda şirket (*socio*), aile reisinin ölümünden sonra çocukların mirası taksim etmeden bir arada yaşamaya devam etmeleri sonucu ortaya çıktığı düşünülen, iki veya daha fazla kimsenin müşterek ve meşru bir amaç için, mal ve faaliyetlerini bir araya getirme yükümlülüğü altına girmeleri ile oluşan adi ortaklık şekliydi³²⁸ . Her ortak şirkete hissesiyle gelirdi. Ancak, şirket (*socio*), eşit hisseli ortaklardan oluşmayabilirdi. Şirkete dâhil olan hisse; sermaye, para veya çalışma şeklinde olabilirdi ve ortaklar şirketin yönetiminde sahip oldukları hisse ile söz sahibi

³²⁷ Çeviri için bkz. SOMER, s. 24-25.

³²⁸ TAHİROĞLU, Borçlar Hukuku, s. 234, 235.

olurlardı. Ortaklar, şirketin yönetimini, iyi bir aile babasının³²⁹, işlerinde gösterdiği ölçüde dikkat, özen ve çaba ile yapmalıydı³³⁰.

Ortaklar, şirket kurulma aşamasında iken, şirkete koydukları hisse miktarında ortak olurlardı. Şirketin hisselerinin paylaşımında ihtilaf çıkması halinde, hisse paylaşımı ile ilgili ihtilafın çözümü için *bonus vir* hakemliğine başvurulabilirdi³³¹. *Bonus vir* hakemliği sonunda şirket hisseleri eşit paylaşılabilir. Çünkü bir ortak şirkete diğerinden daha fazla sermaye, para veya çalışma getirmiş olabilirdi³³².

§.10. MİRAS HUKUKUNA İLİŞKİN METİNLERDE *BONUS VIR*

I. Muayyen Mal Vasiyeti (*Legatum* ve *Fideicommissum*)'ne İlişkin İhtilaflarda *Bonus Vir*

Roma hukukunda muayyen mal vasiyetleri, vasiyetçinin, mirasçı aleyhine, vasiyetname ile yaptığı bir tasarruftu. Muayyen mal vasiyeti, vasiyetname ile mirasçı olmayan bir kimseye belirli bir malı bırakmayı ifade etmekteydi³³³.

Belirli mal bırakmaya ilişkin vasiyetlerde, belirli bir miktar para bırakılacağı gibi, yıllık ve aylık bir gelirin bırakılması da mümkündür³³⁴. Örneğin, vasiyetname ile otuz *aurei*'lik bir paranın üç yıllık bir süre ile mirasçı dışında birine ödenmesi istenmişse, vasiyetnamede eşit ödemeler şeklinde yazmasa dahi, ödemeler süresi geldiği zaman eşit olarak ödenmeliydi³³⁵. Fakat eşit ödeme yapılmasına gerek olmadığı ifadesi, vasiyetnamede yazılı ise ve vasiyetnamede ödeme miktarları, özellikle mirasçının

³²⁹D.17,2,6 (*Pomponius libro nono ad Sabinum*): “*Si societatem mecum coieris ea condicione, ut partes societatis constitueres, ad boni viri arbitrium ea res redigenda est: et conveniens est viri boni arbitrio, ut non utique ex aequis partibus socii simus, veluti si alter plus operae industriae pecuniae in societatem collaturus sit.*”

³³⁰TAHİROĞLU, Borçlar Hukuku, s. 237.

³³¹D.17,2,76 (*Proculus libro quinto epistularum*).

³³²D.17,2,80 (*Proculus libro quinto epistularum*).

³³³UMUR, Ders Notları, s. 516.

³³⁴KÜÇÜKGÜNGÖR, E., Roma Hukukunda Vasiyet (Testamentum), (Vasiyet), Ankara 2007, s. 276.

³³⁵D.33,1,3,1 (*Ulpianus libro 24 ad Sabinum*).

arzusuna bırakılmadıysa, ödemelerin miktarı, iyi bir aile babasının kararı doğrultusunda olmalıydı³³⁶. Eğer vasiyetnamede, ödemelerin iyi bir aile babasının kararı doğrultusunda yapılması istenmişse, bu ifadeden mirasçıyı zarara uğratmadan ve miras durumunu bozmadan yapılacak bir ödeme şekli anlaşılmaktaydı³³⁷.

Karısını mirasçısı olarak atayan bir vasiyet sahibi, karısının hizmetinde buldukları sürece, azatlılarının her birine yılda yirmi *dineri* ödenmesini istemişti. Vasiyet sahibi çok nadir şehir dışına çıkan bir kimse olmasına karşın, mirasçı olarak atadığı karısı çok sık dışarı çıkmaktaydı. Böyle bir durumda, azatlıların mirasçı ile gitme zorunluluğunun bulunup bulunmadığı, iyi bir aile babasının kararına bırakılmalıydı. Çünkü böyle bir durumda, gidilen yerin uzaklığı, azatlılara yolculuk sırasında ödeme yapılıp yapılmayacağı gibi göz önüne alınması gereken birçok etken bulunmaktaydı.

İrtifakların kurulmasına veya bir çeyiz (*dos*) tesisine ilişkin konular da, belirli mal bırakma işlemine konu olabilmekteydi³³⁸. Örneğin, ölümünden sonra azatlılarına ilişkin koruma ve nafaka verilmesine isteyen bir mütevaffa, aynı zamanda vasiyetnamede belirli azatlıların ismini de sayar ve onlar içinde nafaka ödenmesini isteyebilirdi. Böyle durumlarda, azatlılara ödenecek nafaka, iyi bir aile babasının kararı doğrultusunda belirlenmeliydi.

Vasiyet sahibi, vasiyetnamesinde kızının masraflarının ödenmesini istenmişse, ödenmesi gereken miktar, iyi bir aile babasının kararına bırakılmalıydı. Ödenmesi istenen miktar, kızın evlenmesi durumunda alacağı çeyiz (*dos*) ile orantılı olmalıydı³³⁹.

³³⁶D.33,1,3,2 (*Ulpianus libro 24 ad Sabinum*): “*Sed si adiectum " pensionibus inaequis", inaequales debebuntur: quae ergo debeantur, videamus. et puto eas deberi (nisi specialiter testator electionem heredi dedit), quas vir bonus fuerit arbitratus, ut pro facultatibus defuncti et depositione patrimonii debeantur.*”

³³⁷D.33,1,3,3 (*Ulpianus libro 24 ad Sabinum*): “*Sed et si fuerit adiectum " viri boni arbitratu", hoc sequemur, ut pro positione patrimonii sine vexatione et incommodo heredis fiat.*”

³³⁸KÜÇÜKGÜNGÖR, (Vasiyet), s. 276.

³³⁹D.34,1,5 (*Modestinus libro 11 responsorum*).

II. Vazife Hissine Aykırı Vasiyetname (*Inofficioso Testamento*)'ye İlişkin İhtilaflarda *Bonus Vir*

Vasiyetçinin, vasiyetname ile mal varlığı üzerinde istediği gibi tasarruf etme özgürlüğü bir takım kısıtlamalara tabiydi. Roma'da, vasiyetçiye yakın olan bazı kimselerin mirasçı olma hakları olduğuna dair bir görüş bulunmaktaydı. Bu nedenle, yakınlarını ihmal ederek malvarlığını başka kimselere bırakanların ahlak duygusuna ve vazife hissine aykırı hareket ettikleri düşünülmekteydi³⁴⁰.

Vasiyetnameye, erkek ve kız çocukların itiraz hakkı bulunmaktaydı. Ancak, itiraz eden kimselerin vasiyetçiden uygun bir miktar mal elde etmemiş olmaları gerekmektedir. M.S. III *Caracalla* zamanında, uygun miktar; mal varlığının bir bölü dördü olarak belirlenmişti³⁴¹.

I. 2,18,3: “*Sed haec ita accipienda sunt si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est. quod nostra constitutio ad verecundiam naturae introduxit. sin vero quantacumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficioso querela quiescente, id quod eis deest, usque ad quartam legitimae partis repletur, licet non fuerit adiectum, boni viri arbitrato debere eam repleri.*”

I. 2,18,3: “Fakat bu imkan, eğer vasiyetçiler, vasiyetname ile mirasçılarında hiçbir şey bırakmamışsa, kabule şayan olur; zira emirnamemiz bu kaideyi, tabiat prensiplerine uymak için getirmiştir. Binaenaleyh, kendilerine terekenin her hangi bir miktarı veya herhangi bir şey bırakılmışsa, vazife hissine aykırılıktan mütevellit şikâyette bulunamayacaklarından, aldıklarını, kendilerine kanuni mirastan düşecek olan miktarın bir bölü dördüne çıkaracak surette bir hakka sahip olurlar. Vasiyetçi, bıraktığı miktarın, iyi bir aile babasının takdirine uyularak bir bölü dörde çıkarılmasını belirtmemiş olsa bile, bu hakkı elde ederler”³⁴².

³⁴⁰UMUR, Ders Notları, s. 528.

³⁴¹UMUR, Ders Notları, s. 530.

³⁴²Çeviri için bkz. UMUR, *Institutiones*, s. 151.

§.11. USUL HUKUKUNA İLİŞKİN METİNLERDE *BONUS VIR*

I. Vekil (*Procurator*) ve Müdafî (*Defensor*)'ye İlişkin Metinlerde *Bonus Vir*

Roma'da, ilk zamanlarda, bir kimsenin bütün veya tek bir işini, onun kâhyası gibi idare etmekle görevlendirilmiş kimseler bulunmaktaydı. Bu kişiler, İmparatorluk Döneminden itibaren, devamlı olarak bütün mal varlığını idare etmekle görevlendirilmiş ve iş sahibinden vekâlet almış sayılmaktaydılar. Ancak, vekil (*procurator*), davalıyı veya davacıyı temsil ederken, iyi bir aile babası gibi davranmalı ve davalıya, temsile yetkili olduğunun ve bu yetkinin savunmasını üstlendiği kişi tarafından verildiğine dair yine iyi bir aile babası gibi³⁴³ (*cautio iudicatum solvi*) teminat vermek zorundaydı³⁴⁴.

Taraflardan birinin kendini savunmak için hazır bulunmaması, iyi niyet ya da başka nedenlerle, bir kimsenin veya bir topluluğun müdafaasını vekâleti olmadığı halde üzerine alan³⁴⁵ müdafinin (*defensor*), bunu iyi bir aile babası gibi yapması gerekirdi³⁴⁶. Müdafinin, savunma sırasında, ihtilaf konusunun karara bağlanmasını engelleyici hareketlerde bulunması ise, davayı hakkıyla, yani iyi bir aile babası gibi savunmadığının göstergesiydi³⁴⁷.

II. *Ex Compromiso* Tahkime İlişkin Metinlerde *Bonus Vir*

Ex compromiso tahkim, Romalıların, hukuki ihtilaflarını hakem yargılamasına havale etmek üzere anlaştıkları, seçtikleri hakem tarafından verilecek karar uyacaklarına dair anlaşma gereğince, *praetor*'un desteği ile uygulanan özel bir tahkim usulüydü³⁴⁸. Bu tahkim usulünde, taraflar ihtilafın çözümü için iyi bir aile babası olan, üçüncü bir

³⁴³D.3.3.33.3 (*Ulpianus libro nono ad edictum*): “*cuius nomine quis actionem dari sibi postulabit, is eum viri boni arbitrato defendat: et ei quo nomine aget id ratum habere eum ad quem ea res pertinet, boni viri arbitrato satisdet*”

³⁴⁴UMUR, Lügat, s. 171.

³⁴⁵UMUR, Lügat, s. 55.

³⁴⁶D.3.3.77 (*Paulus libro 57 ad edictum*): “*Omnis qui defenditur boni viri arbitrato defendendus est.*”

³⁴⁷D.3.3.78 (*Africanus libro sexto quaestionum*): “*Et ideo non potest videri boni viri arbitrato litem defendere is, qui actorem frustrando efficiat, ne ad exitum controversia deducatur.*”

³⁴⁸SÖĞÜT, s. 73, 74.

kişiyi seçebilirlerdi. Seçilen kişi, ihtilaf konusu durumu araştırırken, tarafların kişisel bilgilerini ve sırlarını açığa vurarak, taraf tutarak ya da rüşvet alarak, taraflarda hayal kırıklığı yaratabilirdi. Böyle bir durum söz konusu olduğunda davaya *praetor*'ün müdahalesi gerekliydi³⁴⁹. Ayrıca, bir hakem, savunma yapmamak için geçerli bir nedeni bulunan tarafı, savunma yapmaya zorlayamazdı. Böyle bir hakemin, iyi bir aile babası gibi davranmadığı düşünülürdü³⁵⁰.

³⁴⁹D.4,8,3.1 (*Ulpianus libro 13 ad edictum*), SÖĞÜT, s. 78.

³⁵⁰D.3,3,45,pr (*Paulus libro nono ad edictum*).

SONUÇ

Bonus vir, katı ahlaki değerlerin ve geleneğin egemen olduğu Roma toplumunda, devlet hizmetlerinde görev alması beklenen, namuslu, dürüst, sözünde duran, iyi bir Roma vatandaşı ya da aile babasıdır. Diğer bir deyişle, *bonus vir* kavramı, Roma toplumunun ihtiyaç duyduğu, makul vatandaş idealini yansıtmaktadır.

Bonus vir kavramı ile ilgili iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüş; *bonus vir* kavramının, Roma toplumunda rol oynayan sosyal bir olgu olduğudur. *Bonus vir*'e ilişkin ikinci görüş ise, kavramın çoğunlukla ahlaki bir anlam ifade ettiği ve soyut bir davranış standardı olduğu üzerinedir.

Nüfusunun çoğunluğu çiftçi olan Roma toplumunda, *bonus vir*, *Cato*, tarafından iyi bir çiftçi olarak da tanımlanmaktadır. *Cato*, *De Agricultura* adlı eserinde, mera kiralama, zeytin hasadı, şarap satımı gibi tarımsal faaliyetler sırasında ortaya çıkan ihtilafların çözümünde *bonus vir* tahkimine başvurulabileceğini ifade etmektedir. *Cato*'nun *De Agricultura*'da, tarif ettiği *bonus vir*, şarapların kalitesini tadarak test edebilen, sınır anlaşmazlıklarına ve kira sözleşmelerine ilişkin ihtilaflara çözüm bulan, kanlı canlı somut bir kişidir.

Bonus vir kavramının, somut, sosyal bir olgu ve yaşayan bir insan olduğunu gösteren en net ifadeler, *Plautus* ve *Terentius*'un komedyalarında karşımıza çıkmaktadır. *Plautus* ve *Terentius*'un komedyalarındaki oyun kişileri arasında, doğrudan *bonus vir* olarak nitelenen veya dolaylı olarak nitelenebilecek, *De agricultura*'daki tanıma uygun karakterler bulunmaktadır. Buğday Kurdu (*Curculio*)'ndaki *Phaedromus*; Urgan (*Rudens*)'daki *Daemones*, Hortlak (*Mostellaria*)'taki *Callidamates* gibi karakterler, *Plautus*'un komedyalarında *bonus vir* rolü üstlenmişlerdir. *Terentius*'un komedyalarında ise, Andros Güzeli (*Andria*)'ndeki *Crito*, Kendinin Celladı (*Pharmio ya da Heauton Timorumenos*)'ndaki *Khremes* gibi

karakterlerin *bonus vir* özellikleri, *Plautus*'a nazaran daha gizlidir. Ancak bu durum, *Terentius*'un, komedyaların Yunan köklerine bağlı kalma isteğinden kaynaklanmaktadır. Hemen hemen aynı zaman diliminde yaşamış *Plautus*, *Cato* ve *Terentius*, *bonus vir* kavramını, ihtilaflara çözüm bulan iyi bir insan anlamında benzer şekilde kullanmışlardır.

Yunan felsefe akımlarının ve retorik sanatının Roma'da etkin olmaya başlamasıyla, sözünde durma anlamına gelen *fides* ile birlikte anılan *bonus vir*, artık erdem (*virtius*) kavramı ile nitelendirilmeye başlanmıştır. Stoacı ahlak felsefesinin erdemli insanı, *bonus vir* kavramı ile bütünleşerek Roma'da somutlaşmıştır.

Bonus vir kavramı, siyaset, edebiyat, felsefe, hitabet sanatı ile ilgili eserlerde ve hukuk metinlerinde görülmektedir. Siyaset, felsefe ve hitabet sanatı ile ilgili metinlerde, iyi bir insanın, iyi bir Roma vatandaşının veya devlet adamının ya da iyi bir hatibin nasıl olması gerektiği üzerine yapılan tanımlamalarda, idealize edilmiş bir *bonus vir* kavramı ile karşılaşmaktayız. Ancak, *bonus vir* üzerinden temellendirilen iyi insan olma düşüncesi, Cumhuriyet Dönemi boyunca hayali bir ideal yaratma hedefinde değildir.

Cumhuriyet sonrası dönemde, imparatorluğun refahı ve sürekliliğini sağlama amacı güden *Augustus* siyaseti, Yunan idealleri ile şekillenmiş düşünceler yerine Roma'nın eski gelenekçi yapısını güçlendirmeyi amaçlamaktaydı. İmparatorluk Döneminde, cumhuriyet idealleri ile bağlantılı namuslu ve dürüst Roma vatandaşları yerine, imparatora bağlı devlet adamlarının yetişmesi daha önemliydi. Nitekim *Cicero*'nun ve *Seneca*'nın *bonus vir*'e ilişkin tanımlamaları karşılaştırıldığında, *Seneca*'nın *bonus vir*'inin, iyi bir insandan daha çok azizlere ya da peygamberlere benzediği söylenebilmektedir.

Bonus vir'in, Cumhuriyet Döneminde, ihtilafların çözümü için başvurulacak dürüst ve güvenilir bir hakem olma özelliğinin de bulunduğu ve Roma sosyal hayatında etkili olduğu, *Cato*, *Plautus*, *Terentius* ve *Cicero*'nun eserlerinden anlaşılmaktadır. Ancak, *Corpus Iuris Civilis* gibi hukuk metinlerinde karşımıza çıkan *bonus vir*

kavramına ilişkin algılama, nüfus artışı ve sınırların genişlemesi nedeniyle ya da cumhuriyet sonrası dönemim siyasi beklentilerinin sonucu olarak, zamanla değişmiştir.

Sonuç olarak, *bonus vir*, Roma toplumunun, katı ahlaki değerlerin ve geleneğin bir sonucu olarak ortaya çıkmış, devlet hizmetlerinde görev alması beklenen, sınır, alım satım, özgürlük durumu, intifa hakkı gibi konulara ilişkin ihtilaflarda, taraflarca hakem olarak tanınabilen ve atanabilen, namuslu, dürüst, sözünde duran, iyi bir Roma vatandaşıdır. *Bonus vir*'in kendi işlerinde gösterdiği özen ve dikkat, Roma hukukunda soyut sosyal bir davranış standardı olarak da yorumlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- ARISTOTELES : Retorik, (Çev. DOĞAN, M. H.), İstanbul 2006.
- ARNOLD, E. V. : Roman Stoicism, Cambridge 1911.
- ATKINS, E. M. : “*Domina et Regina Virtutum*”: Justice and Societas in De Officiis”, *Phronesis*, Volume 35, No. 3, 1990, s. 258- 289.
- AURELIUS, M. : *Ta Eis Eauton*, (Düşünceler), (Çev. KARADENİZ, Ş.) İstanbul 2012.
- BROCKETT, G. O. : Tiyatro Tarihi, Ankara 2000.
- BRUN, J. : Stoa Felsefesi, (Çev. Medar Atıcı), İstanbul 2010.
- BURTON, H. F. : “Seneca's Idea of God”, *The American Journal of Theology*, Volume 13, No. 3, 1909, s. 350-369.
- CALDER, W. M. : “*Vir Bonus, Discendi Peritus*”, *The American Journal of Philology*, Volume 108, No: 1, 1987, s. 168-171.
- CICERO, T. M. : Yükümlülükler Üzerine, (Çev. ÇEVİK, C. C.), İstanbul 2012.
- CICERO, T. M. : Ödevler, (Çev. SARIGÖLLÜ, A., KULAOĞLU, M., ÖKTEM, F., ŞENTUNA, C.), Ankara 1980.
- CICERO, T. M. : Stoacıların Paradoksları, (Çev. KALAYCIOĞULLARI, S.G., KEYİNCİ, C.Ü.), Ankara 2012.
- CICERO, T. M. : Tanrıların Doğası, (Çev. MENZİLCİOĞLU, Ç.), İstanbul 2012.
- COLMAN, G. : *The Comedies of Terence*, London 1810.

- COPLESTON, F. : Felsefe Tarihi -Helenistik Felsefe- (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul 2009.
- DÜRÜŞKEN, Ç. : Roma'da Rhetorica Eğitimi, İstanbul 2001.
- ERDOĞMUŞ, B. : Roma Eşya Hukuku, İstanbul 2009.
- ESTAVAN, L. : "Roman Law in Plautus", Stanford Law Review, Vol. 18, No.5, 1966, s. 873-909.
- FALCONE, G. : "L'attribuzione della Qualifica 'Vir Bonus' nella Prassi Giudiziaria d'eta Repubblicana (A Proposito di Cato, or. Frg. 186 Sblen.=206 (Malc.)", Annali Del Seminario Giuridico Dell'Universita Degli Studi Di Palermo, Volume LIV, 2010/2011, s. 55-93.
- FIORI, R. : "*Fides et Bona Fides* –Hierarchie Sociale et Categories Juridiques-", Revue Historique de Droit Français et Etranger, No.4, 2008, s. 465-481.
- FREEMAN, C. : Mısır, Yunan ve Roma -Antik Akdeniz Uygarlıkları-, (Çev. ANGI, S. K.), Ankara 1996.
- GIANNOZZI, E. : "*Uti frui arbitrio boni viri: Standart of Behaviour or Reference to an Arbitrator?*", Krakowskie Studia z Historii Panstwai Prawa, Volume 4, 2011, s.13-19.
- GÖKBERK, M. : Felsefe Tarihi, İstanbul 2007.
- ERDOĞMUŞ, B. : Roma Eşya Hukuku, İstanbul 2009.
- GÜRTEN, K. : Roma Hukukunda Hakkaniyet (*Aequitas*), Ankara 2008.
- GÜNEŞ CEYLAN, S. : Roma Hukukundan Günümüze Velayet – Vesayet Hukuku, Ankara 2004.
- GÖNENÇ, F. İ. : Roma Hukukunda Kadın, İstanbul 2010.

- HANÇERLIOĞLU, O.: Düşünce Tarihi –Dört Bin Yıllık Düşünce, Sanat ve Bilim Tarihinin Klasik Yapıtları Üstüne Eleştirel İnceleme-, İstanbul 2005.
- HUNTER, W. A. : A Systematic and Historical Exposition of Roman Law, London 1885.
- KARAKOCALI, A. : Roma Hukukunda Hâkim ve Sorumluluğu, Ankara 2011.
- KOSCHAKER P./
AYİTER, K. : Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, Ankara 1977.
- KÜÇÜKGÜNGÖR, E.: Roma Hukukunda İntifa Hakkı (*Ususfructus*), (İntifa Hakkı), Ankara 1998.
- KÜÇÜKGÜNGÖR, E.: Roma Hukukunda Vasiyet (*Testamentum*), (Vasiyet), : Ankara 2007.
- MACKENDRICK P. : “Cicero's Ideal Orator. Truth and Propaganda”, The Classical : Journal, Volume 43, No. 6, 1948, 339-347.
- NICGORSKI, W., : “Cicero's Paradoxes and His Idea of Utility”, Political Theory, : Vol. 12, No. 4, 1984, s. 557-578.
- NUTKU, Ö. : Dünya Tiyatro Tarihi 1, İstanbul 2000.
- NUSSBAUM, M. C. : “Duties of Justice, Duties of Material Aid: Cicero's Problematic Legacy”, Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences, Volume 54, No. 3, 2001, s. 38-52.
- ÖKTEM, F. : Uygulamalı Latin Dili, İstanbul 2006.
- PLAUTUS, T. M. : Buğday Kurdu (*Curculio*), (Çev. ATAÇ, N.), İstanbul 1974.
- PLAUTUS, T. M. : Urgan (*Rudens*), (Çev. ATAÇ, N.), İstanbul 1974.

- PLAUTUS, T. M. : *Casina*, (Çev. ATAÇ, N.), İstanbul 1965.
- PLAUTUS, T. M. : *Hortlak (Mostellaria)*, (Çev. ATAÇ, N.), İstanbul 1947
- PLAUTUS, T. M. : *Tecimen (Mercator)*, (Çev. ATAÇ, N.), İstanbul 1946.
- ROEBUCK, D./
FUMICHON, B. : *Roman Arbitration*, Oxford 2004.
- SCAFURO, A. C. : *The Forensic Stage: Settling Disputes in Graeco-Roman New Comedy*, Cambridge 2004.
- SENECA, L. A. : *Tanrısal Öngörü*, (Çev. DÜRÜŞKEN, Ç.), İstanbul 1997.
- SMETHURST, S. E. : “Politics and Morality in Cicero”, *Phoenix*, Vol. 9, No. 3, 1955,
: s. 111-121
- SOMER, P. : *Roma Hukukunda İstisna Akti (Locatio Conductio Operis)*,
İstanbul 2008.
- SOMER, P. : *Soyut Adaletten Somut Adalet: Praetor’lar,*
Sina Kabağaç’ı Anma Toplantısı, İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2010.
- SÖĞÜT, İ. S. : *Roma Hukukunda Tahkim*, İstanbul 2011.
- STANLEY, D. : *Greek and Roman Stoicism and Some of Its Disciples*,
Boston 1903.
- STEVENS, H. W. P. : “Roman Law in the Roman Drama”, *Journal of the Society of*
Comparative Legislation, New Series, Volume 13, No. 3, 1913
s. 542-569.
- TAHİROĞLU, B. : *Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları*, İstanbul 2001.
- TAHİROĞLU, B./
ERDOĞMUŞ, B. : *Roma Hukuku Dersleri, Tarihi Giriş-Hukuk Tarihi-Genel*
Kavramlar-Usul Hukuku, İstanbul 2012.

- TERENTIUS, A. P. : Andros Güzeli, (Çev. AKDERİN, F.), İstanbul 2009.
- TERENTIUS, A. P. : Kendinin Celladı, (Çev. AKDERİN, F.), İstanbul 2009.
- TERENTIUS, A. P. : Erkek Kardeşler, (Çev. AKDERİN, F.), İstanbul 2009.
- TAHİROĞLU, B. : Roma Borçlar Hukuku (Borçlar Hukuku), İstanbul 2012.
- TÜRKOĞLU, Ö. G. : Roma Hukukunda *Infamia* (Şerefsizlik), Ankara 2008.
- UMUR, Z. : Roma Hukuku Ders Notları –Usul Hukuku, Borçlar Hukuku, Eşya Hukuku, Miras Hukuku-(Ders Notları), İstanbul 2010.
- UMUR, Z. : *Iustinianus Institutiones, (Institutiones)*, İstanbul 1968.
- VILLEY, M. : Roma Hukuku Güncelliği, (Çev. TAHİROĞLU, B.), İstanbul 2010.
- YEĞENGİL, R. : Tahkim (L'Arbitrage), İstanbul 1974.
- ZİLELİOĞLU, H. : “Roma Hukukundaki Sorumluluk Ölçütlerine Genel Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 39/Sayı 1-4, s. 241-364.
- WALZER, A. E. : “Quintilian’s *Bonus Vir* And Stoic Wise Man”, Rhetoric Society Quarterly, Volume 33, Nu. 4, 2003, s. 25-41.
- WATSON, J. S. : Quintilian's Institutes of Oratory: Education of An Orator, Volume II, London 1856.

YARARLANILAN DİĞER KAYNAKLAR

I. *CORPUS IURIS CIVILIS*

- *DIGESTA* :

(The Roman Law Library-Son Güncellenme Tarihi: 17.11.2013)

Latince (<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/>)

İngilizce (<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/>) (Çev: SCOTT. S.P.)

- *CODEX* :

(The Roman Law Library-Son Güncellenme Tarihi: 17.11.2013)

Latince (<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/>)

İngilizce (<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/>) (Çev: SCOTT. S.P.)

- *INSTITUTIONES* :

(The Roman Law Library-Son Güncellenme Tarihi: 17.11.2013)

Latince (<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/>)

İngilizce (<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/>) (Çev: SCOTT. S.P.)

II. LATİN YAZINI

(<http://www.thelatinlibrary.com/>) (Erişim Tarihi: 23.11.2013)

(<https://archive.org/>) (Erişim Tarihi: 23.11.2013)

The First Book of the Epistles of Horace, <http://www.authorama.com/works-of-horace-8.html>, (Erişim Tarihi: (23 Mart 2013).

III. YARDIMCI KAYNAKLAR

AUDU, R. : The Cambridge Dictionary of Philosophy,
Cambridge 1999.

- BERGER, A. : “Encyclopedic Dictionary of Roman Law”, Transactions
Of The American Philosophical Society, Volume 43,
Part 2, Philadelphia 1953, s. 333-809.
- ÇALIŞLAR, A. : Tiyatro Kavramları Sözlüğü, İstanbul 2004.
- HAZEL, J. : Who’s Who in The roman World, New York 2002.
- SMITH, W. : Dictionary of Greek and Roman Biograpfy and
Mythology Volume I, Boston 1850.
- UMUR, Z. : Roma Hukuku Lügati, (Lügat), İstanbul 1983.